

FERDINÁNDY MIHÁLY

KÖZÉPEURÓPA

C SERÉPFALVY

. . . csak a független Magyarország lehet nyugpontja (hypomochlion) egy oly szövetségi kombináció ndk, mely a kisebb nemzeteket a nagy agglomerációk általi elnyeletéstől megóvhatja, e megóvás nélkül pedig Európa szervezetét, azt, amit józan értelemben hatalmi egyensúlynak nevezhetünk, szilárd alapra helyezni teljesen lehetetlenség.

Kossuth Lajos.

BEVEZETÉS.

Középeurópa kérdésének megvilágítására vállalkozunk. És pedig a történet oldalai jelöl közelítjük a mai Európának ezt a nagy és soklelkű tájegységét, amelyet — ahogyan ki fog tűnni — nem kapcsol össze jóformán semmi más, csak a történeti sors.

Vizsgálódásaink külső formájául a meditációt választottuk, ez elméledő és szigorú műfajt. Az egyszerű történeti és politikai tényeket csak felhasználni kívánjuk — nem írunk sem történetet, sem politikát. Ám tünődünk e tények titkos összefüggésein és viszonylatba állítjuk élt sorsunkat — tehát egy középeurópai ember sorssát — a táj, az idő és a helyzet formáival. Alakokat keresünk és képeket: magát a sorsot keressük s mivel ez a maga meztelen valóságában nem érthető és különösen nem ábrázolható: ezért a sors jelképeit keressük a tájban, az időben és a helyzetben.

Táj, idő és helyzet vizsgálata arra fogja megtanítani azt, ki megosztja velünk e magános tünődéseket, hogy a Középeurópának nevezett táji, történeti és politikai összefüggés természetes súlypontja a Duna dereka, tehát azok

a vidékek, amelyeken Árpád megszállása óta a mai napig a magyarság lakik. Ez a felismerés azt a hitet kelti -fel, hogy a magyarság küldetése, történeti hivatása abban áll, hogy Középeurópa népei és tájai felett a birodalmi közép-pont, azaz egy magasabb értékrendszer szerepét töltsse be. Ez a feltevés bizonyos szempontokból be is fog igazolódni, oly különleges és egyszeri módon azonban, amely a magyarság hivatását minden más birodalmi hivatással bíró néptől elválasztja, sőt minden más birodalmi ideával ellentétessé teszi.

A kistömegű, szaporátlan magyarság hegemoniája ugyanis sajátosságán szellemi jellegű, mindamellet mégsem kulturális, hanem politikai. Mivel pedig politikai, a magyar szellem nem egy immanens eszme, hanem egy, az idők változásának alávetett, örökös átfogalmazásra ítélt értékrendszer hordozóba, kénytelen tehát hivatásának megvalósítását állandóan a matéria lehetőségeihez mérni.

ELSŐ RÉSZ.

KÖZÉP-EURÓPAI ALAKZATOK.

Die Puszta der Donau—Theiss-Ebene in Ungarn war ein zwar nicht unbewaldetes, aber wegen seines dürrigen Bodens nur von spärlichen Nomadenhorden durchzogenes Öd- und Grenzland zwischen Pannonien und Dakien. Erst als das Steppenreitervolk der Ungarn oder Madjaren (wie vorher schon die Hunnen und Awaren) sich in dieser ihm zusagenden Charakterlandschaft niederliess, erwuchs die einheitliche Zwecklandschaft „Ungarn“ innerhalb des Karpathenbogens.

Walter Vogel.

A FOGALOM ÉS TARTALMAI.

A kifejezés, „Közép-Európa”, sokáig ingadozott. Röviden azt mondhatjuk, hogy manapság Közép-Európa alatt az egykori Osztrák-Magyar Monarchiát és Lengyelországot szokás érteni.

Hogy azonban itt elejét vegyük a zavarnak, az „Osztrák-Magyar Monarchia” és a „Lengyelország” időzített fogalmakat feloldjuk és a kettőt történeti tájakul tekintjük, amelyek egymás szomszédságában, egymás népeinek sorsára kölcsönösen hatással voltak.*

Közép-Európa, mint történeti táj alatt Lengyelországot, a cseh medencét s az ezzel időnként bővült osztrák vidéket — és elsősorban a Kárpátmedence tájait fogjuk érteni.

Ezen a hármas vidéken nagyon sokféle népség lakik, némelyik egészen kicsiny, némelyik történetileg nem is játszott szerepet, legtöbbször azonban megkísérelte önálló ország alapítását, kevés kivételtől eltekintve — szerbek, románok, — mégis a fent említett három, — illetőleg négy — nagy náció államokban helyezkedtek el. Bizonyos ugyanis az, hogy Magyar-, Cseh- és Lengyelországon és a Habsburg-birodalom kívül, eddig még egyetlenegy más középeurópai kísérlet sem vezetett jellegzetes, időtálló profillal bíró államiság kialakítására. A horvátok, a szerb zsupánságok beléptek a középkori magyar királyságba, a morvák a cseh keretekbe s ma már jóformán el is csehesedtek, a sziléziai és egyéb lengyel hercegségek és fejedelemségek úgyszólván csak egy személyhez vagy családhoz voltak kötve, Erdély szükségalakulat volt, Csehszlovákia nem bizonyult életképesnek. Jugoszlávia

¹ L. *Ferdinándy Mihály*: A történeti táj. Budapest, 1938.

és Románia pedig még igen fiatal alakulatok ahhoz, hogy róluk ítéletet mondhassunk.

Az a tarka néprajzi kép, amely négy nagy faj népeiből tevődik össze — uralaltáji, északi és déli szláv, germán, — nem hozható közös faji nevezőre. Ezek a fajok, melyek közt pl. a magyarság a lovasnomád kultúrkörből jött, belső formájuk szerint is különbözők, provenienciájukban még jobban. Tehát — egyezések ellenére is — kul t ú r á i l á g sem képeznek szorosabb egységet. Sőt, tekintettel arra, hogy köztük aránylagosan régi és mellettük egészen fi.ital történeti képletek is jönnek elé, még azt sem mondhatjuk, hogy e népekre az azonos történeti fázis* volna jellemző. Az évezredes államisággal bíró, politikailag már ősi hazájukban is magasiskolát kijárt magyarok, bizonyára idősebb képződmény, mint például a lengyelek, akik ezt a politikai iskolát csak a X—XIII. században járják ki s a lengyel egység végleges kialakulása — Lokietek kemény uralma alatt — egybeesik Magyarország politikai tetőpontjával: az Anjouk korszakával. A csehek viszont — magyarhoz, lengyelhez képest a messze Nyugaton — oly élményeken mentők át, amelyek korán vezetnek a vallási és a szociális problematika keletebben ismeretlen mélységeihez (huszitizmus). A horvátok a szerbekhez képest régi nép. A dalmata kultúra latin városképek kialakításához vezetett, míg a szomszédos horvát falvak mereven parasztiák maradtak. A latin kultúrzóna s a fiatalabb középkori formáció élesen felismerhető e tájon napjainkig. S még kiáltóbb ez az ellentét a későbbben s a korábban történetbelépő középeurópai egységek között. A tót magas kultúra körülbelül egyidős a mai tót nemzedékkel, holott ezek a tótok hosszú századokon át éltek a magyar és német magaskultúrák közvetlen közelében. A románság a XIII. században, mint összetartozás tudatával nem bíró, archaikus pásztortársadalmak raja kezd beszívárogni Erdély hegyeibe, a székely és a szász politikai érettségről tanúskodó autonóm teste mellett, a magyar ki-

rály oltalma alá, aki akkor már Kelet-Európa első hatalmassága.

Most azt hihetnők, hogy a viszony a fiatalok és öregebbek közt a tanítványé és a tanítóé lett Ez azonban szintén nem áll. Az a tény, hogy a magyarság a XVII. és a XVIII. században az oláhság kiművelésére törekszik, hogy az első oláh nyelvű bibliát magyar püspök adja af oláhok kezébe, igen nemes színben tünteti ugyan fel a dunai táj gazdanemzetét, hanem a várt eredmény itt sem következett be. A fiatal népek felserdülése, régibb népek megif jodása — hirtelen, ugrásszerűen következett be, elsősorban egyesek kultúrélményei s másodsorban szerepük: külföldi konstellációk kihasználása útján. Közép-Európa az Újkorban ebből a szempontból sem bizonyult autonóm erőnek.

A fiatal népek felserdülése elsősorban az öreg Monarchiát robbantotta fel, amely az utolsó időkben a friss nacionalitások kibontakozásának feltétlenül útjában állt; az öregebb népek megújrodása pedig, egy ezzel szorosán és teljesen összefüggő folyamat volt, amelyből egyedül a magyarság lépett ki. Magyarországot a százados feszültségből táplálkozó robbanás a Monarchia oldalán találta és vele együtt pusztította el.

Külön tanulmányt igényelne annak a fejlődésnek végigkísérése, amelynek sodrában a magyarság lassan szembekerült a középeurópai kis népekkel. II. József idején még ő is egy volt a Gesamttmonarchie által elnyomott népek közül s a természetes fejlődés az lett volna, hogy a rugalmas és humánus régi, középkori magyar állam-eszme feltámasztásával a magyarság állt volna a monarchia kis népeinek élére, az őt is elnyomó központi hatalommal szemben. Azonban II. Lipót a magyar alkotmány helyreállításával a magyart e kis népek közül kivette s ezzel a sorsközösség kialakulásának útját szegte. A csehek viszont, kik tartományi sorban tengődtek tovább, a XIX. század folyamán élrekaptak s átvették a magyarságnak kínálkozó szerepet A továbbiakban a magyarságnak nem

is maradt hátra más útja, mint a dinasztiaiával egyezkedni, mert a Kossuth-féle federációs terv nem volt kivihető. Deák Ferenc kiegyezése megmentette Magyarországnak Ausztriával együtt nagyhatalmi állását, a nemzetiségi kérdés azonban nyitva maradt. Ötven év alatt a Monarchia elkorhadt, megdőlt, magával rántva a magyar királyságot is.

Tehát nemcsak, hogy nem tudunk Közép-Európa népei közt közös kulturális vagy politikai nevezőt találni, hanem Λ . belső széttépettség képével kellett végeznünk vizsgálódásunkat.

Második fejezet.

NÉPRAJZI KÉP ÉS TÖRTÉNETI SORS.

Ha valaki Európa néprajzi térképét gondos vizsgálatnak veti alá, azt fogja látni, hogy jellemzőek e terület népeinek elhelyezkedésére a nagy zárt népi tömbök; csupán Európa középső területein, azon a tágas és soklelkű tájon, amely körülbelül Varsótól húzódik a macedón hegyekig észak-déli, Prágától a Fekete-tengerig nyugatkeleti irányban, — csak ezen a területen fogja meglepni vizsgálódó szellemét a színek zavart tarkasága. Magyar, cseh, német, román, szerb, horvát, vend, tót, rutén, lengyel, orosz, zsidó, bolgár, tatár és török zavart összevisszaságban lakik egymás hegyen-hátán.

Szemben a nagy tömbökkel, ahol közel rokonok, államalkotó színárnyalatai sorakoznak egymás mellé, — itt kiáltó ellentétek vannak. Az ugor-töröknyelvű magyarság közepén itt egy szláv sziget, amott tót környezetben egy magyar. Itt németek laknak, azaz germánok, a szomszéd helység már oláh, tehát szlavoid-román népek szálláshelye, amott a szláv csehek tömbjét feltépi egy német

színfolt, emitt megint csángók laknak a románság szívében. Bolgárországban, különösen a tarka Dobrudzsában, egymás nyakán él bolgár¹, török, tatár, görög és oláh; fent Lengyelország lengyel magját színes karéjban fogja körül egyfelől a fehér- és kisorosz, másfelől a német, s az egész terület tele van hintve zsidó telepekkel.

Mi az ellentét oka? Milyen volt Európa néprajzi térképe a középkorban?

Angliában skótok, piktek, manóik, velszek, briftek, brittolatinok éltek, s velük szemben norvég és dán normannok, angolok, szászok és jutok, végre pedig normannfranciák. . . , tehát tizenkét nemzetiség és négy külön népfaj, S ugyanilyen tarkaságot mutat a ma zárt néprajzi blokkot alkotó Itália.

Lássuk csak: északon longobardok s egy egész sereg kisebb-nagyobb germán néptörmelék, mindenütt a gall-etruszk-italikus összetételű latin alapréteg közé ékelődve; lejjebb Róma egy egykori világváros minden kevert szemét. népével; délen arabok, bizánci és itáliai görögök, albán népek, zsidók. S így megy ez végig egész Európában, természetesen Közép-Európában is. Itt magyarok, bessenyők, úzok, kunok, bolgárok török népkonglomerátumába szlávok, olaszok, vallonok, szászok és böszörmények települtek

Mivel azonban a Középkorban is voltak nagy államtestek s ezeket egy-egy vezető nemzetiségről: Magyar-, Német-, Francia-, Angolországnak nevezték, világosan kitűnik, hogy a Középkor nem a nacionális ideára építette államrendszereit, hanem egy immanens birodalmi eszmére, amelyet legelsősorban az uralkodó, tehát a római-német szent birodalmi császár, a magyar, a francia vagy az angol király, mint a királyság ideájának testesülése, fejezett ki.

Nyugaton azonban a népi konglomerátum nagy nemzetekké forrott össze az idők folyamán s így ott a birodalmi eszme hovatovább azonosul a náció fogalmával; Közép-Európában viszont ez sohasem következett be, mert

a néprajzi kép mindvégig középkorias maradt. Itt tehát előbb-utóbb be kellett következnie annak a fokozatnak, amidőn a Középkorból örökölt államidea nem fedte többé a valóságos helyzetet: azaz a különböző s éppen a nagy nyugati nacionalizmus hatása folytán öntudatra ébredt nacionalitások a régi állami keretek szétfeszítésére törekedtek.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Közép-Emópa etnikai képe bizonyos okok folytán — melyeket egy más alkalommal meg szemügyre veszünk — nem esett át azon a változáson, amelyen a többi Európa néprajzi elrendeződése átment. Közép-Európa etnikai képe tehát középkorias jellegű, azaz a modern Európával összehasonlítva, archaikus.

Következésképpen a középkorias elrendezésű Közép-Európában az újkori keletű és nyugati eredetű birodalmi ideák és nemzetiségi gondolatok keresztrülvihetetlenek, sőt eleve lehetetlenek. E/t azonban sem Közép-Európa mai nem látták be, sem Közép-Európa modern ijjrarendezői, s ezzel sikerült is egész Közép-Európában, de elsősorban a cseh medencével is bővült dunai téiben példátlan, szinte feloldhatatlan zűrzavart teremteni

A tövel-heggyel álló közép-európai egyensúly — ahogyan mi magyarok az összeomlás óta praedicáljuk Európának — végre is Európára szóló veszedelem tűzfésztkévé vált. Mivel pedig rendezése nacionális síkon lehetetlennek bizonyult, ezek helyén Közép-Európa vehető politikusainak új ideát kell propagálniok. Ez az új idea pedig Közép-Európa középkorias etnikai képéből következőleg csakis egy modern szellemű visszatérés lehet a középkori felépítéshez, amelynek keretében — mint tudjuk — e kis népek virágzó és erős keleteurópai hatalmat jelentettek.

Egyedül abban látjuk tehát a megoldás lehetőségét, ha a Duna völgyében erős hatalmi bázis épül ki, amely a kisebb népit egységeket középkorias autonómiákkal csatolja e hatalmi maghoz.

Harmadik fejezet.

KERESKEDELMI KAPCSOLATOK.

További feladatunk kereskedelmi összefüggések keresése.

Az árpádkori sírmezők meglehetősen homogén képet nyújtanak. Nagyon kevés és folytonosan ismétlődő ez az egyszerű formakincs, mely a túlélő pogány elemek elszórt-ságával szemben egy zárt kultúra benyomását kelti.

A kutatók azt tapasztalták, hogy e kultúra tárgyai közül a legjellemzőbb és leggyakrabban előforduló sír-melléklet a *hajkarika*.

Hajkarikák a IX—XI. században a magyarországihoz hasonló nagy számban kerültek elő Pózen, Lengyelország, nyugati Poroszország és Pommeránia, valamint Szilézia és Csehország területén, délen pedig Horvátországban és a szlovénlakta karantán tájakon. Ezeken a területeken túl csak szórványos előfordulásról van szó, amilyen például a berglengenfeldi lelet Bajorországban. Annak a ténynek alapján tehát, hogy a hajkarika szlávlakta területeken jelenik meg, a kutatás már a hetvenes években kimondta, hogy a hajkarikák a szlávok tárgyi kultúrájához tartoznak, s ezt a megállapítást nagyjából mai napig sincs okunk kétségbe vonni.

Ugyanis: a hajkarika tényleg szláv területen, leggyakrabban szláv jellegű sírokban fordul elő, primitív formájánál fogva pedig a szlávok akkori nivójának meg is felel.

Közelebbről érdekel azonban bennünket az, hogy hogyan jutottak ezek a szlávokra jellemző haj karikák ilyen hatalmas számban a XI. századi magyar sírokba?

A magyarság már hamar — minden valószínűség szerint először a lebediai hazában — érintkezésbe jutott a szlávssággal Szorosabbra fűződött azonban a viszony az új hazában, ahol a magyarság szlovén népségekre rátele-

pedett Természetesnek vehetjük, hogy ezen szlovén tere-
dékek tárgyi kultúrája eljutott a magyarokhoz

Valószínű azonban az, hogy ezek a magyarok le-
igazta kicsiny számú és — kezdetben legalább is — rab-
szolga sorba taszított szlávok aligha rendelkeztek azzal az
anyagi erővel, hogy egy bár szerény, de mégis zárt kultú-
rát jelentő kovácsgyakorlatot fenntartsanak Az volna sok-
kal magától értetődőbb, ha ezek a szlávok tanulnák el
uraik módját, mintahogy pl. eltanulták a nyelvét és bele-
illeszkedtek életformába.

Figyelmünk önkéntelenül fordul részben Cseh, de
elsősorban lengyel és Horvátország felé Ezeknél a szláv
nemzeteknél feltaláljuk az árpadkori magyarországi mu-
gyakorlathoz hasonló szláv műgyakorlatot Teljesen ha-
sonló típusú hajkarikákat találtak horvátországi sírmező-
kon Ha ennek az összefüggésnek az ellenpróbáját akar-
juk megcsinálni, akkor a következő tényeket kell figye-
lembe vennünk Szent István király pénzei Lett és Észt
országban, sőt a Gotlandon is feltűnnek, a keletporosz
országi anyagban pedig oly ín loszcrszámdíszek kerültek
elő, melyek ott teljesen ismeretlenek, legközelebbi analó-
giáik a magyarföldi sírokból ismeretesek Dél felé viszont
a bjelobródi horvát temetőt I András és I Béla királyaink
pénzei datálják, a horvát Brunsmud szerint pedig magyar
pénzek a független Horvátországban is nagy számmal
találhatók, mert a horvát királyok nem vertek pénzt, s
így szükségletük nagy része a magyarokéból került ki Ha
ezekhez a messzi összefüggéseket megvilágító adatokhoz
még számbavesszük azt, hogy ebben az időben a normann
ság tartja kezében csaknem egész Kelet Európa kereske-
delmét — valamint, hogy az Aldegyuborgbol (Leningrád
vidéke) és Gotlandról kiinduló kereskedelmi utak egyike
a Visztula völgyében lekanyarodott a Kárpátok felé, me-
lyeket nyilván Kassa táján tort át, akkor a X—XI századi
kereskedelmi összeköttetések hatalmas képe bontakozik ki
előttünk

Egy másik ilyen útvonal az Odera völgyén vezethe-

tett végig, s ennek legfontosabb elágazó pontja azon a tájon keresendő, ameddig az Odera a viking hajókkal hajózható volt Ezt inddkolja Boroszló kialakulása Innen a nagy hegyek akadályait elkerülve, Rahbor és Teschen vonalában haladt tovább egy olyan elágazás, amely a Morvamezőn délnek haladva a Duna táján érte el a magyar gyepügátakat.

A két vonal a Sarmata síkságról jól ismert, folyók vonalat követő pannon kereskedőutak szabályainak álta lában megfelel

Magyarország természetesen nemcsak lerakódási, ha nem átvonulási területe is volt ennek a kereskedelemnek Ne feledjük el, hogy egészen ősi — római és preromán — útvonalaik azok, amelyek Pannónia földjét a dalmát vidékkel összekötik Másrészt a magyar hadaknak felvonuló területévé vállt a X században Horvátország, úgyhogy, csakhamar kialakult egy útvonal amely a két királyságot egymással összekötötte A magyar királyok híres „Hadúrja” ez, amelynek rövidített leírását *Pauler Gyula* után adom „Fehérvárról ágazott ki két irányban Az egyik ág a Balatontól északra haladt, azután délkeletre fordult, Somogyba, s ott a másik ággal, mely a Balaton déli partján ment, egyesülvén, átlépte a Drávát és a jobb parton a rékakemleki hegyek aljában nyugatra fordult Innen délnyugat felé ment a Krapma völgyébe és elérte Zágrábot Zágrábnál túl ment a Szláván, melyet a XII. században „Királyrév”nek neveztek A Száván túl rézsutosan a Kulpához tartott és azt Petrinánál érte el, majd ismét délnyugatnak Topuszkóig emelkedett, átment a mai Boszniába, Bihácsra és itt szemben volt a Gozd hegységgel, mely Magyarországot a független Horvátországtól elválasztó végpontja a mai Dalmácia, Knin, Zára és Spalató voltak. Azt hiszem, fölösleges említeni, hogy az ilyen „hadiút” nemcsak seregek felvonulására szolgált, sőt — igen valószínű, hogy itt ott őrséggel is meg lévén rakva, a kereskedőkaravánoknak nagyobb biztonságot nyújtott, mint ilyen, modern szóval élve „állami” védelem alatt

nem álló utak. Ha ehhez hozzávesszük a dalmata városok kulturális és politikai összeköttetéseit egyrészt Bizánc,; másrészt Velence és Észak-Itália felé — akkor teljes jelentőségében áll előttünk *Gerevich Tibor* megjegyzése: a „magyar—román építészet — részben Dalmácián keresztül — az itáliai építészet felé orientálódik”. Érthetővé válik e módon a magyarságnak a nyugati kereszténység, sőt a latinitás felé való fordulása, dacára minden szláv és német hatásnak, mert éppen Dalmácián keresztül kapcsolódott bele abba a táji övbe, mely a közép- és dél-francia tájakról indul el a Provence-on és Felső-Itálián át, s a dalmát sávig ér.

Az Odera és a Visztula torkolatáig, sőt Észtországtól és Gotlandtól jóformán Bizáncig terjedő kereskedelmi hálózat azonban más történelmi tanulságokat is rejt magában. A cseh kutatás, természetesen igyekszik a korárpádkori sírmező szlávok jellegéből politikai ízü megállapításokat levonni. Ezért nem árt vele szembenézni és éppen az ő állításaiak cáfolatán át eljutni a magunk igazához.

A cseh archeológia tétele a következő: „A magyar emlékcsoportban világosan felismerhető egy IX—XI. századi szláv csoport.” (Niederle.) Ebből folyik azután annak megállapítása, hogy mindazok a magyaros — post-sassanida — hagyatéka sírok, amelyekben valaminő ilyen szlávos elem fölbukkan, már szlávok, tekintet nélkül a sírok lovas jellegére, mert a cseh kutatás szerint ezek a IX—XI. századi szlávok lovasnépek voltak. Mint szekundér jelenség, az avar hatás folytán végeredményben elképzelhető a szlávok lóhasználat, de a török népekre jellemző általános lovastemetkezés már nem. A csehek azt sem veszik tekintetbe, hogy a hajkarika ugyan szlávos jelenség, de egyelőre csak az látszik bizonyosnak, hogy a hordozói szlávok voltak. Már ez a tétel is csak mutatis mutandis áll fenn a magyar királyság területén, mert hisz azok az árpádkori magyarok, kik hajkarikát hordtak, sohasem voltak szlávok. Végre pedig tekintetbe kellett volna venniök a német archeológia megállapítását, amely

szertint „egész Lengyelországban és Keletnémetországban nem ismerünk olyan szláv leleteket, amelyek biztosan régibbek a X. századnál”. Azok a hajkarikák tehát, amelyek e kornál régibbek, nem feltétlenül szlávok. Ez az az időszak, amikor a lengyelség belép a történelembe s minden valószínűség szerint az impulzust az oroszokhoz hasonlóan, habár itt inkább gazdasági téren, ők is a normannoktól kapják. Az egész keleteurópai kereskedelem ebben az időben normann kézben van, s ahogy a kiewi normanq műhely magyar megrendelők számára-, olymódon dolgozhattak az északnémet és lengyelországi normann központok szláv megrendelőik számára. Az a tény viszont, hogy a Nyugathoz csatlakozó Magyarország területén a XI. században még ez a normann-szlávok kereskedelem válthatta fel az ősi kazár-turkesztáni kapcsolatokat, — sőt nemcsak felválthatta, hanem fenn is tarthatta magát hosszú időkig: úgy hisszük abban a pszichológiai tényben leli magyarázatát, hogy a nyugati államok kereskedelme a nyugat ellen „kalandozó” harcokat folytató Isten-ostora magyarok területén kezdetben nem kockáztathatott, később még kockáztatni nem mert, viszont a szintén harcos életformában élő normann és a megalakulásnak a magyarhoz hasonló fokán álló lengyel, vagy cseh, vagy horvát ezt a gátlást nem ismerte — s mire Magyarország keresztény országgá vált, a kereskedelem már éne az új észak-déli irányra rendezkedett be. Csak később és lassan tör be ebbe az alsóbb rétegbe a nyugati művességek hozadéka. A cseh archeológiával szemben tehát ki kell hangsúlyoznunk, hogy „világosan felismerhető IX—XI. századi szláv csoport” emlékanyagunkban nem létezik, elsősorban azért, mert a IX. században ilyen másutt sincs; a későbbi időkben pedig fokozatosan fellépnek a szlávok elemek az ómagyar műgyakorlat tárgyai közt, de ez korántsem szláv etnikai vagy politikai térfoglalást jelent a magyar földön, hiszen az itteni szlávok, mint a történet bizonyítja, éppen ekkor olvadnak be a magyarságba, hanem egy olyan

kereskedelmi irány kibontakozását, amely ezen — szlávot» jellegű tárgyak — elterjedését eredményezte.

A Baltikum partjairól Lengyelországon át Magyarország és ezen át Horvátország felé tehát egy normann indítású kereskedelem áramlik, amely szlávos jellegű tárgyakat sodor az árpádkori magyar sírokba is, úgy, hogy ezen tárgyi kultúra uralkodó jellege szlávos. Ennek a kereskedelemnek fontos csereterületei Halics és Dalmácia, egész fontossága pedig oly nagy, hogy Magyarország, különösen a magyar király előtt nem közömbös e területek politikai hovatartozása. Ennélfogva már nagyon korán megindulnak a rokoni kapcsolatok az Árpádok és a lengyel Piasztek közt, csak úgy, mint a horvát Tirpimirfiákkal. A két országgal — Horvátországgal már Szent István végső éveiben — a szoros fegyverbarátság egy nemét tartja fenn Magyarország, amit a dinasztiaik erősödő vérségi kapcsolatai s népeik kereskedelmi egymásraultasága mind indokoltabbá tesz, úgyhogy a XI. század végén, a horvát dinasztia kihaltával egés/en természetes fejlemény az, hogy az elárvult koronát éppen a legitimen gondolkodó horvátság ajánlja fel Szent László királynak. Ebben az összefüggésben Halics és Lodomér sokat kárhoztatott hódol tatása a következő királyok alatt reálpolitikai háttérter nyer: csak a két nagyfontosságú cserepiac, Galícia és Dalmácia kézbentartása révén bontakozhatott ki a magyar impérium, csakis így válhatott a magyar király a keletebbi Európa leghatalmasabb, leggazdagabb fejedelmévé, ami, mint tudjuk, ITT. Bélától kezdve időről időre tényleg volt is. A fejlődés nem állt itt meg, hanem egyre nagyobbarányú koncepciókkal bővült. A magyar hatalom a Balkánon mindig nagyobb tért nyert, északon Moldvával is bővült, végre pedig az egykori normann kereskedők behálózta Balti-Adria-terület az Anjou-ház viláгурalmi terveinek sikeréppen egyetlen birodalomban egyesült Nagy Lajos alatt Horvátország — közös történeti sors tanúbizonyossága ez — 1918-ig maradt a Magyar Szent Koronán belül; Lengyelország pedig időnként perszonális

unióba került Magyarországgal. Egészen II. Rákóczi György szerencsétlen kalandjáig kísértett a két birodalom egyesítésének valamilyen formájú gondolata s mikor ez eltűnt, megmaradt az egykori reális kapcsolatok romantizált tudata: a „magyar-lengyel” testvériség mítoszában.

Negyedik fejezet.

KÖZÉPEURÓPA KEZDETEL.

Középeurópai történeti tájunk természetes közepét a Magyar Cica foglalja el, tehát a Dunántúl, az Alföld és Erdély hármastája, amely a peremvidékeken mindenütt magas hegyek felé zárul, déli határvonalai táján pedig megközelíti a tengert. Ha azt a történeti momentumot keressük, amikor ez az egész egység — tehát a Nagy Magyar Táj — először létrejött és önálló életet kezdett jelenteni, azaz amikor geográfiai tájegységből történelmi faktorrá vált, — az Avarok Birodalmára kell gondolnunk.

Elsőnek talán a hun etappot kellene szemügyre vennünk, azonban az V. század óta — a Nagy Magyar Táj a hunok után germán területté változott — az összes erőviszonyok teljesen átalakultak; az avaroktól viszont sok szempontból egyenes vonalak vezetnek a magyarokig. Az avarság, ez a steppei lovaspásztor nép a VI. század folyamán nagy keleteurópai birodalmat alkotott, amelynek súlypontja a Nagy Magyar Tájban feküdt. Településük — az avarság roppant tömeg volt — kitöltötte az egész medencét, maga az avar szupremácia, ha pontos határait nem is tudjuk fölvázolni, kiáradt észak felé a kárpáti láncon át a lengyel és az etelközi sík vidékeire, dél felé pedig súrolta Bizánc területeit. Virágkorában nagyjában azt a területet jelenthette, amit a későbbi magyar impérium legnagyobb kiterjedése idejében. Az avarság a ka-

tonai és politikai — tehát a szervezői — hegemoniát kezében tartva döntő hatást volt képes gyakorolni azokra a népségekre, amelyekre részben rátelepedett, részben pedig amelyeket hatalmi körébe vont. A leírt területeken és minden valószínűség szerint bent a Nagy Magyar Tájbán is ebben az időben szláv népek élnek, kik mind tárgyi, mind szellemi kultúra — tehát politikai szervezetség szempontjából is, ekkor még igen primitív, alig kezdődő vaskori fokon állottak és akikkel szemben az avarok nemcsak stepe-i férfias életformáik és hatalmas katonai organizációjuk, hanem egész szellemi kultúrájuk hasonlíthatatlan magasabbrendűsége révén elhatározó hatást gyakoroltak. A nagy avar kagánnak, Bajannak neve mint méltóság-név napjainkig él a horvát bán címében, szinte szimbólumául annak, hogy avarság nélkül — avar szervezés, kultúraátadás és vérségi hatás nélkül — e szláv nemzetek nem jöhettek volna létre, mert ezekből primer fokon a nemzetté formálódás, azaz a politikai tehetség adottságai hiányoztak.

Most nézzük ad analógiam a magyarságot.

Az Etelközből beköltöző pogány magyarság messze benyomta a nomád kultúra ékét Európa testébe, olyan messzire nyugat felé, hogy terjeszkedését csak a hun ős érte el és csak az avar előd múlta fölül. Ennek a durva betörésnek — mert Európa szempontjából nem volt egyéb — óriási hatásai voltak. Magyarország területén ebben az időben a morvák és szlovénok országai kezdődtek. A lassan állammá szerveződő szláv népségek a morva Szvatopluk birodalmában keltek először valamelyes öntudatra és Szvatopluk talán az első, föltehctőleg szláv provenienciájú szláv fejedelem, akiben messzebbrenéző tervek születtek meg.

A szlávtság a legfiatalabb az indogermánok körében. *Herdernek* alighanem igaza volt, amikor azt mondta, hogy a szláv momentum mégcsak eljövendő. A tények mindinkább igazolni látszanak őt. A magyar honfoglalás idején azonban a magasnívójú koraközépkori germán és fellovas-

nomád török kultúrák közt (vagy inkább alatt) sokáig alárendelt szerepet vittek s első megmozdulásuk, — az első megmozdulások természetrajza szerint — külső impulzusra történik. Egy roppant avar-török hatás — ahogy erre fentebb céloztunk — módosítja a szlávok primer magatartását és nagy vándorlásait avar-török és germán-norrn vezérek szervezőereje és célkitűzései lendítik mozgásba.

Török a horvátok, az ősi szerbek szervezete, germán a cseheké és részben a lengyeleké, normann az oroszoké — és így tovább. A morvák, amennyiben a szlávok itt tényleg saját maga kísérti meg önmagát megvalósítani, — persze a Karoling-példa nélkül ez sem volna lehetséges — valami sajátságosán puha, szinte csonttalan alakulást jelent. Ezt a múlt század negyvenes éveiben a szláv Safafik is észrevette, amikor siratta azt a finom és gyermeki kultúrát, amit a magyarok kemény kardja mindörökké összezúzott.

Ez az összezúztatás sorsszerű volt. Szvatopluknak harcra nem erős, még a pásztori vaskultúrában élő népével el kellett buknia a germán Arnulf és a nomád Árpád előtt, mert ezek a kor erőinek megfelelő jelenségek voltak: férfiasak és érdesek, annak a harc-os-mágikus-vallásos világerzésnek képviselői, amely jellemzi ezt a mogorva, humortalan, férfias és zordon kort, a vajúdas időszakát, melyben Európa létrejött.

A Nagy Magyar Táj mint történeti alakulat akkor játszik aktív szerepet, hogyha középponti részeit, tehát elsősorban a duna-tiszai steppék vidékét egy steppel nép lakja, amely elég dinamikus erővel bír arra, hogy a szét húzó perifériákat egységbe igazzá.

Méltán érdekel a Nagy Magyar Táj szerepének vizsgálata az avar és a magyar pillanat közötti időben, tehát akkor, amidőn területén steppei lovasnép — legalábbis mint birodalom alkotó tényező — nem tartózkodott.

Európa ájultsága talán sohasem volt olyan erős, mint éppen abban az évszázadban, mikor az avar nagyhatalom

kibontakozott. Ezért a nagytömegű avarságnak sosem juthatott eszébe egy olyan nyugathoz módosulás ötlete sem, mint amit később az Árpádok végrehajtottak. Ezért nem maradt számukra más hátra, mint a felemelkedő Karoling-hatalommal szemben való fokozatos visszahúzódás és végre a nagy leszámolás, amelyben az Avar Birodalom elpusztult, nyugati felére a Karoling-birodalom terjeszkedett ki, keleti fele a Deserta Avarorummá változott. A különböző szláv népek pedig részben a Karolingok határain belül, részben azon kívül államalkotó kísérletekkel próbálkoznak és töltik ki azt a közt, amely a magyarok beköltözéséig hátra van. Az avarság lesüllyed és beleolvad a környezetbe. Az egész folyamat egy olyan katasztrófához hasonlítható, amikor a fölrobbant égi test magja, mint lángoló gömb, a sötét világűrbe zuhan; a periferikus részek pedig a robbanás erejénél fogva sugaras irányban messze ellökődnek, egészen addig, amíg új nagy égitestek vonzókörébe nem jutnak.

Pannónia — az a terület tehát, ahol majdan Pribina és Szvatopluk országai kibontakoznak — a frank birodalom perifériájává válik, az Avar Pusztaság — a Nagy Alföld — elnéptelenedik és eljelentéktelenedik, a Kárpáton túl, tehát a Nagy Magyar Tájon kívül eső területek pedig leszakadnak a dunai központról. Miért? Azért, mert ez a központ az Avar Birodalom letűnésével elvesztette dinamizmusát, statikus földrajzi fogalommá alakult át: a Nagy Magyar Táj egysége elhomályosult és ezzel megszűnt az a — a Nagy Magyar Tájon túlmutató — politikai és hatalmi, sőt bízvást mondhatjuk: kulturális egység is, amely az első Középeurópát jelentette és amit ebben az időben Avar Birodalomnak hívtak.

A terület a IX. században is itt áll. Etnikuma sem változott meg nagymértékben, de hiányzik az az organizátorikus középpont, amely az egésznek értelmet adjon.

A morva, a szlovén vagy a bolgár kísérletek nem elégségesek ahhoz, hogy a Nagy Magyar Tájat, mint egységet fogják fel és ezen értelemben szervezzék meg. Az

avarok és a magyarok közti időkben hiányzik egy, a dunai tájak szellemének megfelelő politikai génusz jelenléte. Ez a terület oly karakterű, hogy teljességében csak egy steppei lovasnépnek felel meg, csak ezek alatt válik „Zwecklandschaft”-tá és így érthető, hogy világhistóriai és politikai szerepet is ekkor, tehát a szkíták, hunok, avarok és magyarok dunai szereplésének idejében játszhatott csupán.

Nem mondhatjuk azonban, hogy a magyarok megjelenésével egy csapásra megváltozik a helyzet. Az avarok még abban a szerencsés szituációban voltak, hogy erejük jogán és Európa gyengesége folytán ők kényszeríthették rá a Nagy Magyar Tájra messziről hozott törvényeiket. A kisebbségű magyarság ezzel szemben, először hasonlítani volt kénytelen egy európai és egy szorosán vett középeurópai táji psychéhez, és csak akkor, mikor ez teljesen sikerült, válhatott a Nagy Magyar Táj urává a szónak avar értelmében is. Ez a folyamat Árpádtól Szent Lászlóig, tehát kereken kétszáz évig tart. Az európai életformák felé való közeledést megkönnyítették azok a leigázott, már keresztény szlávok, akikre Árpád magyarja rátelepült. Ezek elsősorban a Dunántúl szlovénjei voltak.

Föl kell tételeznünk azt, hogy ebben az időben a Nagy Magyar Táj még tele van kisebb-nagyobb avar törzsekkel egyrészt, amelyeket az új, rokon, hegemoniás fajta könnyen olvaszt magába s akik lelki szempontból nagy örökséget közvetítenek az egykori Avar Birodalomtól a leendő Magyar Birodalom felé; másrészt, hogy a dunántúli és az egyéb magyar táji szlávok — a nomád exogámiára is gondolva e feltevésnél — át meg át voltak itatva avar vérrel, úgyhogy korántsem képezhettek a rájuk^ telepedő magyarokkal szemben olyan szöges ellentétet, mint ahogy ezt ma gondolnók. A vérségi összeolvadás ilyen előfeltételek révén nagyon megkönnyült. így aztán csakhamar előállhatott a magyar gyepekön belül egy olyan embertípus, aki mind külső megjelenésében, mind fizikai összetételében, mind pedig anyagi és szellemi kultúrája

révén mindinkább valami mást kezdett jelenteni, mint akár a balkáni-dinári, akár a nyugati-német, akár az északi-szláv vagy keleti besnyő vagy kazár ember. *Szekfü Gyula* szavával élve: „a magyar faji egyéniség... csak tisztára történeti, de mint ilyen, annyira jellegzetes múlttal bír, hogy képe állandó, és élesen kirajzolható”. *Ez* a történeti magyar ember már a legelső időkben sem volt feltétlenül magyar nyelven beszélő „magyar”, de mint ősi és saját jogon az Árpádok országához tartozó egyén, egészen más volt, mint akár Jasomirgott Henrik osztrákja, akár Chrobry Boleszláv lengyelje, akár a bolgátölő császár görögje, és így tovább. „Az egynyelvű ország gyöngye és törékeny” — monda — az első szent király, aki itt egyidejűleg használt egy ősi római és egy ősi nomád gondolatot. Kint a Nomadicumban ismeretlen volt a „faji egység”: könnyed és rugalmas módon csatlakoztak és váltak le a legkülönbözőbb néptörödékek a nagy agglomerációkról és a törzsszövetségek képe és összetétele évről-évre változott. Aki ennek a régi nemzetformációnak tagja lett, annak valószínű belső kvalitásra, az alkalmasság egy nemére volt szüksége ahhoz, hogy odatartozhassék, nem pedig valószínű sötét faji egységhez kellett tartoznia, ami minden misztifikáció mellett is merev és föloldhatatlan történeti materializmus marad.

A szláv-avar-magyar vérségi keveredés, a királyi családban éppúgy, mint a széles népi rétegekben, kialakította tehát a Nagy Magyar Táj emberét: egy olyan típust, amely nemzedékről-nemzedékre közeledett a letelepedett életformához, mindinkább penetralódott a kereszténységgel s végre is belépett a nyugati keresztény nemzetek nagy hierarchiájába.

Ugyanebben az időben a Nagy Magyar Tájon túl még két nemzet küzdött ugyancsak az európai értelemben vett létrejövés nehézségeivel, két szláv nép, a középkori! szlávsnak a csehek mellett bizonyára legelőkelőbbjei: északon a lengyelek, délen a horvátok. Fölvívom a figyelmet arra, hogy ez a három ország a Baltikum és az Adria

közt széles övben fogja körül a nyugatabbi Európát: túl ezen a övön nincs és nem is volt soha nyugati életforma, nyugati kereszténység. Határainknál zárult a keleti világ, Európa másik, Ázsia felé átmeneteket jelentő területe. A keleteurópai és a nyugateurópai (keresztény-latin-germán) kultúrkör közt tehát van egy zóna, amely vérségileg már nem Nyugateurópa. A X. és XI. században vérségi kapcsolatok csak a szláv és török kelettel állottak fenn, viszont minden kultúraakarás, a vallás, az; egész világerzés és világszemlélet, sőt bizonyos fokig az életformák is a Nyugathoz kötöttek és elzártak Kelet felé. Ebben az értelemben ez a három ország, ha még nem is függött össze, legalább is elkülönült a két nagy égtájjal szemben s ebben az értelemben valóban beszélhetünk ezekben az időkben Közép-Európától.

Kor ép-Európának lenni tehát ebben az összefüggésben azt jelenti, mint keleti (törökös és szláv) térséggel és nyugati (latin-keresztény-germán) kultúrával bírni azon a területen, amely észak-déli irányban a Balti- és az Adriai-tengerek, nyugat-keleti irányban pedig a germán-ság nyelvi és a görög-orthodox kereszténység vallási határai közé e sík.

A közép-európai helyzet a magyarok beköltözése után oly irányban módosult, hogy a periférikus elhelyezkedésű népek közt egy olyan nép jelenik meg, amely a Nagy Magyar Tájak közepén székel, mint egykor az avarok. Ezek is törökös lovasnép, akár az avarok. Magától értetődő hatalmi törekvésük kitölteni ezt az óriási várat: a Nagy Magyar Tájat, úgy ahogyan egykor az avarok tették. Egy évszázaddal betelepedésük után, a változott viszonyoknak megfelelően, képesek az avar örökség átvételére. Közép-Európában újra megjelent az avar bukás óta hiányzó politikai géniusz és ezáltal az a dinamikus centrum, vagy másképp az a jegecesedési pont, amely körül az új Közép-Európa megkezdhette kialakulását. Ez volt Szent István királysága.

Ez a Szent István még tiszta török volt. Azok az Árpádok, akik majdan trónja birtokába léptek, már más vérségi összetételt jelentettek: Vazul, László és Domoszló hercegek nevei szláv anyára vallanak; szláv feleséget választ magának a vérükből eredt két király: I. András és I. Béla és ilyen orosz-magyar és lengyel-magyar vérből erednek a következő Árpád királyok és hercegek: Salamon, Dávid, I. Gejza, Szent László („Lengyel László”) és Lambert. Érthető ebből, hogy az Árpádok családjában a XI. század végére nagy vérségi eltolódás következett be pl. Szent Istvánhoz képest s ez az eltolódás csak természetes megfelelése volt annak a vérkeveredésnek, amely magyarok és szlávok közt végbement s amely keveredésnek gyümölcse, mint láttuk, a „Nagy Magyar Táj embere” lön. Az ősi uralkodó család identitásához hozzátartozott, hogy vérségi összetételében, annak módosulásaiban is kövesse népei útját s így jött létre az Árpádok török-kazár korszaka után ezek szlávos etappja, s ezáltal egy új típus, amelynek legkimagaslóbb alakja a magyar birodalmi gondolat első képviselője: Szent László király, ő mágia, Horvátország hódoltatója, méltó exponense volt az ekkori magyartáji embernek, akiben szlavoid és hungaroid elemek együttese alkotott új szintézist. Ez azt jelenti, hogy a magyarság belenőtt az avar hagyományok méreteibe.

Szent László tehát az, akinek korától számíthatjuk egy középeurópai törekvés létezését magyar földön. Száz évvel utóbb, III. Béla alatt, pedig a magyar király — Halicstól Adriáig a közép európai táj ura — valóban mint „archirex”, tehát egy nagyhatalom uralkodója vesz részt a világ dolgaiban, mind vagyoni és hatalmi helyzete, mind pedig tekintélyi súlya és örökölt jogai alapján. III. Béla idejétől kezdve tehát megint van Közép-Európa, azaz egy olyan gazdasági, politikai és bizonyos korlátolt mértékben kulturális egység is, amelyet ekkor Magyar Birodalomnak hívtak.

Éppen itt, a kulturális egység problémájában rejlik azonban az a végzetes különbség, amely az avarok Közép-

Európáját a magyarokétól elválasztja. A kisszámú magyarság, mint ahogy nem volt elég erős kitölteni az egész Nagy Magyar Tájat, mint ahogy az avarok térték, — úgy a nyugatra szakadt „keleti raj”, ki maga is minden szempontból fölvételre és Átalakulásra volt utalva nyugati hazájában, nem bírt annyi kulturális potenciával, hogy saját szellemi és anyagi téren megnyilvánult kultúráját reásugározza az egész Közép-Európára, talán még a Nagy Magyar Tájra sem. A közép-európai magyar hegemonia mindvégig csak politikai-militáris jellegű maradt és ebből érthető a két Közép-Európa sorsának különbsége is. Az avarok hatalmi szempontból elbuktak, de kulturális, vérségi, gazdasági téren századokra meghatározták a közép-európai táj életét. A magyarok hatalmi téren nagyon sokáig tartották magukat, de ez alatt az idő alatt mindig több és több idegen színt, vért, kultúrjákat kellett felvenniök, végre pedig — a török időkben kimerült és kipusztult fajta nem lévén képes az Árpádok ifjú, vérbő nemzetének útján továbbhaladni — Közép-Európa vezetését át kellett adnia a Habsburgoknak, amivel megnyitotta a kapukat a német kultúra és hatalmi akarás előtt, amely aztán a századok folyamán az ősi közép-európaiságot — azaz az Árpádok koncepcióját — teljesen háttérbe szorította. Közép-Európa utolsó kősi szaka az, amidőn a Bécsből és Budapestről diktált duális monarchia gondolatát az öntudatrakapó nacionalitások minden oldalon kikezdi s ezzel aztán sikerül is a Habsburgok dunai birodalmát, Közép-Európa e kései formáját széttörniök, amivel a közép-európaiság látszata is eltűnik, politikai szempontból is, amivel a Magyar Szent Korona dunavölgyi hegemoniájának utolsó ábrándképe is hosszú időre szertefoszlott.

Közép-Európa és közép-európaiság ezen mélypontjához csak az avarok bukása és a magyarok beköltözése közötti évszázad hasonlítható.

Ötödik fejezet.

KÖZÉPKORI „KISEBBSÉGPOLITIKA”.

Ahogyan a magyarság valamennyi fontos problémájánál, úgy a nemzetiségek kérdésénél is vissza kell nyúlunk a középkori királyság korszakába. Ennek fő oka az, hogy a magyarság ekkor volt olyan történeti helyzetben, amelyben dolgait szuverén-módon, külső befolyástól mentesen rendezhette. Akaratunk érvényesítése a mohácsi csata óta mindig idegen akaratokba ütközött s így a magyarság igazi magatartása nem az újkori, módosult magatartásból, hanem a középkori magyar létből érthető meg.

Az ősi Magyarország egy társadalmilag és kultúráilag homogén népi testen épült fel, a nyugati országok viszont különböző provenienciájú néptörmelékek anyagából rakódtak össze, így a magyar királyság egysége soha kérdésessé nem vált, mert az első idők nagy népi tömegében a települő idegenek (hospesek) szinte nyomtalanul elmerültek.

Később azonban — már a XII. századtól kezdve — a magyar király fönnhatósága alá olyan nagy idegen tömbök kérezkedtek, amelyek a magyarok közt, úgy kultúrái, mint nyelvi idegenségük s ugyanakkor jelentős számuk miatt el nem vegyülhetvén, a királyok és a betelepülők közös akarata folytán, mint különös jogokkal ellátott külön testek helyezkedtek el az Árpád által elfoglalt területen. E jelenség oka az volt, hogy a király — középkori elgondolásnak hódolva — csak erősítését látta országának abban, ha erős harcosok, vagy művelt kézművesek lépnek szolgálatába s ez új „királyi népek” is a maguk javát vélték megtalálni a magyar király oltalma alatt, akár a kun puszták felől jöttek országunkba, akár a tatír germán nyugat országai felől.

Az azonban az egész középkor folvámán sohasem

tartoznak hűséggel és szolgáltatásokkal, minden fenntartás, vagy hátsógondolat nélkül — s így természetesen valamennyien „hungarusok” voltak., a magyar birodalom alattvalói, tekintet nélkül a, hogy besenyőül, vagy valonul, olaszul, vagy németül beszéltek.

A középkori Magyarország tehát egy autonómiás államszervezet volt, amelyben a magyar medencét abban az időben legnagyobb részében kitöltő magyarság mellett besenyő és úz telepések, az egész kun törzsszövetség, a székely székek, a szász önkormányzat, a cipszer városok — Nagy Lajos korában már a rutének és az oláhok is — saját régi szokásaik élvezetében telepedtek meg és laktak az úrnemzettel jó egyetértésben és annak háborgatása nélkül. Magát az országot széles övben vette körül a bán-ságok egész rendszere, melyek közül legállandóbb és legkialakultabb szervezettel a Horvát-Szlávon-Dalmát királyság kormányzata bírt. Ezentúl a magyar király fennhatósága alatti kisebb középeurópai államok gyűréje következett: Halics, Lodomér, Moldva, Havaselve, Kúnország, Ráma, Szerbia és Bolgárország északi fele. Ez volt tehát a középkori Magyar Birodalom legnagyobb kiterjedésének idején, amely néprajzi szempontból természetesen éppolyan tarka volt, mint az akkori Nyugateurópa bármely tája

Ennek az az oka, hogy a népvándorlás eredményeképpen rendkívül összezavarodtak az eredeti településviszonyok, vagy pedig — mint Német- vagy Spanyolországban — a különböző néptörzsek még távolabb állottak egymástól, mint ma s egy nemzetté válásuk, azaz a közös nemzeti öntudat kialakulása csak későbbi időkre esik.

Az újkorai Európa néprajzi szempontból mindinkább homogénné vált. Kialakultak a nagy nemzeti államok: előbb Anglia és Franciaország, később Spanyolország, legutolján Olaszország és Németország. Ennek a homogeneitásnak oka« már a középkori berendezésben fellelhetők.

Már *Hajnik Imre* felismerte „Magyarország és a hű-

béri Europa” című művében (1867), hogy a magyar királyság közjogias szerkezete alapvetően clienteles vök a középkori Nyugat magánjogias szerkezetével. Következésképp egészen más társadalmi és politikai fejlődésnek adatott lehetőség a magyar király országaiban, mint a nyugati államokban. Mint ahogy a csatlakozó lovasnomád törmelékek népi szokásait, jogait a magyarság érintetlenül hagyta (pl. „besenyőjog”), úgy nem nyúlt a középkori királyság se a különböző betelepülők jogaihoz, sőt kiváltságokkal biztosította azokat. A generózus nomád gondolkodás, mely a többi lovaspásztorokkal szemben, végeredményben még a kúnok esetében is, bevált, a nyugati hospesekkel szemben keserűen megbosszulta magát. Az egymással és a fejedelemmel szemben is elsáncolt népfajok — Hajnik véleménye szerint — bizonyos mértékben politikai nemzetekké fejlődtek s ez által (mint elsősorban az erdélyi szászság) szívósabb életerőt nyertek. Magyarországon éppen a magyar felfogás vendégszerető és a vendég jogát tiszteletben tartó rendkívül nemes, fajfeletti gondolkodása következtében nem bontakozott ki sohasem az egységes fajú állam. Nyugaton viszont a hűbériség darabokra törte ugyan a társadalmat s méginkább a politikai struktúrát, de „az általa alkotott kisebb körökben foglalt különböző elemekre, nevezetesen nemzetiségi elemekre tetemes egybeforrasztó erőt gyakorolt, s ezáltal egy közös nyelvű”, életformájú és életszándékú közösség „csiráit fejtette ki, melyek ... a jelenlegi nyugateurópai államok lakosságának egységes” faji képét eredményezték.

Magyarországon viszont egyre gazdagabban bontakoztak a legkülönbözőbb — szász, cipszer, kun, székely, besenyő, oláh stb. — autonómiák s ezek az újkoron át is fennmaradtak: Erdély „három nemzet” egyesüléséből jött létre.

Ennek a jelenségnek azonban nemcsak belső okai voltak. Magyarország a XVI században három részre szakadt, s éppen az ország szívét, a legmagyarabb részeket

hasította ki a török. Az alföldön a polgárosodás éppen hogy megindult: Szeged, a régi pusztai város látszott az új fejlődés élére kerülni, libben a pillanatban vesztí urát az alföldi táj és magára maradván, visszatér törvényeihez. A mocsár fellázad — ez a morbus hungaricus kóroka — s a pusztaság visszakeríti önmagát. Ez a kor a falvak szörnyű pusztulása Magyarországon: a nagy parasztfélszék kialakulnak. Ekkor jön létre húsz virágzó magyar község helyén a maga sámáni arcával, a nomádságba visszazuhant életformáival a ma annyira ősinek érzett Hortobágy.

A magyarság száma körülbelül három és fél millió emberről hétszáz ezer leiekre zuhan vissza. A középkori magyar királyság tulajdonképpen elpusztul annak népével együtt, mert a maradék magyarság nehezkesebb, nyomott fajta, vérségi összetétele is módosult. A török idők szörnyű lelki élményeit örökíti tovább fiában az apa. Ebben a korban új nemzetiségek lépnek be az ősi területre: elsősorban az elpusztultak hiányának pótlására s másodsorban a hegyvidék megszállására. Ezeknek — a szerbeket kivéve — történetileg értéktelen telepéseknek immár semmi közük sincs a magyar királyság ideáihoz, mint volt a szászoknak, vagy a régi oláh kenézeknek. A bécsi központ természetesen nem is törekszik őket erről felvilágosítani, de nincs is módja rá — s így gyülik fel lassan az ellenségek roppant tömege a régi archiregnumon belül, azaz így megy tönkre az Újkorban a szerencsés középkori szerkezet, mely a maga táglehetőségű és vendégszerető autonómiáival, ezek mellett azonban a „magyar nemzet államának” (Nagy Lajos kifejezése) magától értetődő magyarságával a kis népeknek hazát adott anélkül, hogy a névadó népet meggyöngítette volna.

A középkori Magyarországon a hűbériség hiánya, az újkorban Magyarországon pedig a *nemzeti* abszolútizmus hiánya kútfejévé lőn azon érdekes jelenségnek, hogy Magyarországon a középkorias államszerkezet megmerevedett s a néprajzi kép középkorias tarkasága megmaradt. Mire pedig a XIX. század derekán a modern magyar állam

megalakult, ez az új képződmény készületlenül találta szemben magát a nemzetiségek friss nacionalizmusával. A középkori elhelyezkedés itt volt, de hiányzott a dolgok középkori egyensúlya. A királyi tekintély már nem volt képes a „hungarus” tág és rugalmas fogalmába összefoglalni Magyarország minden népeit.

Hatodik fejezet

AZ ANJOU-KÍSÉRLET.

A XIV. század magyar nagyhatalma bizonyára a két Anjou király műve. A régi történetírás hajlandó volt kettejük közül a pálmát a csillogóbbnak nyújtani: Nagy Lajosnak. Most másként állunk ezzel. A modern magyar történettudomány a magyar gótika pompázatos lovagváranak szerencsés kezű felépítőjénél, Nagy Lajosnál, többre becsüli az alapvetőt, a kevésbé ragyogó, kevésbé vonzó, de életművének gigantikus méreteit szemügyre véve Nagy Lajosnál sokkal nagyobb királyunkat: Róbert Károlyt. Bizonyos az, hogy Róbert Károly alapvetése nélkül elképzelhetetlen Nagy Lajos ragyogásban gazdag negyven éve.

Róbert Károly 1288-ban született, mint Martell Károly nápolyi trónörökös és Habsburgi Clementina egyetlen fia. 12 éves korában korán elhunyt apja után rászállva annak magyar trónigénye, hajóra ült, hogy országot keressen magának azon a földön, ahol anyai dédapja, V. István király egy emberöltő előtt uralkodott.

Róbert Károly hercegnek nehéz dolga volt Magyarországon: évek teltek el bizonytalanságban és küzdelmek között. Károly azonban kitartott. Cseh Vencel bukása és Bajor Ottó futása után Magyarország trónjának egyetlen possibilis jelöltje kétségkívül ő volt. Az olasz földről jött francia herceg gyermekkorától jól beszélt magyarul, magát magyarnak vállalta s azzá is lett trónharcainak hét

súlyos éve alatt. Ez a hét súlyos év 19 esztendő fiatal férfit nevelt belőle. Erre a hét évre és a magyar Délvidékre — ekkor Temesvárott székelt — esik egyénisége kibontakozásának kői szaka. Az Árpád hagyományok, a Habsburg vér, a küzdelmes élet s a magyar tájnak, a tág, nyílt és derűs rónaságnak formáló hatása teremtette meg a csel szó vő és ledér Anjouk unokájából azt a magyaros szabású, komoly és férfias fejedelmet, aki családjával együtt mindvégig oly élesen elütött a nápolyi unokatestvérektől.

A fiatal király az esztergomi vártoronyból széjjel nézve rádöbbenhetett, hogy a „barázda, amelyért esztele nélkül tülekedtek, elkeskenyedett”. III. Béla ükunokája olyan országnak lett névleges urává, amely tucatnyi hatalmas tartományra volt széttördelve s e tartományúnak, „a kis királyok”, mindenike több súlyt jelentett, mint maga a király. Ez a helyzet az Árpád királyság felbomlásával egy időben állott elő. A központi hatalom meglazulásával ugyanis az egységes és erős királyság éppenúgy magánhatalmi jellegű tartományúrságokra bomlott szét, mint az erős központtal sohasem bírt Németország. A tartományi rendszer a magyar országos gondolat elhalványulását jelentette, éppen abban az időben, amikor az utolsó Przemysl-ek és az első Luxemburgok alatt Cseh-, az utolsó Piastok alatt pedig Lengyelország megerősödik és felemelkedik s a nyugati végeken a fiatal Habsburg hatalom kibontakozik. Ezek a körülmények rávilágítanak Róbert Károly király rendkívül kényes és veszedelmes helyzetére.

A fentiekhez járul az is, hogy az ország pénzügyei teljesen fel vannak dülva, a királyi kincstár üres, az adók behajthatatlanok. A IV. Béla halála óta eltelt harmincnégy éves és zavaros év alatt a közbiztonság megdőlt, az erkölcsök lehanyatlottak. Itt Esztergomban, a középkori magyar világ leghíresebb piacán azt is észre keltett vennie, hogy országának kereskedelme elpusztult; ami még létezik, nem autonóm magyar kereskedés többé, hanem a német gazdasági élet függvénye csupán. A fiatal Bécs, mint

fenyegető kereskedelmi hatalom, kinyújtotta csápjait a magyar vidékek felé.

Aki az ellenségemnek ellensége, az nekem barátom — vélte a fiatal király. Udvara csakhamar középpontja íett a hatalmaskodó olygarchák elől menekülő közép-birtokos nemességnek s a köznemesség rendetváró, úrkereső részének. Károly jól tudta, hogy egyszerre nem veheti fel minden fronton a harcot a kiskirályokkal, ezért egyrészükkel szövetségbe lépett a másik rész ellen s így történt, hogy már két év múltán megütköztek a királyi hadak és Aba Amadé hadai a rozgonyi síkon, Abaúj megyében. A nagy csatában a király győzött. Az északkeleti felvidék felszabadult.

Innen kezdve a kocka el volt verve. Károly lépésről-lépésre szerezte vissza apái országát s mikor 1321-ben Csák Máté is meghalt, Magyarország reintegrálása be volt fejezve.

Ebben az időben, tehát 30—32 éves korában, székhelyét az ország és a közép-európai táj középpontjában ültette fel. III. András székelt először Budán, de Károly alatt válik Budavára Magyarország tényleges középpontjává, első városává. Maga a király talán az ezidőben természetfelé forduló olasz lélek tudatalatti hatásainak is engedve, Visegrádom tárta királyi szállását: a festői és derűs Dunaszoros felett uralgó öreg várat építve ki finom ízléssel Magyarország pompás gótikus királyi várává. Idehozta harmadik feleségét, Lokietek Ulászló lengyel király leányát, Erzsébetet, minden magyar királyasszonyok legnagyobbikát, Nagy Lajos leendő édesanyját.

Ez a lengyel frigy volt hivatva alapját vetni a XIV. század nagyarányú lengyel-magyar együttműködésének. A terv csakhamar kitágult és a cseh királyság belevonásával egy gazdaságilag önálló, politikailag hatalmas, területre Európa legnagyobb hatalmi blokkját képező szövetséget eredményezett, Közép-Európa megvalósításának legnagyobb arányú, legszerencsésebb kísérletét.

A cseh gazdasági életre ugyanágy ráfeküdtek a német kereskedők, akár a magyarra árumegállító joga folytán Bécs. A lengyel király a nyugati és a déli árukat szintén csak német területen át kaphatta s ezáltal annyira megdrágítva, hogy Krakkó virágzó piacainak helyzete megrendült. Károly feladata nem volt könnyű: cseheket és lengyeleket ősi ellenségeskedés állította szembe egymással.

1330-ban Luxemburgi János cseh király hadba szállott Lokietek Ulászló lengyel király ellen. A francia vérű cseh lovagkirály, VII. Henrik német-római császár fia, nem tudta elfelejteni Ulászló királynak, hogy a cseh fennhatóságot lengyel földön megszüntette s akár elődei, az utolsó Przemyslidák, ő is vonakodott lemondani a lengyel királyi címről. Mivel Ulászlónak országa északi határain éppen elég gondot okozott a német lovagrend hatalma elleni gátépítés, igen kellemetlenül érintette ez a déli támadás, s volt egy pillanat, amidőn félni lehetett attól, hogy a küzdelemben alulmaradva, Csehország és Lengyelország egyetlen hatalmi blokká egyesül a Német Birodalmon belül is nagy arányokban előretörő Luxemburgok jogara alatt.

Róbert Károly, mind származása, mind a magyar királyság hagyományai, mind pedig országának tekintélye és helyzete révén a közép-európai egyensúly természetes őre volt. Nem volt nehéz belátnia, hogy Cseh- és Lengyelország egyesülése már magában is elsőrangú veszélyt jelenthet s ha ehhez még hozzávette a háttérben kísértő Luxemburg császárság fenyegető fantomját is, országát nyugat, észak s részben északkelet felől is teljesen körülzárva láthatta. A cseh és lengyel erők birtokában pedig a Német-Római Birodalom császára olyan hatalmat jelenthetett volna, amellyel szemben a magyar királyságnak nemcsak nagyhatalmi állása vált volna igen kétségessé, hanem pusztá fennmaradásának lehetősége is.

Ezeket belátva a különben nem harcias és harcban nem is mindig szerencsés király, az osztrák herceggel is

szövetkezve a cseh király ellen — Ausztria számára még veszélyesebb lévén egy cseh nagyhatalom, mint Magyarország számára, — két szokatlanul nagy, összesen csaknem hetvenezer embert kitevő magyar sereggel szállott harcba, lengyel sógora oldalán. A cseh király nem merte felvenni a magyar-osztrák egyesült hadakkal a csatát, a háború húzódni kezdett s apró csetepatékba forgácsolódott szét. Károly fellépése révén azonban a cseh-lengyel összbirodalom veszélyes képe máris eltűnt s midőn 1333-ban meghalt Ulászló király, a csehek ádáz ellensége, úi nyílt a békés megegyezés felé is.

Nagy Kázmér, az új lengyel király, nem támasztott nehézségeket, s így lehetővé vált, hogy János, Kázmér és Károly követei Trencsénben, magyar földön összejöjjenek, és előkészítsék a három középeurópai uralkodó személyes találkozását is.

Ez a személyes találkozó Visegrádon folyt le fényes külsőségek, a gótikus lovagi pompa s a magyar király udvarának ragyogványai közepette, eredménye pedig egy erős — politikai és gazdasági — magyar-lengyel-cseh szövetség lett.

A kongresszus politikai eredményei közt legnevezetesebb Csehország lemondása a lengyel koronáról és a Magyarország és Lengyelország közti örökösödési szerződések megkötése volt. Ezáltal Csehország megszűnt a német kelet-féle áramlásnak politikai zászlóvivője lenni: azaz a németiség politikailag hosszú időre kikapcsolódott a keletközépeurópai fejleményekből. Ennek megfelelően a cseh király — Németország első fejedelme — nyugat felé fordult s ez új politikai orientáció eredményeképpen János király fia, IV. Károly, császár lett.

A magyar-lengyel örökösödési szerződés pedig lehetővé tette azt, hogy a középeurópai térben egy Anjou világhatalom bontakozzék ki, amelynek erősen meghatározott észak-déli iránya — Krakkó—Buda-tengely — valami egészen újat jelent a geopolitikai képződmények sorában. Ennek az iránynak mélyreható következményei

voltak úgy gazdasági, mint politikai téren is, mint ahogy mélyreható gazdasági és politikai tényezők is hozták létre.

Gazdasági szempontból a XIV. század elején az volt a helyzet, hogy — mint említettük — úgy az olasz-magyar, mint a flamand-magyar kereskedelemre bénítóan hatott a Habsburgok Bécsének felemelkedése.

Tekintve, hogy ebben az időben Dalmácia nem volt magyar birtok, az olasz kereskedők azon az ősi úton jöttek fel Közép-Európába, amely valaha Noricumot kötötte össze Itáliával s amely természetesen Vindobonán át vezetett Pannoniába. A flamand és távolnyugati kereskedők a Duna vonalán ereszkedtek keletnek: Regensburg, Passau, Bécs, Pozsony érintésével.

Mindkét irány tehát áthaladt Bécsen, amely kizsákmányoló árumegállítójoga révén „kéret len gyámságot” gyakorolt az egész magyar kereskedelem fölött.

Róbert Károly felismerve az így országára háruló veszedelmet, mindenkifölött Magyarország és Itália régi, közvetlen összeköttetését állította helyre. Nyugat felé pedig, a flamand kereskedőkkel is egyetértve, a Regensburg—Bécs-vonal helyébe a Regensburg—Brünn—Budavonalat akarta szervezni; ez a törekvése azonban nehézségekbe ütközött.

Az új nívónál mindenképpen vargabetű volt. Ezenkívül Csehországnál éppen ekkor folyt a fentemlített ellenségeskedés, amely Lengyelországot is súlyosan érintette gazdaságilag. A nyugati lengyel kereskedelem — Szilázia is cseh jogar alatt lévén ezidőkben — csak a cseh királyság földjén át volt képes a nyugattal összeköttetést találni. Ha tehát Róbert Károly nem akarta egész Középeurópát Bécs gazdasági hegemoniájának kiszolgáltatni, akkor arra kellett törekednie, hogy a három királyság kibékülve, oly gazdasági szövetséget kössön, amely által megőrizheti e téren függetlenségét.

Létre kellett tehát hozni két új kereskedelmi útvonalat, amelyeknek valahol a lengyel-magyar terület földrajzi közepén kell majd metszeniök egymást. Az

egyik útvonalnak Nyugatról kell érkeznie: Prága felül s a flamand és távolnyugati cikkeket egyrészt a régi Prága—Brünn—Krakkó, másrészt egy magyarországi út felhasználásával szállítani lengyel területre. A másik vonalnak észak-déli irányúnak: a Krakkó—Buda politikai tengely gazdasági megfelelésének kell lennie. Ezen át kell a magyar-lengyel s tágabb szemléletben az északi és itáliai kereskedelemnek lebonyolódnia. A két új vonalnak olyan helyen kell metszenie egymást, amely hozzávetőleg egyenlő távolsági a van Ki akkutól is és Budától is, ahol váiosi kultúra már van s ahol a nehezen járható kárpáti lánc aránylag vékony.

Ilyen megfontolások alapján épült ki a Brünn—Zsolna—Bányavárosok—Kassa nyugat-keleti kereskedelmi út, amely a szepesi városokon és Szandecen keresztül érte el Krakkót. Ez utolsó része azonban csak kicsiny része volt annak a hatalmas kereskedelmi vonalnak, amely a X—XI. században már létezett egyszer s mely most újra kibontakozott: a Danzig—Krakkó—Szepesség—Kassa—Buda—Zára útnak, amely a lengyel és magyar királyságot annak a nagyarányú kereskedésnek tranzitó-terüié tette, amelynek egyik végpontja a Hanzavárosok, másika pedig Velence és a Levante gazdasági életében nyugodott. A két útvonal metszéspontja valóban e terület földrajzi közepe: a Szepesség, de elsősorban Kassa volt. Innen vezetett a vereckei hágón keresztül — mint a nyugat-keletii útvonal meghosszabbodása — az út az orosz Kelet felé is.

A XIV. század kezdetének kereskedelmi rendetlensége helyén I. Károly uralkodásának végére virágzó, jól felépített és rendben tartott úthálózat állott Középeurópa kereskedőinek rendelkezésére: a Brünn—Kassa—Lwów—(Kiev) és a Krakkó—Kassa—Buda vonalak. Térképre rajzolva a mondottakat, hatalmas keresztet kapunk, amelynek metszőpontja: Kassa városa. Ez a metszőpont Krakkóhoz virtuálisan közelebb, Budától

távolabb fekszik: ám ez az arány a valóságban ki-
egyenlítődik.

A Kassa—Krakkó-út nehezen járható nagy hegyek
közt visz; a Miskolc, Eger és Pest városán át Budára
vivő út sokkal könnyebb s ennél fogva gyorsabban meg-
tehető az északon. A nyugat-kelet és észak-déli vonalak
nagyon szerencsés módon ott metszik egymást, ahol a
Nagy Magyar Alföld pereme van s ami még ennél is
fontosabb — magyar területen.

Kassa, amely Imre király alatt még kicsiny „villa”,
a XIV. és XV. század folyamán Magyarország egyik
legjelentősebb városa, a közép-európai kereskedelemnek
egyik legfontosabb centrumává lesz. Fontosságát meg is
tartja mindaddig, amíg a középkori magyar államszervezet
s a vele mindvégig kapcsolatos magyar-lengyel érdek-
egyezés fennáll. Gazdasági és kulturális fontossága meg-
kapja a maga politikai vetületét is, aminek látható jele
az, hogy 1374-ben itt ül össze a lengyel országgyűlés.

A híres visegrádi kongresszus a közép-európai poli-
tikának bizonyára legnagyobb diadala. Károlynak, e
szerencsés és bölcs férfúnak sikerült e nevezetes szerző-
déssel Bécs kezéből kicsikarni a gyámkodás hatalmát
Közép-Európa gazdasági élete fölött.

Hogy ez a korszakalkotó szerződés egyáltalában
lehetéssé vált, az Magyarország rendezett pénzügyei-
nek, kitűnően megszervezett gazdasági életének volt
köszönhető. Róbert Károly és leghűbb munkatársa, Aba-
nembeli Neksei Dömötör tárnokmester két évtizedre
kiterjedő munkával teremtettek rendet a már II. András
kora óta egyensúlyukat veszített pénzügyek terén. A nagy
reform legnevezetesebb látható megnyilvánulása az volt,
hogy Károly veretett először Közép-Európában a firenzei
fiorino d'oro mintájára aranypénzt: forintot. Ez az át-
térés az árpádkort ezüstalapról a modernebb aranyalpra
éppen a XIV. században igen nagy jelentőségű cselekedet
volt s Magyarországot csakhamar egész Európa egyik
Legnagyobb pénzügyi hatalmasságává tette.

A XIV. századi világ ugyanis két helyről kapta aranykészletének legnagyobb részét; Afrikából és Magyarországból. Magyarország szolgáltatta az európai aranytermés 11z12-ed részét. Ezt a nagy előnyt a régebbi királyok nem használták ki eléggé. Most azonban Károly király kitűnő bányapolitikája révén új, fontos bányák — így Körmöcbánya — alapítása által Magyarország elfoglalhatta az öt aranygazdagsága alapján megillető helyét a hovatovább egészen az aranyvalutára áttérő Nyugat-európában. Luxemburgi János cseh király megpróbált Károllyal etéren versenyezni, de cseh király feladta a kilátástalan versenyt és okos kompromisszumra lépett szomszédjával. Az ezüstben gazdag Csehország részben az aranyalpra lépett át, ugyanakkor Károly is bevezette a kettős — arany- és ezüstvalutarendszert, így Csehország sokat nyert, Magyarország pedig semmit sem veszített, mivel ezüsttel époly jól el tudta magát látni, mint arannyal.

Mikor Róbert Károly király 1342 július 16-án visegrádi várkastélyában 54 éves korában meghalt, Európa legjobban rendezett, egyik leggazdagabb és leghatalmasabb birodalmát, „az országok úrnőjét” hagyta akkor 16. életévébe lépő idősebb fiára: Lajosra.

Nagy Lajos az egyetlen magyar király, aki a magyarság erőivel világuralomra törekedett.

Lényében szerencsésen találkozott össze a nagy családi hagyomány és a világhelyzet-adta lehetőségek. Az Árpádok, Capet-k és Piastok hagyományait vérben egyesítő, gótikus király, nevelésre és származásra éppannyira magyar, mint francia fejedelem, a XII—XIII. századi francia politika hagyományaiból örökölte a világhatalmas és szédítő gondolatát. A Szentföldet meghódító, a latin császárságot megalapító féktelen fantáziájú fényes lovagoknak vérrokona a nagy magyar király; ám közeli példák is bőven voltak előtte: ott volt ösbátyja, Fülöp, a francia király, ki pápák ura lett s császári székre tört, vagy szépapja, I. Károly, a nápolyi, aki szinte

semmiből szerzett magának koronát és hatalmat. I. Károly szemei előtt a keleti földközi tenger medencéjében elhelyezkedő nagy keleti francia császárság ábrándképe lebegett, amit a XIII. századnak a francia imperiális gondolat számára Keleten már kedvezőtlen viszonyai nem engedtek megvalósulni.

Lajos király édesapjától készen örökölt egy hatalmi elgondolást. Ez a koncepció a lengyel, a magyar és a nápolyi koronák szoros szövetségén nyugodott s egyelőre a magyar királyság balkáni hegemoniáját célozta, tehát a bosnya, szerb, bolgár, havaselvei és moldovai, valamint a halicsi és ladottnéri területeknek a magyar király alávetését.

Ez a gondolat az eredeti árpádkori birodalmi ideának az Anjou családi érdekekkel való bővülése volt. Egyelőre a hatalmi gondolat egyensúlyban volt a tényleges erőviszonyokkal. A dunai tér erős Magyarországa szoros szövetségben állt Lajos nagybátyjának Lengyelországgal; Nápolyban pedig Lajos öccse, András volt a trón várományosa, Róbert nápolyi és Károly magyar király családi szerződése értelmében. Ez volt a Károly mértéktartó és a magyar hagyományban gyökerező elgondolása, amelyet talán Nagy Lajos soha sem lépett volna túl, ha nem éri e koncepciót mindjárt Lajos első éveiben érzékeny csapás.

Nápoly azonban addig irtózott a magyar királyfi uralmától, míg végre végzetes tette szánta el magát. Az Anjou rokonok az aversai vadász kastélyban meggyilkolták Andrást, mire Lajos azonnal bosszuló hadjáratra indult s elfoglalva ősei városát, címei közé irattá a nápolyi királyét. Temérdek vért pocsékolta el, időt és energiát és két nápolyi hadjáratával világosan megmutatta, hogy a magyar birodalmi gondolatot nem értette meg. Nápolyt Budáról kormányozni a XIV. században teljes lehetetlenség volt, különösen Lajos számára, aki nem készült elő semilyen szempontból sem Nápoly állandó kézbentartására. Lajosnak még hajóhada sem volt, a kecskedelem és a gazdasági problémák iránt alig volt érzéke és különösen nem volt

semmi érzéke Nápoly és a nápolyi ember sajátos lelke, problematikája iránt. A nápolyi királyok dédunokája ellenszenvet, sőt gyűlöletet keltett mindenütt magával és a magyar uralommal szemben — elsősorban azért, mert semmi hajlékonyságot sem tanúsított Nápoly dolgai iránt; meggondolatlan, kegyetlen és indulatos volt. Nápoly hamar el is veszett a magyar birodalom számára. Lajos még élete végén is kísérletezett Nápoly megszerzésével: Kata leányának szerette volna megszerezni őseinek királyságát — de midőn a kislány meghalt, ez a terv is köddé foszlott.

Holott lett volna egy módja ennek a végeredményben egészen nagystílusú gondolatnak. Ha Lajos kitart amellett, hogy unokaöccsét, Durazzó Károlyt, a nápolyi királyt teszi koronái örökösévé, akkor talán sikerül a Mediterraneum és a dunai tájak házassága. Kis Károly erélyes, eszes és megnyerő férfi volt; neki mint nápolyi királynak, volt hajóhada is s így a közvetlen kapcsolat a tengeren át lehetségessé vált volna a két állam között. Csakhogy Lajos növendék leányaira hagyta országait s ennek a szubjektív elhatározásának köszönhető, hogy negyvenéves dicsőséges uralma külpolitikai szempontból szinte hatástalanul elsüllyedt a magyar történelemben, sőt elhibázott vallási politikája a Balkán északi felén megújtatta a magyar uralmat még az ősi árpádházi tartományokban is, s így a kicsiny balkáni népek szívesebben fogadták a török uralmat, mert az legalább vallási szempontból békében hagyta őket. A régi királyok közül Imre és András lépett fel a bogomilek ellen, de ennek a magatartásnak abban az időben még más hangsúlya volt. Mert bizonyos, hogy a XIII. században még sok minden szabadott a királynak, a mi a XIV.-ben már nem — de ezt Lajos király, aki az immanens ideák szerelmese volt, és mint anyáról lengyel, tele volt irreális és konok romantizmussal, nem vette tekintetbe.

1370-ben, tehát mikor Lajos már 44 éves volt, — a Róbert Károly-féle egyensúly másik szárnya is felbil-

lent. Nagybátyja: Kázmér lengyel király magtalanul elhalt. A visegrádi kongresszus emberöltővel előbb kelt határozata értelmében Lengyelország Nagy Lajosra szállt. A magyar-lengyel personal unió révén — mert ennél több sohasem volt, ezért oktan dolog a „három tenger birodalmi ól” beszélni — létrejött Közép-Európa legnagyobbszabású birodalma, az a forma, amelyet még egy-néhányszor meg akartak valósítani, úgy lengyel, mint magyar részről. I. Ulászló és Báthory István kísérletei azonban még annyira sem sikerültek, mint a Nagy Lajosé.

A fiatal király dicsvágyának ugyanis kedves tárgya volt a lengyel trón reménye, ám a meghiggadó, sok gondal sújtott, s fiúgyermektelen férfit Lengyelország már alig érdekelte. Éreznie kellett, hogy Lengyelország birtoka csak múltó epizód lehet az ő alkonyodó életében és úgy is rendezkedett be új országában.

Terhes dolog volt a lengyel királyság. Ő maga a lengyelek nyelvét nem beszélte, gyermekkorától idegenkedvén a szláv idiómáktól. Az új birodalom megbontotta a magyar kozmosz zártságát, és a király figyelmét szükségtelenül vonta el magyarjai megszokott világától a baki gondok felé. Fiatalabb korában ugyan nagybátyját segítve szívesen verekedett a litván végeken, de most már keserű és nemakart dolog volt számára a Német Lovagrend és Lengyelország viszályainak ügye, meg a Litván Nagyhatalom rémképe, amely Gedimin nagyfejedelem óta nem egyszer fenyegette Lengyelországot a teljes elnyeléssel. Lengyelország nyílt határaival, aránylag kicsiny északnyugat felé lejtő államtestével valósággal csonttalan alakulás benyomását keltette a pompásan kikerekített, hűbéres tartományok és százados bánságok izmos gyűrűjével védett Magyarországgal szemben.

Lajos lengyel édesanyját küldte Krakkóba kormányozni; az erélyes és eszes öregasszony jól végezte nehéz feladatát, hanem sem őt, sem Lajost sohasem szerették a lengyelek.

Az elmondottakat tekintetbe véve méltán ötlük fel

a kérdés: vajjon minő tulajdonságokat tartogat számunkra Nagy Lajos birodalma?

Mit értünk birodalom alatt? Sajátos értékrendszert; önmagában zárt és egyensúlyos politikai, gazdasági, kulturái rendszert. Egyik legfontosabb sajátása időtálló mi-volta, ezért az igazi birodalomhoz annak szent vagy örök voltának hite tapad az emberek szemében. A birodalom belső képe "békét, jólétet, erőt, biztonságot kell sugároz-zon s ez az, amit a Római Birodalom a Pax Romána fogalmában fejtett ki. Ebben az értelemben Európában csak két birodalom volt: a Római és a Britt. A spanyol világhatalom épp ellenkezőleg nem bírta ki a roppant feszültségeket, és a középkorban s az újkor elején oly erős és vérbő spanyolság világbirodalmában nemhogy kiteljesedett, hanem tönkre ment. Az összes többi európai hatalmi képletek pedig vagy közönséges katonai alakza-tok voltak, vagy pedig a Római Birodalom többé-kevésbé száralmas, legjobb esetben romantikus utánzásai. A biro-dalom fogalma azonban sohasem lehet utánézés: Moha-med vagy Dzsingiszván, Nagy Sándor, vagy a Tang-dinasztia birodalmi autochton formáló erőknél voltak megnyilvánulásai. A birodalom fogalma ugyanis rokon a világmindenség fogalmával, mint a királyé is az istené-vel. Isten földi képe a Király, műve: a birodalom, pedig Isten világának „emberi alakja”. Minden birodalomalkotó számára tehát a birodalom egy belülről fakadt elképzelés megvalósítása kell legyen; kozmikus kell legyen abban az értelemben, hogy miként a kozmosz, zárt, öntörvényű — s nem henye, véletlen részek halmaza. A Római Biro-dalom a Mediterraneum politikai, kulturái és gazdasági megszervezését jelentette; III. Béla birodalma a dunai tájait. Vajjon Nagy Lajos birodalma jelenté-e az általa egybefűzött tájak és területek kozmikus összefűgését is? Bizonyára nem. Nagy Lajost a minél nagyobb terület le-igázásának primitív vágya vezette s ez az oka annak, hogy halála után a hatalmas birtokhalmaz szétesik. Jellemző módon éppen a Nagy Lajos-féle szerzemények vesznek

el a leghamarabb, míg maga az ősi magyar birodalom — a III. Béla-féle mag — egészen addig a kezében marad Zsigmond királynak, amíg az új, előretörő déli hatalom: a török le nem szakítja egyes darabjait az ország testéről. Zsigmond alatt vész el Dalmácia is végképp. E fontos terület, mint tudjuk, a magyar archiregnum természetes déli végződése volt s az Adriára vezető utat jelentette. Kálmán óta harcolni kellett érte Velencével. Nagy Lajos 1381-ben megalázta a büszke Signoriát, ám megint megelégedett a külső eredménnyel: Velence kítűzte az Anjou-zászlót, de megmaradt és nemsokára még hatalmasabb lett, mint valaha. Lajos itt sem ösmerte fel a gazdasági összefüggések jelentőségét és nem tette tönkre az Adria úrnőjét, így a Dalmácia birtokáért folytatott háromszázados küzdelem a megvert Velence győzelmével végződött s a győztes magyar királyság okkor vesztette el örökre az Adriát s így közvetlen összefüggését Nagy Lajos őseinek hazájával: a Középtenger latin tájaival. Középeurópa berendezésének Anjou kísérlete, amelyet Róbert Károly annyi bölcsességgel, mérséklettel és előrelátással alapozott »meg, Nagy Lajos minden csillogása, szerencséje és lovagi erénye ellenére is, délibábként oszlott szét, minden a magyar tájak leghatalmasabb ura 1382 szeptember 10-én Nagyszombatban 56 éves korában behunyta szemét.

Hetedik fejezet.

A HUNYADI-KÍSÉRLET.

Hunyadi Mátyás — mint rajta kívül csak igen kevés magyar ember — Középeurópára szóló érvénnyel fejtette ki egyéniségét, oly erővel, mint soha senki e földön és aki örök időkre szóló érvénnyel égette bele egyéniségének fölszabadító formáit fajtája és a környező népek lel-

kébe olyan nagy hatással, amelyet soha fölül nem múlt más ezen a földön, egyesegyedül Szent István király.

Mióta Kun László élete kilobbant a Kőrösszegi mezőn, azóta egészen Mátyásig nem ült Szent István székében százszázalékos magyar ember. Zsigmondról nem is szólva, még az Anjouk korában sem. Róbert Károly és Nagy Lajos is magukkal hozták tőlünk idegen dinasztikus törekvéseiket, még ők is magukkal hoztak egy csillogó franciás életformát, amihez mi mindvégig nehezek és keletiek maradtunk. Egy nemzet életére pedig feltétlenül befolyással van az, hogy nemzeti életformája és életszándeka egybeesik-e a királyi formával és szándékkal, azaz a magyar életet, ez élet ütemét legfelső fokán a közös vér természetességével képviseli-e a király, avagy sem?

A király, akinek nagyapja ösmeretlen vitéz volt, atyja pedig nemzeti hős és a nemzet szuverenitásának kifejezője, most a trónon sem tagadhatta meg magát. Ezért van az, hogy — bár soha egy magyar sort le nem írt — nála magyarabban gondolkozó államférfink alig volt. Az a sajtóságos ütem, amelyet életében egész Középeurópa dolgai vettek, a magyarság életüteme volt s az övé volt az Árpádkor mellett az egyetlen korszak, amikor a magyar életézés dinamikája valóban formálón hatott az egész Közép-Európa életére s amikor — I. Károly Róbert halála óta először — a magyar archiregnum megint több volt, mint egy nagy dinasztia ügyességének és lendületének bizonyítéka. Hogy egy az elkopásig divatos kifejezéssel éljek: III. Béla óta először történt, hogy az egész „magyar élettér” — tehát Magyarország és Erdély, Horvátország és Bosznia, Moldova, nemkülönben a Birodalmunkat természetesen kiegészítő keleti Alpeslejtők — Ausztria és Karintia — a Morva-medence és mint merész hódítás Szilézia s a két Lausitz — nemcsak a magyar király uralma alatt állott, hanem hódolt annak az élettempónak is, melyet a Duna királynője diktált a Duna népeinek.

„ A Hunyadi Mátyás alatt kibontakozó hatalmi eidos

valóban a középeurópai tájak „emberi alakja”. A Nagy Lajos-féle birodalmi képződménnyel éles ellentétben Mátyás király kísérlete nem egy atyáról maradt koncepció félreértett megvalósítása folytán egybekerült tartományok és ellentétes szándékú történeti alakzatok laza halmaza, hanem egy Mátyás királyban kelt birodalmi ideának kivetítődése, tehát valóban „emberi alak”. Mátyás birodalma tulajdonképpen maga Mátyás király, makrókozmosz képletté növelve: ezért van embersége, sajátos értékrendszere, önmagában nyugvó oka s ezért zárt kozmosz. Mint annyi nagy emberi szándék, Mátyás roppant műve töredék, de ebben a formájában is a legnagyobb-szabású megvalósuláskísérlet Középeurópában az avarok óta. A Mátyás-féle emberség mindenekelőtt birodalma szerkezetének — modern szóval mondjuk így — szociális tartalmaiban nyilvánul, értékrendszer a keresztény — európai értékrendszer, tehát a latinitás emlőin nevelkedett magyar humanitás szisztémája, amelynek egyik legfőbb tartalmára fentebb céloztunk; ennek a birodalomnak oka és értelme maga a dinamikus középpont: a király, ki egyben a dunai tájak legnagyobb népi erőjének — a magyarnak — is reprezentánsa, sőt talán még több: kifejezője olyan magyar tartalmaknak, amelyek a magyarságban még szunnyadtak és Mátyás példaadása nélkül talán örökre rejtve maradnak volna. Mátyás nem olyan viszonyok közt jelent meg, mint Nagy Sándor s nem is akkora erővel és a hódításnak olyan primitív kizárólagosságával, mint a mongolok. Mivel értékrendszert teremtett, nem pedig tartományokat gyűjtött: figyelmének az élet minden terére ki kellett terjednie. Ezért nem érte el amit akart: az Impériumot akarta kezébe keríteni, az akkor már elhanyagolt, de még meglévő nagy római-keresztény impériumot, hogy egyénisége kielégülhessen abban a kozmoszban, amelyet számára az Imperium birtoklása jelentett volna. Az a tartalom, amellyel a napnyugati impériumot meg akarta tölteni, a magyar gondolkodás generózus, fajfeletti, tehát igazi birodalom megalkotására

hivatott gondolat-rendszere lett volna. Ebben a gondolat-rendszerben pedig — Mátyás talán látta ezt — éppen azért, mert nacionalitásfeletti csirák rejtőztek benne, az időtálló forma, tehát a földi örökkévalóság ígérete is fel-tetszett. Ez a mátyási értelmű pax hungarica ideája, amely Mátyás által európai érvényhez jutva, hivatva lett volna arra, hogy megújítsa a föld színét.

Mátyást azonban akadályozták, gáncsolták minden oldalról: kurtára szabott, indulatos, erőszakos, detonációk-kal telt magyar életritmusa nem bírta felvenni a versenyt Habsburg ellenfelei időtlen szívósságával. Mit kellett szenvednie, hogy szerinte gigantikus aránya törvényeit nem bírta maradék nélkül a makrokozmosz¹ dolgaira igazni! Sorsa attilai sors: győztesen, élete csúcán bukott el, úgy, mint a hunok királya. Akár az, még nem az Imperium székén, de az Imperium megszerzésére indított hadainak fegyvercsörgése közt; ahogy amaz orrának megeredt vére pusztította el, úgy emezt egy romlott bécsi füge. Sorsa végeredményben nomádsors: az utolsó nagy lovaskirály végre is nem bírt Európa fölé kerülni. Attila meghalt, s a hunok szétszóródtak.

A magyar fajta tehát abban az 1200 óta egyetlen pillanatban, amelyben gátlás és közvetlen veszély nélkül, spontánul és teljes erővel tudnak képességei megnyilvánulni, valóban ősi lényegéhez híven, mint hatalmas hódító nép tűnik szemünk elé, amely a középeurópai tájak kozmikus értelmű megszervezésére a legnagyobb mértékben képes. A király pedig, aki — akár az Árpádok nagyjai — született szervező és született vezér, természetes hivatásának tartja, hogy birodalmába szervezze a Dél és Kelet egykor Árpádokat uraló bánági övét is és megszerezze a maga számára, mint legnagyobb emberi kiteljesedési lehetőséget, — akár egykor Attila akarta megszerezni a római császárságot, — a római szent császárság feletti hatalmat. Természetesnek tartja, hogy újonnan szerzett országait ne csak laza hűbéri esküvel kösse királyi címei közé, hanem azoknak hatalmas szervezetet adjon. Az

apró részecskékre tagolt Szilézia évszázados egységét ennek a magyar formáló akaratnak köszöni. A hódításnak és a szervezésnek ez a magától értetődősége a régi lovasnépekre volt jellemző és mély célzású a krónikás Thúróczi szava, ki „második Attilának” nevezte Mátyást.

Nincs helyünk itt arra, hogy végigkísérjük Mátyást hódításainak bonyolult útjain, csak emlékeztetünk arra, hogy mint Morva ura esdi király is volt, hogy a mai Berlinton nem sokkal délre húzódott birodalmának határvonala, hogy övé volt Bécs, sőt átmenetileg még a messze Ancona is kitézte Mátyás hollós lobogóját.

Nem becsülhetjük eléggé a hatást, amelyet Mátyás alatti hatalmi állásunk a magyar önézetre gyakorolt.

Mátyásban — ez egyetlen egyszer ezer esztendő folyamán — gátlásmentesen fejlődött emberi teljességre a magyar ember. A kereszténység már nem nyomta el ellenségesen a sajátosan magyar, szilaj pusztai lovashagyományt, a későbbi nyomorúság, a „német maszlag, török áfium”, pedig még nem intette óvatosságra a magyar géniust, nem gátolta meg sudárbaszökkenését. Így szabadult fel a Szent Istvánban nyugotivá érlelt, a Szent Lászlóban kereszténnyé fegyelmezett, a Kun Lászlóban lázadó bujdosóvá züllött magyar emberség Mátyás személységében. A magyar szellemnek az a gúzsba kötöttsége, amelyet az egész középkoron át végigkísérhetünk, az ő reneszánsz életformájában oldódik fel. A reneszánszban és egyedül csak itt, adva voltak számunkra a teljes európaivá-válás és a teljes magyarság-kiélés lehetőségei. Mátyás király ezeknek a lehetőségeknek volt megtestesítője, példája és ez az, ami benne örök.

Az óriás torára gyűlt törpék halála után azonnal szétrombolták hatalmas műveit, de el nem törölhették emlékét a magyar embernek, ki királynak teremve egy emberöltőn át uralkodott Középeurópa téréin.

Nem az óriás bűne, hanem a törpéké, hogy példája nem a középeurópai emberség megvalósulásává, hanem a magyar hatalom legendájává válhatott csupán.

ÚJKORI FORMÁK.

Ha a fent vázolt magyar fejlődést a cseh és a lengyel fejlődéssel egybevetjük, azt fogjuk látni, hogy Csehország és Lengyelország történeti sorsa Magyarorszáéhoz bizonyos belső hasonlóságokat mutat. Itt újra az tűnik ki, hogy Közép-Európa népségeinek egzisztenciális kapcsolata nem faji, nem kultúrai, nem is politikai jelenség, hanem a történeti sors hasonló formáiban való revelálódásának felismerése.

Csehország a középkorban német királyság, anélkül mégis, hogy ezáltal elveszítse cseh mivoltát. Itt tehát a magyar megoldáshoz bensően hasonló módon szintén az adott viszonyoknak rendkívül rugalmas, bölcs kompromisszumon nyugvó megoldását találjuk. II. Ottokár nem a nagyceh nemzeti álmok hőroza volt, hanem mindenek előtt német fejedelem, aki az interregnum zavaaraiban messzi célt tűzött maga elé. A cél nem volt lehetetlen: a csehek királya száz év múlva német-római császárrá lett.

A cseh királyságiban a német elem mindig egy nívón állt a csehhez s a századok folyamán nagyon érdekes és bonyolult jelenséget hozott létre: a cseh kultúrát, amelynek talán legszebb kifejezése maga Prága: a németségnek és a csehségnek ez a sajátos szintézise.

A cseh államnak ez a középkori egyensúlya — az utraquizmus — azonban az újkorban megbomlott. Az a hatalom, amely most bontakozott ki Közép-Európa fölött, különös, s még történeti összetevőiben eléggé meg nem magyarázott merevsége folytán értetlenül áll szemben a cseh királyság szellemével, éppúgy, ahogyan a magyar királyság értékrendszerébe sem tudott teljesen beleilleszkedni. Ezzel a másszándékú szellemmel hiába szegülve szembe, Csehország a XVII. században elvesztette kiváltságos helyzetét, egyszerű Habsburg-tartományá lett s

ekkor kezdődött az a fejlődés, amely végül is a német és a cseh elem végső leszámolására vezetett. Nem csodálható, hogy a XIX. században új öntudatra ébredő csehek a beléjük, közéjük, föléjük vándorolt németeket ellenségnek tartották s hogy a gyűlölet a XX. században kiterjedt a velük egy évezred óta békés utraquizmusban együttélő csehországi németekre is, ugyanakkor, amidőn ezek az egész Németország megnövekedett hatalmára és a német faji gondolatra támaszkodhattak: ez a dolgoknak olyan végzetes találkozása volt, amely jelentőségében és tragikumában méltán állítható a magyarság monarchiái szerepe és az abból adódott fejlemények mellé.

Lengyelország sorsa nagyjában hasonló, csak az utolsó évek fejleményei látszottak más irányt felmutatni, egészen addig a pillanatig, amíg Lengyelország szerencsétlen földrajzi helyzete folytán — orosz és német közt — meg nem ismétlődött a XVIII. századi katasztrófa.

Lengyelország századokig tartó vajúadás után végérvényesen a XIV. századra bontakozott ki. Lokietek Ulászlónak még hosszú küzdelmet kellett folytatnia II. Vencel cseh királlyal, aki Lengyelország felett is uralkodott. II. Vencel, II. Ottokár fia, akiben apja nagynémet tervecinek emléke világosan élt, tanulni látszik elődje balsikereiből, ennek birodalmi koncepcióját teljesen feladta, keletre fordult s talán ő az első, aki tudatosan törekszik arra, hogy Cseh-, Lengyel- és Magyarországot a saját uralma alatt összekapcsolja. Ez az első nagy „Közép-Európa-terv” a Piastok XIII. századvégi kimerültsége, Lengyelországnak a tatárdúlások utáni lerongyolt állapota és az Árpádház kihalása folytán csaknem sikerül. Vencel L. Ulászló minden küzdelme ellenére haláláig lengyel király is marad, sőt még megéri, hogy kamaszka fiát 1301-ben a magyarok királyává koronázzák. Halálával azonban szertefoszlik a terv; III. Vencel csakhamar meghal és benne kihal a Przemysl-ház is. Csehország egy francia lovagdinasztia — a Luxemburgi Arlon-ház — birtokába kerül: ezek érdeklődése a II. Ottokáréhoz hasonló,

de nála szerencsésebb és sikeresebb módon, megint nem Közép-Európa, hanem a Birodalom felé fordul. Luxemburgi János király császárnak fia és császárnak apja. Lengyelország felszabadul a cseh nyomás alól s a két utolsó Piast és Anjou Lajos alatt Keleteurópának a magyar királyság után első hatalmasságává válik. Az Anjou-ház korai kihalása folytán azonban az észak-déli elrendezésű Közép-Európa — a magyar-lengyel perszonálunió — csakhamar kettévált; 1386-ban, illetőleg 1387-ben pedig, mikor a lengyelek kiályukal, Lajos kisebbik leányát, férjhez adták a litvánok fejedelméhez, s ezzel a litván birodalmat egyesítették Lengyelországgal — a magyarok pedig a nagyobbik leány férjét, Luxemburgi Zsigmondot, a német-római császár fiát, királlyá választották, a politikai együttműködés Lengyel- és Magyarország közt 58 évre megszakadt s ez időre más alakulásnak adott helyet.

Lengyelország politikáját jellemzi az, hogy ha Magyarország felé valaminő okból zárva az út, észak felé kereskedik. Ilyenkor nyilvánul meg, hogy amilyen mértékben közép-európai, ugyanolyan mértékben balti hatalom is, sőt abban az esetben, ha figyelme eléggé a Baltikum felé fordul és ha nagy történeti ellenfelei nem fenyegetik, annak szükségképpen vezető hatalmasságává kell emelkednie.

A rigai öbölből a Kárpátokig és a Fekete-tengerig terjedő széles litván-lengyel birodalomban a vezetést csakhamar a lengyelek ragadják magukhoz. A litván Jagellók hamar lengyelekké válnak s kormányzót bölcsességükre jellemző, hogy mindvégig sikerül megtartaniok a litván birodalmat. A Jagellók éppolyan idegen uralkodócsalád voltak Középeurópában, mint a Habsburgok. A Habsburgok azonban igein sokáig nem tudták megérteni a középeurópai együttélések előfeltételeit, a rugalmas, mindig átalakulásra kész autonómiás és privilégiumos szerkezeteket s a kompromisszum-kedvelő hajllékony uralmi formákat. A Jagellók viszont ügyesen összeegyeztetve hatalmi törekvéseiket a nemzeti érdekekkel, soha a különböző nép-

ségek érzékenységét nem víva ki, őket egymás ellen nem lovaivá, kívánatossá tették magukat Középeurópa népei előtt. A hosszú életű Jagellók közt talán egy sincsen, aki különösebb tehetség volna, de legtöbbször él az uralkodniadása adománya.

Csak kicsinybe múlik, hogy 1440-ben fel nem támad Középeurópa Anjou formája a két nagy királytól nem is álmodott méreteken, mint III. (azaz I.) Ulászló „Jagellóbirodalma”, amely magában foglalta Litvániát, Lengyelországot, Magyarországot, Moldovát, Havaselvét. A hatalmas perszonálunió éle a török hatalom ellen irányult volna, amelyet ez az óriási blokk, ha teljes erővel harcbaszáll vele, talán kiverhetett volna Európából. Am a fiatal, vitéz s annyira rokonszenves király nem bizonyult elégségesnek a nagy feladathoz. A várnai csatavesztés, Ulászló halála a harcban, szertefoszlatták ezt a képződményt is, amely ugyanazon szervi hibákban leledzett, mint-a Nagy Lajos-féle forma.

Cseh- és Magyarország — a magyar Jagellók kihaltával — a Habsburg hatalmi szférába zuhantak. Lengyelország sorsa szerencsésebbnek látszott. Kihalván Jagelló vére férfiágon, a lengyel rendek a keletebbi Magyarország leghatalmasabb nagyurát, Báthory Istvánt választják királyukká. Lengyelország ekkor már szemben áll legnagyobb ellenfelével, Oroszországgal, amely a XIV. század vége s különösen III. Iván, az első cár óta folytonos emelkedésben van s terjeszkedési szándékai természetesen összeütközésbe hozzák a lengyel szomszédal.

István király az utolsó magyar ember, akinek kezében független nagyhatalom gyeplői futnak össze. Nála mégegyszer megjelenik az Anjou-kísérlet: Középeurópa hosszanti, észak-déli frontja s ennek az alakzatnak (III. Ulászló-kori) célja és értéke: lengyel segítséggel a török kivetése Európából. Előbb azonban hátát kell biztosítania s meg kell fékeznie Moszkvát. Polockot és Kurlandot megszerezve Lengyelországnak, táplálja ugyan ő is a lengyel földéhséget, amely a hatalmas királyságot e határ-

talán területen magával ragadja, de ellenfele, Rettenetes Iván végleges elkésérítésétől, tönkrevetésétől és a minden-áram földszerzéstől tartózkodik. Megőrzi e végletektől magyar józansága és a határok bölcs tisztelete, melyeik ismeretét délről hozta magával, kisebbik bérces országából: Erdélyből. Ő talán Közép-Európa utolsó fejedelme, kinek számára e történeti táj rugalmas szerkezete, az, ami belső tartalmait tekintve, maga a közép-európai emberség, még élő valóság. Magyarorságnak, sőt magyar céljainak tudatos és sikeres összeegyeztetése lengyel király voltával, udvara és katonasága lengyel-magyar ötvözete arra vallanak, hogy az Árpádok, Anjouk és Hunyadiak országának fia, ez a kivételes tehetségű és erkölcsi mélységű magyar, méltón és értőn ült a Piastok és a Jagellók országának fejedelmi székén.

Korai halála után azonban — mely a nagy török-elleni tervet is meghiúsítja — Közép-Európának nem támad többé hozzá hasonló fejedelme. A nagylajosi forma is végleg megsemmisül. Lengyelország Wasa Zsigmondot, a svéd király fűt választja királyává, aki a lassanként sorsdöntővé növekvő orosz kérdésben nem bizonyult oly óvatosan mértékletesnek, mint magyar elődje.

A Rurik-dinasztia kihalása után, Oroszország belső zavarok színhelyévé válik s ezt az alkalmat akarja III. Zsigmond az orosz hatalom megtörésére felhasználni. 1610-ben Waszilibj Siuszkij cár hatalmát megdöntve, 15 éves fiát, Ulászlót választatja meg a bojársággal az oroszok cárijává. A végsőkéig fokozódó elkéseredés végre egyesíti az oroszokat: nagy népi seregek jönnek a szent Moszkva felmentésére; Ulászló futni kényszerül; a cári székre Romanoff Mihály ül s az új dinasztia egész Keleteurópa történetében sorsfordulatot jelent.

Lengyelország történetében az utolsó közép-európai gesztus bizonyára a Bécs felmentésére siető Sobieskij János lengyel királyé; az ő korszaka után azonban elkövetkezik Lengyelország belső hanyatlásának szomorú és hosszú korszaka. Abban a pillanatban azonban, amint Lengyelország

nem képvisel többé Közép-Európa fenyéerein erőt, határain örökös ellenségei egyszerre felmagasodnak. A kistömegű lengyel nép, mint a végtelen orosz rónák ura, egyszerre fonák látvánnyá válik. Lassankint szálla lesz Európa hatalmasságainak, szemében, amelyek fiatalabbak, mint ő, tehát éhesebbek. Végre kimondják róla, hogy létezése fölösleges és megkezdődik a XVIII. század végén Lengyelország felosztása három fiatal alakulat: II. Katalin Oroszországa, II. Frigyes Poroszországa és Mária Terézia Ausztriája közt. Poznan porosz, Galícia osztrák birtokká lett; Lengyelország szívet és legnagyobb részét az orosz medve ragadta el.

#

Az 1387-ben trónralépő Luxemburgi Zsigmond cudar helyzetben találta Nagy Lajos birodalmát. A felbolygatott belső viszonyokról e helyen nem szólok. A külpolitikai szituáció a török hatalom kibontakozása folytán veszélyessé változott; a melléktartományok és a déli bánágöv egy része Zsigmond alatt szakadt le a magyar államtestről s a nagy ellenféllel a nikápolyi csatavesztés után már meztelen mellet állott szemben maga az ország, a nyitott, csak a Duna- és a Száva-vonal védte, akkor még színmagyar Délvidék. Zsigmond, akinek alkalmát volt Nikápolynál saját bőrén tapasztalni, hogy milyen kétes értékű a messzi Nyugat ad lux támogatása, ennek helyébe a közlelbi Nyugatot akarta megnyerni, amelyhez családi kapcsolatai is fűzték. A XV. századnak ez a fényes diplomataja inkább a jó alkalmak szerencsés kihasználása, semmint nagyvonalú politikai koncepciók kivitelezése révén, hatalmas birodalom urává lett. így bontakozott ki a török elleni Európavédelem mélyfrontja: Magyarország, mint előretolt bástyázat, valóban „*propugnaculum ac antemurale Christianitatis*”, ahogyan II. Pius pápa mondotta, mögötte hátvédül a cseh királyság, amelynek Zsigmond testvére halála után lépett trónjára. Az egésznek háttérében pedig, úgy mint a Róbert Károly-i koncepciónál, az olasz, itt a német szövetség, amelynek Zsigmond mint utolsó Luxem-

burg választott ura volt s élete vége felé a császári koronát is elnyerte. Ezt a nagyhatalmi blokkot ugyan sohasem lehet majd egészében szembefordítani a törökkel, mégis a Zsigmond által konstruált Prága-Buda tengely az egész XV. századi magyar külpolitikának egyik meghatározója lesz. A török elleni német segítség gondolata pedig leg-erősebb mozgatója marad mindvégig-a német császári koronát is viselő Habsburg-ház magyarországi pártjának.

Róbert Károly száz év előtti tervét: a hatalmas, öncélú Közép-Európát — láttuk — elmosták az események; a Zsigmond király alatt egységgé alakult másik alakzat viszont, amelyet népi erő és nemzeti szándék nem támogatott; amely a szó legszorosabb értelmében vett szükség-alakulat volt, védelmi kísérlet csupán, — évszázadokon át fennmaradt s csak a legutolsó évek detonációi döntöttek össze:

Zsigmond király Közép-Európájától egyenes vonal vezet az Osztrák-Magyar Monarchiáig.

Zsigmondban kihalt a Luxemburg-ház s egyetlen leányát s országai örökségét veje: Habsburg! Albert vette át. A Habsburgok fellépése Közép-Európa trónjaira törvényerőre emel egy régi tényt, azt, hogy Közép-Európa bizonyos idő óta új, fontos elemmel gyarapodott, amely őseredetileg tőle idegen volt: a némettel.

Midőn a XIII. században II. Ottokár kialakítani látszott a maga észak-déli irányú, jóformán Baltikumtól Adriáig nyúló birodalmát, egyformán veszélyeztette a német és a magyar királyság hatalmi helyzetét. V. István, az Árpád-ház egyik legjobb vezéri tehetsége ugyan leverte Ottokárt, de egyedül nem bírta vele. Habsburgi Rudolfé marad a feladat: felismerni e kérdésben a német és a magyar érdekek azonosságát, szövetkezni Kun László királlyal s azután a morvamezei híres csatában német-magyar-kun egyesült erővel tönkreverni és elejteni Ottokárt, ő csikarja ki Ottokár hagyatékából a Babenbergi örökséget, Ausztriát, amelyet fiainak ajándékoz. Ausztria azonban dunai ország s már megalakulásának első év-

századában kitűnik, hogy önállása esetén sorsa nem a német téré többé, hanem a dunai táj, a cseh medence dolgaival tart fenn közelebbi kapcsolatot. Megkezdődik Ausztria érdekes szerepe, sajátos lengése a Német Birodalom és Közép-Európa között. A Duna, e tájak ősi sorsfolyója, mely Bécsset ői intve, napkeletre tart, szimbolikusan jelzi a Habsburgok sokszázados útjának irányát; ám az Alpes, mely tömör és fenséges mozdulatlanságában állja komor és ragyogó őrségét a német végeken és csúcsairól idegen táji lélek zuhog a zöld völgyeletekbe, az Alpes nem tart rokonságot a dunai tájjal. Mozdulatlanul és mereven, akár az örök hegyek, a Habsburgok is mindig ellenemondtak, a dunai táj törvényeinek, amelynek pedig urai voltak hosszú időn át. Végre a százados feszültségben győztek az örök hegyek s „az Ostmark hazatért”, de a Duna azért változatlanul napkeletre tart

A Zsigmondi politikai alakzat, ahogy egyre tovább hat, tudatosul, meghatározza az egész későbbi politikát. Mátyás, aki minden erejével a Habsburgok megtörésére törekedett, Báthory Istvánon kívül az egyetlen magyar, akinek Európára szóló hatalom van a kezében s aki e hatalom birtokában középeurópai birodalom megalkotásán fáradozik. Ha tovább él, ha dinasztiát alapít, talán sikerülhetett volna a Buda—Prága—Bécs háromszög, amely Albert alatt valósul h meg először, de amely Mátyás alatt megvalósulva, azt jelentette volna, hogy Közép-Európa térségein egy magyarosan rugalmas és humánus, magyar vezetésű világbirodalom jöhetett volna létre, amely könnyedén, diadalmasan, szembeszállhatott volna a törökkel is. Mátyás halálával!, a történekből okulva, most már igen sürgössé vált a Habsburgoknak, hogy Közép-európát a maguk jogara alatt hozzák létre. A magyar-cseh Jagellók kihalása után I. Ferdinánd alatt a három ország tényleg egy fő alá kerül, de igen nagy áron. Az egykor leghatalmasabb terület, a magyar királyság egyre kisebbedő roncs s a királynak temérdek fáradtságába és pénzébe kerül a végváröv fenntartása, amely azonban nem képes

végérvényesen ellenállni a töröknek, Buda elvész; a keleti Habsburgok kezén egy össze-vissza szakadt, értelmetlen terület marad, amelyben az egyetlen integer testet a cseh királyság képezi. Rudolf király Prágában is székel.

Pedig a török már gyöngé. Csak kellő jóakarattal és hozzáértéssel kellene megfogni a dolog végét és még sok minden menthető volna. Jellemző a helyzetre, hogy amikor Közép-Európa két idegbeteg uralkodója, Habsburgi Rudolf és Báthory Zsigmond egy időre összefog, az erdélyi hadvezérnek: Bocskay Istvánnak sikerül a törököt az egész Havaselveből kiverni s a Rudolfot uraló terület a Svájjal határos Elő-Ausztriától a Dobruzsáig terjed. A lendület azonban kihagy, a két beteg férfi visszasüllyed apátiájába, a felingerelt török előretör; Bocskay menti meg a helyzetet, de úgy, hogy Erdély végleg elszakad s a török mindent visszakup.

Csak a XVII. század végén, mikor a török áttörve a magyar védelmi sáncot, Bécsset víja, eszmél fel a császár, a pápa s vele Európa. Magyarország felszabadul, Buda visszakerül, a Habsburg birtoktest kikerekedik. „Zu einer selbständigen und europaisch bedeutenden Macht wurde aber Österreich erst durch die Wiedereroberung von Ungarn” — mondja Ranke. — „Solange Ofen in den Händen der Türken war, konnten die Franzosen Österreich bedrohen ja ausserordentlich gefährden, so oft es ihnen gefiel, ihren Einfluss auf den Diwan dahin zu verwenden.” Az ausztriai nagyhatalom csak 1699 után jön létre.

A Habsburgok soká nem bírnak organikus egységet teremteni birtokaikból. Ahogyan a XVII. század folyamán vallási téren, később alkotmányos téren tanúsított rendkívüli merevségükön megtörték a termékeny együttműködés lehetőségei magyarok és magyar király közt, — úgy hajszolták bele most a török alól felszabadult népet a német iga elleni lázadásba, végre a Rákóczi felkelésbe. Csak az 1711 utáni általános kimerültség jön az utolsó Habsburg férfi segítségére: most végre sikerül a dunai

birodalom megalkotása, egy szupernacionális berendezkedés segítségével, amelynek azonban kevés emberi melege van. Egyedül Mária Terézia meleg és emberséges, asszonyian hajlékony és királyian nagyvonalú lény tudja a Habsburg hatalmat humánus tartalmakkal telíteni s talán az ő negyven éve az újkori Közép-Európa fénykora. Fíd azonban, az I. Lipótra emlékeztető merev és doktriner, bár ősenél jóval tehetségesebb uralkodó, erőszakos intézkedéseivel valósággal tönkreteszi anyja nagy művét. Egy német Közép-Európát akart létrehozni, mivel a nemzeti jellegek, a történeti értékek iránt semmi érzéke és fogékonysága nem volt, sivár racionalizmusa és fonák jóakarata, németesítő törekvései szembeállították vele egész Magyarországot. Midőn meghalt, II. Lipót aggodalmas sietséggel igyekezett furcsa tíz esztendejét elfeledtetni. Mégis, II. József uralma az a törési pont, amely majdan a Habsburg végzetet is fel fogja idézni. Innen kezdve Ausztria dolgai és a benne élő nációk vágyai két homlokegyenest ellenkező irányt jelentenek. Akárhogyan is értékeljük a Szent Szövetséget, Metternich kivételes államférfiúi nagyságát, tagadhatatlan tény, hogy a század-ele ji kormányzat az idők szellemével ellentétben állt és ez sodorta az egész birodalmat 1848 rettenetes válságába, amelyből az orosz segítség nélkül, aligha szabadulhatott volna. Az a borzasztó kegyetlenség, amely 19 után gonosztevéként mézárolta le a legjobb magyarokat, akikben legalább is tisztelni kellett volna az ellenfelet, az az értelmetlen belátásnélküliség, amely Bach Sándor bornirt agyát ültette a birodalom fölé s amely minden nemzeti elemet agyon akart nyomni, s midőn nem bírta, le akart tagadni, — mindezek a jelenségek már messze a bukás előtt moribundus képződménynek mutatták a monarchiát. Hiába jött ekkor már Ferenc József kompromisszum-készsége, Deák Ferenc bölcsessége, Eötvös humanitása, Andrassy genialitása, — Ausztria elindult végzete felé, elvesztette nagyhatalmi állását, ősi uralkodóházát s végre saját magát is. Történeti arca nem nemzeti lényeg ki-

fejezője, hanem a Habsburgok századossá merevült arca volt csupán, így az osztrák — katolikus kultúrtartalomnak biztonságos formát adni nem volt képes —, az új, nagy vonzóerőnek nem bírt ellenállni, s mint kósza kis üstökös beléhullt a napba.

Magyarország csonka teste köré pedig az utódállamok gyűrűje rakódott le, amelyek — közhelyet írunk le, de e közhely igaz — örökölték a monarchia nemzetiségi rákfenéjét anélkül, hogy a monarchia előnyeit, hatalmi helyzetét, gazdasági és tekintélyi rendezettségét megörökölhették volna.

MÁSODIK RÉSZ.

A MAI KÖZÉPEURÓPA: HELYZET ÉS KÖVETELMÉNY.

*„Sötét és Viharteljes idő következik, amelynek
rendjén Középeurópa kis népeire vagy a
keleti szláv óriás fog kezet emelni, vagy a
germán Drang nach Osten, vagy egymással
megegyezve mindkettő.”*

Gróf Bethlen István 1933-ban.

AZ OLVASÓHOZ.

Könyveim második része élettörténetem egy darabja. Még nem távolodtam el annyira fiatal, tünődő és nyugtalan éveimtől, hogy olyan messziről szálljak e szétszakgatott és fájdalmas tájak mai arca fölé, ahogyan azt az előző, történeti részben tettem. Ez az első rész kultúr-élmények objektivációja volt; a második egy fiatalember története., aki a nagy rendetlenségben, amelyben született, rendet, a nagy esetlegességben örök vonalakat keres, csak azért, mert szereti a rendet s mert vonzódik az időtálló képletekhez. Ezért itt már elsődleges dolgokról: személyes élmények objektivációjáról van szó.

A BERLINI HUMBOLDT-CLUB.

— 1936. —

A berlini Humboldt-Club nemzetközi diákkaszinó. A Berlinbe megérkező külföldi többnyire úgy kerül bele, hogy valamelyik diákhivataltól szelvényeket kap a Humboldt-Club ebédjeihez. Megjelenvén aztán a Tiergartenben fekvő csinos klubházban, örömmel figyeli a klub soknyelvű, sokszínű életét, megismerkedik a német vezetőséggel s attól a pillanattól kezdve, mikor egyszer nem talál külön asztalt magának és letelepszik egy idegen társaság közepébe, a Humboldt-Club életének szerves tagja lesz.

A könyvtárral, folyóiratteremmel, kényelmes társalgóval és szép ebédlővel felszerelt klub azonban nemcsak rugalmas keret, amelyen belül sokféle ember megfér, hanem maga is — a német világ dinamikus tendenciájának megfelelően — működő egyéniség. Kirándulásokat szervez többnyire a német Dozentenschaft Auslandsamt javai karöltve, ahol is nagy súlyt helyeznek arra, hogy a fiatal külföldi éppen az új Németországgal, az új Németország vonzónak ható felületi jelenségeivel ismerkedjék meg. Azonban nem merül ki ezzel a propagandisztikus célzattal. A Humboldt-Clubban tahnin egyedül érezhető a mai Berlinben az a nagyvonalú, egész Európára, sőt a világra kiterjedő érdeklődés, amely a régibb Németország kultúráját jellemezte. A Humboldt-Club csatolt részei: a délkeleteurópai, a német-olasz, a spanyol-délamerikai stb. munkaközösségek, ahol német vezetés alatt e nemzetek fiai kicserélik véleményeiket az aktuális problémákról, a műsoros, például ukrán-, finn-esték, ahol egy-egy idegen nép mutatkozik be népi, vagy művészi zenéjével, vagy egyéb érdekességével, a klubban belül Európát létesítettek, amely nemcsak azt jelenti, hogy ott tényleg Európa többféle népe véletlenül találkozott.

De ez még csak a Humboldt-Club külső élete.

A belső élet azokban a spontán beszélgetésekben virágzik ki, amikor a sokféle nemzet fiai a maguk, legalább is egyéni színezetű német kiejtésével egy-egy kisebb társaságnak hazájuk problémáiról beszélnek, avagy egy-egy politikai, gazdasági, vagy világnézeti kérdés fölött végeláthatatlan és nagyon is meglepő fordulatú viták folynak. Ennek az az oka, hogy a messziről jöttek más és más kultúrát, tudományos felkészültséget, vitaarzenált hoztak magukkal, ami a beszélgetésben megnyilvánulva, biztosítja azok meglepő színességét.

Azt lehet mondani a költő szavával, hogy a Humboldt-Clubban összekerült fiatalságot nem érdekli csupán „politika és szerelem”. Vallási és művészeti problémák jóformán sohasem kerültek szónyegre, ehelyett azonban ez a kis népszövetség a gyermekek naivitásával rendezte naponkint újra a föld színét, s — ahogy egyikünk mondotta —, kár, hogy nem mi voltunk a népszövetség, mert nekünk talán sikerülne rendezni Európa bonyolult kérdéseit. Mi még szeretjük egymást. Húsz év múlva ez már másképp lesz.

Engem, mint magyart, leginkább három kérdés érdekelt a Humboldt-Club beszélgetéseiben. 1. Mi érdekli a mai fiatalságot a világnézeti újságok közül első-sorban? 2. Hogyan szemlélik a fiatal németek Európát? 3. Milyenek a Dunamedence népeinek itteni képviselői lelki alkat szempontjából?

Érdekes, hogy ez a sokféle ember jóformán egyet-értett abban, hogy a hitlerizmus efemer jellegű mozgalom, azzal a mélyreható vilálváltozással szemben, amelyet a kommunizmus jelent. Mindezek a művelt és gyakran igen eszes fiatalok természetesen nem voltak, mert egész nemzeti beállítottságuk miatt sem lehettek a kommunizmus hívei, legtöbbjük mégis tudományos felkészültséggel ismerte a kommunizmus irodalmát. Tehát jóformán sohasem a megvalósított, hanem a programmbavett kommunizmusról, a tökéletes anarchiáról, a minden ember boldog-

ságáról volt szó, ahol visszanyúltak a szó görög, első jelentéséhez. Megnyilvánult ezekben a beszélgetésekben sajtósági naivitás is, a differenciált és alapos ismeretek mellett, amiket ezeknél az embereknél bizonyos csodálkozással vettünk tudomásul. Azt kell mondanunk, hogy Európa fiatalságának ezek a képviselői, kevés kivétellel, literary communist-ok voltak. Ezt a típust egy fiatal spanyol filozófus fogalmazta meg.

Kommentár nélkül elmondjuk, hogyan reagált a német a Humboldt-Club literary communism-jára. A német vezetőség, úgy látszik, hírére véve az erről folyó eszmecseréknek, nyilvános jellegű, úgynevezett „Aus-sprache” rendezett a kommunizmus problémáiról. Egy orosz, egy szlovák és még két más nemzetiségbeli szólalt fel. Mindnyájan nagyon óvatosan nyilatkoztak és hangoztatták, hogy a filozófiai alapról nem lépnek le. Úgy látszik azonban a szlovák hozzászólásában kivétnivalót találtak. Csaknem két hétig állandó kihallgatásokat, megfigyeléseket, sőt két házkutatást volt kénytelen elszenvedni ez az idegen állampolgár, ugyanakkor egész levelezése, jegyzetei átvizsgáltattak és dacára a cseh követ közbelépésének, az affér csak akkor ért véget, amikor kiderült, hogy semmiféle módon sem lehet erre a szlovák fiatalemberre a bolsevista agitátor vádját ráhúzni.

A németiség számára különben a kommunizmus mindenestől épp annyira tabu, mint a mi számunkra. De míg mi a szörnyű vörös fantom felidézését kerüljük, mely megmérgezte gyermekkorunkat, a rémület sötét hónapjait, amelyben minden oly kétségbeejtően bizonytalan volt, addig a németek azzal a strucc-politikával zárkoznak el ez elől is, amely tudományos érdeklődésüket az utóbbi időkben mindinkább jellemzi. A német fiatalságban — dacára, hogy módunkban állt művelt és intelligens emberekkel érintkezni — nyoma sincsen a régebbi német tudománynak, a korlátokat nem ismerő, hatalmas érdeklődésnek. Az új nacionalizmus, úgy látszik, azzal, hogy a „német” fogalom hangsúlyát oly szokatlanul

elmélyítette, egyszerre megszüntette a német szellem kiterjedési lehetőségeit. Visszahullás következett a határok közé, aminek legjellemzőbb tünete a „Rassentheorie”-nak nem is doktrínája, hanem már hitvallása.

Mindez számunkra annál meglepőbb, mert mi magyarok megszoktuk kicsinységünk rekompenzációjaképpen a világ iránti nagyvonalú, sőt nagylelkű érdeklődést.

A németek Európa-szemlélete tehát arra korlátozódik, hogy mindenütt felhajszolják, tudományban, művészetben év a napi életben azt, ami valami módon német, helyesebben: amitől valami módon megállapítható, hogy német. Egyetlenegy olyan Európa-utópistára akadtam, aki látzólag felülemelkedett ezen a nézőponton, bár erről az utópiáról is csakhamar kiderült, hogy tulajdonképpen csak a Rassentheorie-nak egy szélesebb fogalmazása, amennyiben német helyett fehér fajt mond, s viszont igen szigorúan bánik minden nem „fehér” kultúrával. Az utópia lényege egy katonai, vámterületi, pénzügyi szempontból egységes vezetés alatt álló Európa, amelyben a kisebb egységek tetszés szerint élnék kulturális életüket. A vezetés egy közösen választott „führer” kezében lenne és nem nehéz feltételezni, hogy ez a vezetés elképzelhetetlen más, mint német kézben. Azonban még ez az utópista is megjegyezte, hogy miután efféle paradicsomi Európára nincs kilátás, Németországnak nem marad más hátra, mint tüzzel-vassal keresztül vinni elsősorban Ausztria és a „Randdeutschtum” egyesítését az anyaországgal, a svájci németséget sem hagyva ki, másodszorban pedig minden német szigetnek széles Európában a nemcsak „überpolitisch-seelisch”, hanem tényleges hozzátartozását a birodalomhoz.

Mi, magyarok, persze nem nagyon értjük, hogy miért lenne jobb például a svájci németségnek a német birodalomban; hiszen ezek élete, kultúrája talán sokkal spontánabban fejlődhet ott, ahol a nagy népi tömeg nyomása nem nehezedik rá. Németségüket is kiélhetik. Azt hiszem a svájciak is így gondolkoznak.

A Humboldt-Clubban módomban volt néhány olyan fiatalemberrel ismeretséget kötnöm, akik még a Szent Korona Birodalmában születtük. Ezek tótok és horvátok voltak. Azt tapasztaltam, hogy míg a szlovákok állandó éber figyelemmel kísérik a modern Magyarország életét, viszont történeti képük jóformán nincs, addig a horvátokban világosan él az együtt töltött századok történeti tudata, de a jelenlegi magyarság egyáltalában nem világos fogalom előttük. A szlovákok világnézeti szempontból Masaryk tanítványainak látszanak. Humanistáknak és demokratáknak vallják magukat: egyetlen lehetséges államformának a köztársaságot tartják. Dacára, hogy beszélgetéseikben gyakran foglalnak állást a pánszláv ideológiák ellen, mégis állandóan elárulják, hogy a szláv összetartozás tudata lényük integráns **része**: szorongatásukban (a holnapi Németország részéről) ez a tudat ad nekik bátorságot. Azt 'hisszük, a szovjetszimpátiák mélyén is, mint egyik erős összetevő, ez a szláv tudat működött. Magas kultúrájuk és széles skálájú ismereteik dacára — ez vonatkozik a esetiekre is, sőt Prágában is ez volt a benyomásunk — nagyon benne élnek a hétköznapiakban és a dolgokat szinte materiális racionalizmussal szentelik. Teljességgel hiányozni látszik egy olyan emelődaru, amely képes lenne őket magasabb régiókba felemelni.

A horvátokat, úgy látszik, a szerbekkel töltött fél emberöltő kigyógyította pánszláv és illyr álmaikból. Ráébredtek arra, hogy visszahozhatatlanul a nyugati keresztény kultúrához tartoznak. A „kelet Svájcában” élő szlovákoknak internacionalizmus felé hajlásával ellentétben, bennük erős nacionalizmus él, amelyet a független Horvátország gondolata fűt. A nagyhorvát gondolat horvátoknak vallja, s ezt történelmileg indokolja, a mohamedán bosnyákokat, a dalmátokat és kiterjed a katolikus szlovénekre is. A berlini horvátok mindig erősen hangsúlyosak katolikus mivoltukat, még akkor is, ha személy szerint közönyösek voltak. Egyrészt, egy horvátoknál mindig felőtölő, délies lélekalkatban, másrészt éppen a

katolicizmusban, mint néha tudatalatti erőben, látjuk azt a lendítőt, amely ezeket az embereket szinte állandóan felemelte a hétköznapias gondolkozás fölé. Ebből következett túlzó optimizmusuk, de üde tisztaságuk is. Humanizmusról sohasem beszéltek, de humanisták voltak, egyrészt műveltségük sokrétűsége, sokoldalúsága, minden iránti fogékonyságuk — ezek nem „fachmann”-ok —, másrészt gondolkozásuk nagylelkű, tiszta emberiségére.

Tótok és horvátok ellentétessége kitűnt Magyarország megítélésében is. Míg a tótok Magyarország „feudális jellegét”, a mi „úri világunk”-at — ahogy mondták — vették gyakran támadás alá, addig a horvátok hangsúlyozták, hogy a magyar társadalom, a horvátokhoz hasonlóan, az egykori nemesi osztály körül jegecesedett ki; az ezekből fejlődött középosztály az a nemzetgerinc mindkét országban, melyben a nemzeti kultúra, a nemzeti öntudat a legtisztábban él.

Beszélgetésünk során sokszor volt szó Zrínyiről (Zrinszikinek mondták a horvátok), aki a XVII. század legnagyobb magyarja s ugyanakkor Horvátország jóemlékű bánja volt; kinek családja szimbolikusan képviselheti a horvát-magyar testvériséget; aki Csáktornyán azt a kultúrát gyarapította, azt a vallást védte, amelyhez mi, magyarok és horvátok, ezer esztendő óta tartozunk.

Második fejezet.

VITAEST A HUMBOLDT-CLUBBAN.

A berlini Délkelet európai Munkaközösség 1936 májusában a Humboldt-Clubban ülést tartott, melyen a megértési lehetőségek kerültek szőnyegre. Alkalmat a felszólalásokhoz a társaság német leaderjének, Kurt *Hauche*-nek „Verständigungsmöglichkeiten in Südosteuropa von

Deutschland aus gesehen” című a Der Nahe Osten folyóirat 1936 március 20-iki számában megjelent cikke szolgáltatót. A kérdéshez egy román, egy magyar, egy bolgár és egy horvát szólt hozzá. A továbbiakban rövid összefoglalásban közöljük *Haucke* cikkét és az egyes felszólalásokat. A bolgár felszólalót ez összefoglalásból kihagyjuk, miután semmi olyant nem mondott, amely Magyarországgal bárminemű összefüggésbe lenne hozható.

A német vélemény.

1. *Világtörténelmi-fordulópont*, Európa nemzetei fordulópont előtt állanak. Az ilyen átváltás mindig forradalmasítást jelent, így a német nacionalizmus is. E mozgalom dinamikus mélységének megfelelően a német magatartás a népiség gondolata értelmében módosul. A XIX. század politikai eszközei a sovinszta nacionalizmus és az imperializmus voltak. A német népiséggondolat ezzel szemben a népi nacionalizálást és *a népek szövetségét* állítja fel.

2. *A német népiséggondolat.*

A francia racionalisztikus nacionális államszemlélet csak nehezen tudja elképzelni, hogy egy nép egyes csoportjai a tulajdonképpeni állam politikai határain kívül is éljenek. A Binnenvolk- és Aussenvolk-kérdés megoldását a német népiségeszme jelenti. Ez a gondolat nem fogadja el az egyes népcsoportok idegen hegemonia alatti élését. Számára az egész nép szociológiai és szellem-politikai egység: államfölötti népközösség. Ez kizárja az erőszakos asszimilációt.

Praktice azt jelenti ez a gondolat, hogy az államalkotó nép köteles a kisebbségek az anyaállamhoz való tartozásának államfölötti, szellemi, lelki formáját megengedni. Másrészt azonban joga van ennek az államnépnek arra, hogy kisebbségei ebben az értelemben szintén az anyaállam részeinek tekinthessék magukat.

A jelen erői a francia nacionalizmus (1789) és a német népiségeszme (1933) között mozognak.

3. *A nacionalizmus megmerevedése Délkelet-europában.*

1789 párisi forradalmárai és a német gondolkodók — Herder, Hegel — ideái voltak az az erő, mely a bolgárok, magyarok, délszlávok és románok nemzeti érzéseit fölkelte. Céljuk a független államiság feltámasztása volt. Ez a küzdelem a háború után annyiban végetért, hogy ekkor Délkelet Európában a területi imperializmusnak leáldozott. Nem rendeződött azonban anyaország és kisebbségek viszonyának kérdése.

E terület etnográfiai zűrzavar a hosszú fejlődés eredménye. A népi alapszubsztanciát a Dél Oroszországból bevándorló szlávok, az alsó Dunán áttörő szlávokkal keveredett mongol lovastörzsek (!) és a Duna-Tisza között elfoglaló magyarok teszik. E nemzetek középkori államalkotásait félévezredre tönkreteszi a török, mégis úgy ekkor, mint a Habsburg-korszakban a népi erők s a kulturális és gazdasági élet saját formái, melyek felszabadulás felé tendáltak, fennmaradtak és továbbfejlődtek. A XVII. században meginduló felszabadító háború a Középeurópagondolat reprezentánsa, Savoyai Jenő szellemi és hadpolitikai vezetése alatt, az etnográfiai helyzet második etappeját készítette elő. Részben tervszerű (Habsburgok), részben esetleges új települések jönnek létre s ezzel egyidőben az oláhság is kiterjeszkedik nyugat felé Erdélyben és a magyar medence keleti részén. Dacára asszimilációs törekvéseknek, a kevertség ma is fennáll s demonstrálja, hogy a francia nacionalizmus nem volt képes ezt a kérdést megoldani. De éppen ezen formalisztikus-rationális gondolkozáson épül fel a délkelet európai intelligencia magatartása, ahogy ezt úgy bel-, mint külpolitikájuk bizonyítja.

A nemzetnek, mint tiszta állampolitikai hegemoniának, ez a merev felfogása, az egészséges kisebbségek erős reakcióját hívta létre. Kitént, hogy a nemzetiségeket nem lehet nemzetiségükből kivetköztetni.

A francia nacionalizmussal éles ellentétben a német

népiséggondolat az asszimilációt dogmaticice tagadja. *Ehelyett hangsúlyozza a disszimilációt.* A beolvasztást nem látja értelmes célnak. Sőt faji elveinek megfelelően, a beolvadásban a saját faj megkárosítását látja, veszélyeztetését a szükséges belső egységnek és ezzel a nemzet külső erejének.

A disszimilató semmiképpen sem növeli az ellentéteket. El len kezüleg. Éppen a liberté, egalité, fraternité fikciójára alapító anorganikus beolvasztás vezetett a kölcsönös gyűlölethez, mikor a népek természetes különbségét ignorálta. Csak ahol minden egyén az egésznek egy saját részét képezi: a népi közösségben, válik az együttélés lehetővé. Ahol a közösség a másik tiszteletéből születik, ott lehetségessé válik a megértés is. Ez elől nem szabad Délkelet-Európa nacionalistáinak elzárkózniuk, mert a korszakváltások idején könnyen szedi áldozatait a donquitizmus

4. *A népek szövetsége.*

Hogyan jelentkeznek a népi gondolat a délkelet-európai nemzetek körében? Formalisztikus átvételről szó sem lehet. Okuljunk a francia nacionalizmus példáján.

Imperializmus és kapitalizmus voltak a múlt jel-szavai; a népiség gondolatnak külpolitikai szempontból a népek szövetségének ideája felel meg. Csak ez a gondolat oldhatja föl a megmerevedett nacionalizmust és teheti külpolitikailag gyümölcsözővé, mert megérti a sajátosságokat és mert követeli a népi integritást a természetadta lélettéren belül.

Népiséggondolat és a népek szövetsége egymást organikusán kell kiegészítsék. A délkelet-európai népek fiatalságának feladata és kötelessége megragadni ezeket az eszméket és saját hazájukban praktikus szerephez juttatni őket.

A román vélemény.

Bratianu úr román részről mindenekelőtt rendkívül érdekes képet fest a Regát nemzetiségi viszonyairól. Különösen Besszarábiáira és Dobrudzsára tér ki. Kifejti, hogy

igaz ugyan, hogy Besszarábiában nagyobb orosz tömegek élnek, ezzel szemben azonban Délnyugatoroszországban nagy román tömeg, ú. n. moldovánok tartják az egyensúlyt. Dobrudza népkonglomerátumában viszont kétségtelen ugyan egy erős bolgár kontingens jelenléte, mégis Romániának ragaszkodnia kell Dobrudzsához, mert ez a terület képezi a román kikötők, elsősorban Konstanca hinterlandját. Bolgárországnak tehát le kell mondania Dobrudzsáról stratégiai okokból, ahogyan Romániának is le kellett mondania annak idején a Bánság román többségű(?) részeiről Jugoszlávia javára.

Erdélyre rátérve elismeri, hogy a mai Románország kellős közepén félmilliónyi színmagyar székely él. Elismeri azt a természetes törekvést, hogy a magyarság ezt a kisebbségét nem akarja kiengedni a kezéből. Említi a korridor-tervet. Korridorok azonban még sohasem váltak be. A lengyel korridor csakúgy nonszens, mint amilyen nonszens lenne egy magyar korridor Erdély közepén átvezetve a székelységig. Ha ez a hegyeken vezetne át, nem volna semmi értelme, ha a völgyeken, nagy román tömegeket vinne vissza a magyar hegemonia alá. Mindkét esetben azonban úgy stratégiaileg, mint kereskedelmi, közlekedési stb. szempontból lehetetlenné tenné Erdélyt. Megoldási tervet ezután nem ad; a többi magyar kisebbségről, sőt a szászokról is hallgat.

Előadása végén megemlíti, hogy Magyarországnak kiegyezési utat kellene találnia Románia felé. Mindaddig azonban, amíg a magyarok olyan mértékben lenéznek, lebecsmérlik a románságot, mint eddig, ilyen kiegyezésnek már eleve útja van vágva. Bratianu úr ezután különben éppenséggel nem antipátikus hangú előadását erőshangú magyarelleses támadással fejezi be.

A magyar vélemény.

A magyar előadó hangsúlyozza mindenekelőtt a történelmi gondolkodás szükségességét. Nem a történeti jogokról kíván szólni, hanem arról a képességről, amellyel iciegen korokba, más nemzetek viszonyaiba beleéljük ma-

gunkat. Ezáltal megérezzük a más népek problematikáját és igazságosabban fogjuk megítélni őket.

Ha ezzel a belső ruganyossággal fordulunk a francia nacionalizmus felé, nem lógiuk ízt olyan mereven elítélni, mint Haucke tette. A kis nemzetek életreébredésében óriási szerepe volt; az úgynevezett „utódállamok” kialakulása nélküle elképzelhetetlen. Nem áll az sem, hogy a Dunamedence új rendezésénél a kisebbségkérdésre nem gondoltak volna. Persze, hogy akkor a gyűlölet sok ítéletet elvakított s hogy a kisebbségi sors másképp fest in praxi, mint in theoria, az nem a francia nemzeti eszme hibája. Mint minden nagy emberi gondolat, úgy ez az eszme is tisztességes törekvés volt a dolgok jobb megoldása felé, mint ahogy a német népiséggondolat is az.

Ennek az elméletnek a Dunamedencében való alkalmazásánál nagyon kell ügyelnünk, nehogy ugyanazt a hibát kövessük el, mint annak idején a francia eszme alkalmazásánál. Mindenekelőtt szem előtt kell tartanunk, hogy a Dunamedencében „nép” német értelemben nincsen. Az előadó veszélyt érez a kisebbségeknek „überpolitisch-seelisch” más államokhoz való tartozásában ott, ahol számbeli fölényel egyik nemzet sem bír, ahol a néprajzi térkép tarka színkonglomerátum. Itt az überpolitisch-seelisch ide-oda tartozás bizonytalanságot teremt s könnyen előállhat az a helyzet, hogy a kisebbségek egyszerre csak megtagadják a védkötelezettséget s ez veszély esetén a belső felbomlást jelenti. Az előadó megengedi, hogy nagyon „formális-racionalisztikusan” gondolkozik, de az überpolitisch-seelisch máshovatartozást nem érti teljesen, ellentmondást érez ez és a „politisch-materiell” hovartartozás között; viszont a gondolatszabadság mindig megvolt s az egyes egyén belső világában követheti szimpátiáit s tartozhat ahová akar. De ez már nem politika, hanem religió és nem újdonság. Ezért nem szükség új elméleteket építeni.

Más szempontból a német népi gondolat, amely faji (rassisch) alapokon épül fel, a legnagyobb felfordulást

idézné elő egy olyan területen, amelyen a legnagyobb-fokú keveredés ment és megy végbe. A Dunamedence, de még maga a magyarság sem jelent egységet, mint race. Itt tehát valami más egység létezik, a német nomenclaturából véve a szót: egy „überraissisch-seelisch” egység.

A Dunamedencében tehát sem a francia nacionalizmus formalizmusa sem a német Volkstumidea misztikája nem otthonos. Ehelyett azonban a Dunamedence történeti-kulturális egységének megfelelően kitermelt egy majdnem nemzetfölötti és egy teljesen fajfölötti koncepciót, amelynek továbbfejlesztése lehetségessé tenné a különböző nemzetiségű, de közös történeti kultúrájú népek békés együttélését, a gazdaságilag amúgy is egymásra utalt területen.

Ez a gondolat a *Corpus Mysticum Coronae Sanctae*.

Az előadó idegen hallgatósága előtt ezután bőven fejtegeti a Szentkorona tanát, végigkísérve a magyar állami eszme fejlődését a történet egész folyamán és rámutatva arra, hogy idegen vélemény — *Palacky* — szerint, sem volt addig semminemű ellentét a Szentkorona magyar és nem magyar alattvalói közt, amíg a modern nemzeti eszme nem jelentkezett. Ekkor azonban a magyarság — a kot szellemből érthetően — totális nemzeti államra tört, a nemzetiségek viszont nemzeti öntudatra kaptak, s ebből előállott az a tragikus ütközés, mely végre is összerombolta a Szentkorona Birodalmát.

A Dunamedence kérdései azonban ezáltal sem rendeződtek. A geopolitikai szükségszerűségekre jellemző módon csakhamar felmerült egy Dunaállam gondolata. *Ebben a koncepcióban a magyarság marad a legfontosabb tényező, a szellemibb történeti erőtől eltekintve azért, mert ennek a területnek a közepét foglalja el, ezáltal bírja a Dunát és mert az egész terület súly- és középpontja, az Istropolis: Budapest, a magyarok fővárosa.*

Ennélfogva a magyarság kell kitermelje azt a gondolatot, amelynek alapján a békés együttélés lehetségessé válik.

Így jelent meg a legutóbbi években Magyarországon a Szentkorona tanának legújabb reincarnációjaképpen a Pax Hungarica gondolata.

A Dunacedence ugyanis nemcsak gazdasági és geopolitikai egység — aminek köszönhető, hogy a Duna-államgondol.it Magyarországon kívül is felmerült —, hanem egy középeurópai-kulturális egységet is képez, amit a magyar ember mindig meg fog érzni akkor, ha horvátokkal vagy tótokkal kerül össze. A történeti múlt nem tagadható meg. A régi politikusok még hirdethetik a harcot a Dunamedence népei közt, az ifjúság mindig jobban és jobban megérti egymást az új határokon innen és túl.

A kulturális egység ellenpróbáját láthatjuk Horvátországban és Erdélyben, ahol nem akarom mondani, hogy magasabb, de mindenesetre más kulturájú népek kerültek szerb, vagy román malom alá. Itt — s ez nem szorul bizonyításra — látható az, hogy Erdély kulturaliter a Regáltól élesen elkülönül, hogy Horvátország hasonló nyelvűség és fajúság dacára is elkülönül a hegemon szerbtől. Tűz és víz, Kelet és Nyugat kerültek itt össze és Keléit uralmát Nyugat még sohasem fogadta el.

Meg kell érteni, hogy a Pax Hungarica gondolatában a magyarság sok nagy álmotól vált meg, a kölcsönös megértés lehetővé tette végett Megvált a magyar imperializmustól. De ennek fejtben kívánja az új megoldásban az egész magyarság boldogabb életét

A horvát (jugoszláv) vélemény

Jugoszlávia nevében a horvát *Lerch Ivó* szólal fel.

Hangsúlyozza, hogy a kisebb egységek számára a német népiséggondolat megoldást jelent, mert ez olyan lehetőség, amelyen belül az egyes népek — melyeket családokul fog fel a szó legtágabb értelmében — fejlődése és nyugodt élete biztosítva van; nemcsak benn, hanem a határokon kívüli tagjainak egysége a Binnenvolkkal is.

Új gondolat felvetését sürgeti ezután Lerch; egy olyan békés eszmét és megoldást, amely az egyes nagy

családok együtt vagy egymás mellett való élését elviselhetővé teszi.

Elismeri, hogy mindaddig a német népiségidea nem valósítható meg Délkelet Európában, amíg ott a nemzeti-ségek területi rendezése valamiképpen meg nem oldódik. Rámutat a török példára, akik görög kisebbségeiket kitelepítették. Az eszköz brutális, de rejt bizonyos lehetőségeket. Délkelet Európában egy lassú csereakcióval lehetne áttelepíteni egyes nemzetiségi területeket. Ez az áttelepítés természetesen igen sok türelmet, szeretetet, megértést igényel, de emberien és óvatosan előadó, hogy Délkelet Európa tarka etnográfiai képét legalább nagy vonalakban egységesebbé lehetne tenni, így az egyes nemzetek visszanyernék elszakadt, szeparálódott „kisebbségeiket” és a nemzeti élet a családi egység helyreálltával kiegészülne és föllendülne.

Ma azonban — fejezi be az előadó —, még nem vagyunk érettek arra, hogy egy ilyen óriási és pedagógiai hozzáértést megkívánó feladatot megvalósítani még csak meg is kíséreljünk. A felvetett „csere-idea” alapját az az elgondolás képezi, hogy nem a föld a fontos, hanem a nép, a nemzet. Ez a gondolat teljességgel antiimperialisztikus, humanista és modern. Megoldható csak úgy lehet, ha Délkelet Európa népei képesek felemelkedni erre a magaslatra. Az ide való felemelkedés történeti szükségszerűség, ha Délkelet Európa békésen akar élni. Egyelőre tehát nem tehetünk mást, mint hogy tisztességesen vizsgáljuk és formáljuk önmagunkat, hogy méltók legyünk a nagy feladatokhoz. Délkelet Európa népeinek legközelebbi, legnagyobb programja — az önnevelés.

Harmadik fejezet.

PRÁGAI LEVÉL.*

Gyermekkorom óta vágyódtam Prágába. Prága volt számomra a bűvös mesevár, a titokkal, csodákkal teli, furcsa, ódon, regetermő város. A Gólem-mondának, amit édesapám gyakran elmesélt, s amit én tovább színeztem, szőttem, fontam magamban, úgy, hogy mikor elolvastam Meyrinck könyvét, onnan egy egészen más Gólem nézett rám, mint akit én ismertem, — ennek a mondának sok köze volt a Prága-mítosz kialakulásához. Később aztán a Toldi Szerelme és a történeti olvasmányok mélyítették, színesítették ezt a mítoszt és teljes lett akkor, mikor egy csepergős, őszi napon felfedeztem azokat a finom, halkszavú prágai szonetteket, amiket egy Rilke nevű régi poéta írt.

Meséket kerestem tehát a tornyos Prágában és nem is törődtem azzal, hogy ez a város jelenleg Csehszlovákia fővárosa. Úgy mentem oda, naivul, előítélet nélkül, mint a meseváró gyermek. Magyar barátaim fogadtak az állomáson, magyar barátaimmal utaztam oda: ezáltal első perctől otthonos volt. . .

Tudtam, hogy nem fogok csalódni Prágában. Ezt vártam: zeg-zugos átjáróházakat, időtől bámult középüle-

* Prágában 1936 márciusában jártam. A fenti fejezetet júniusban írtam Pesten; 1936 október 15-iki számában közölte az azóta megszűnt „Korunk Szava” c. folyóirat. Változatlanul veszi az olvasó e helyen; megállapításai azóta beteljesedtek. (A fejezetben említett Borsody István eperjesi származású magyar publicista, akivel Prágában ösmerkedtem meg, akkor a Prágai Magyar Hírlap munkatársa volt. — *Janosik* címen egy tót propaganda-film futott 36-ban Prágában; visszatérő motívuma volt, hogy díszmagyaros, rendkívül kegyetlen magyar urak kínozták a legválogatottabb módon tót parasztjaikat, kik viszont úgy álltak bosszút rajtuk, hogy midőn uraik meghívták őket lakomára (!), naiv csellel ártalmatlanná tették őket és mindenöket ellopták. Bámulatosan ostoba film volt.)

tekét, szálas tornyokat, furcsa, virágszerű toronytetőket... Végigélveztem a „híres kék ködöt”, amint az öregedő délutánban lassan elöntötte a kupolákat, a tornyokat s ebben az alig észrevehető kékes burkolatban sajátságosan könnyes lett az egész város. A Hradzsín felé vezető lejtők apró előkelő csöndes utcáiban, amint fogyott a fény, egyre növekedett Prága szelíd melankóliája. Rainer Maria Rilke csöndes muzsikája cirpelt az estében. A Hradzsín, a hűs és nemes Hradzsín falánól letekintve, még láttuk, amint a alkony piros cipőkben végigfutott a Moldova ólomszín lukién, de akkor már túlhan mindig hetykébben ragyogtatta csalogató fényjeleit a modern Prága.

*

Innen egy másik varázs int, amit nem ismertem. A Vencel-tér zibongása, forgalma, villogó üzletei, egy kemény ismeretlen nyelv, mely mosolygó nők ajkáról különösen vonzóan hat: ez a másik Prága. Soha vidámabb várost, élénkebb, üdébb zsongást. Valahol a márciusi éjszakában óvatos, hosszú lábbal onson a tavasz.

A város az én városom már. És most már érdekelni kezd, hogy kik is azok az emberek, akiket polgártársaimmá fogadtam erre a három napra. A csehek szimpatikusak, kedvesek, vidámak. Most már érdekel, kik ők? Mit jelent Prága, ez az élő organizmus, mesétlenül, mint történeti jelenség, mint Csehszlovákia fővárosa.

Prága városának köszönhető, hogy előítéletek nélkül tudok Csehszlovákia felé közeledni. Nem azt kerestem ezúttal mit jelentenek számunkra, magyarok számára, mennyire ártalmasak, hogy kell harcolnunk ellenük? — hanem azt, mit jelent a cseh kultúra, a cseh életforma Európának? Mennyiben külön szín ez a nagy spektrumban, mi a létjogosultsága? Egyáltalában: mit jelent csehül élni?

Prága, a matróna, ki a Hradzsínon trónol, kegyes és nemes szellem. Az én Középeurópám egyik anyaszelleme ő, ismerem régen, tudom, hogy mit jelentett és hogy mit fo# jelenteni. Örömmel gondolok arra, hogy volt egyszer

régen egy olyan Középeurópa, amelyben magyar, cseh és lengyel királyok uralkodtak, amelynek Buda, Prága és Krakkó voltak a sugárzópontjai. Budavár szellemének van valami köze a Hradzsínéhoz, csakhogy Buda szegényebb. Prága szerencsés volt: őt megajándékozták a századok, Budától elvettek csaknem mindent. Bennem, a budavári magyaiban, ül valami évszázados gond, amit a boldog prágai még hírből sem ismer.

A másik Prága irt zsong körülöttünk. Kozmopolita, francia divat szerint öltözködő szláv leány. A costume jól áll neki. Szép és könnyed. Jelen van a kávéházak és áruházak nyüzsgő forgatagában: a Benesnél, a Julisnál, a Bafánál.

Még mindig csak a felületen vagyok. Szeretném tudni, hogy gondolkoznak, milyen α kultúrájuk a prágaiaknak? Vonzani kezdenek a könyvkiakatok . . . Mi hát a cseh állam, milyen ideológiák alapján épült ide Európa közepére?

*

Egy brünni magyar zsidó mesél aztán arról, hogy tulajdonképpen a csehek is érzik, hogy államuk nem felel meg sem a francia nacionalizmus, sem a wilsoni elvek államának. Nagyon is heterogén ország ez, ahhoz, hogy Csehország vagy Csehszlovákország legyen, a tótokon kívül német, magyar, rutén lakik benne, így alakult ki a „keleti Svájc” eszméje a cseheknél is. Annyit pedig már megtanultam saját História Domusomból, hogy a „keleti Svájc” alatt akár a magyarok, akár az erdélyiek mindig csak azt értik, hogy „én pedig félek”. Van ebben egy adag ötlettelenség, egy adag belenyugvás a probléma megoldatlanságába. Valamit azonban kifelejt a „keleti Svájc” álmodója számításából: a nyugati Svájcot. Ott egy aránylag nagyon kicsi, ökölalakú földterületen hosszú századok alatt olyan erők működtek, amelyek lassan, Swyz, Úri és Unterwaiden legendás magja köré fölépítették Svájcot. Ez a fejlődés földrajzilag és szellemileg is: belülről kifelé haladt, amíg végre a háromnyelvű kis országban

létrejöhett egy sajátos „svájdtság”, olasz szóval ez közelebb érhető: la Svizzerita. Itt viszont az történt, hogy egy soha történelmileg össze nem tartozott, geográfiaileg lehetetlen földterületet egy állammá kapcsoltak össze és aztán beruházták leginkább a francia nyugatról vett ideológiákkal.

Ez az államterület, amelynek orra beletúr Szászországba, farka valahol a máramarosi hegyek közt végződik, amellett olyan vékony, hogy csupa határ: közép-európai helyénél fogva oly erők keresztüzzébe került, amelyek ellen a harcot csak egy olyan ország vehetné fel, amely dinamikus egység.

Az egyik veszedelmes támadó erő: Németország, a másik hatalmas erőfaktor: Magyarország; északról a fiatal Lengyelország növekvő étvággal kíséri szemmel déli szomszédját; belülről német, magyar kisebbségi kérdés, tót és rutén problémák. . . Ezzel már is megbomlik a dinamikus egység lehetősége. Érdemes-e az életre ez a sárkányalakú furcsa test? Elég erős-e, hogy ennyi szét húzó és ennyi összezúzó erővel szemben is fölvegye a harcot?

*

Szeretném tudni tehát, mi a csehszlovák ember? Minek vallja magát? Én mint magyar: nemesember vagyok és keresztény. Erre a csehek azt felelik: ők demokraták és humanisták. Arra törekszem, hogy megismerkedjek a cseh szellem elismerten legnagyobb képviselőjével. Masarykot kezdem olvasni. Meg vagyok róla győződve, hogy egészen kivételes nagy szellem ez a tiszteletreméltó aggasztán. De aztán meglepve érzem, hogy lapról-lapra oszlik a varázs. Egyszerre az érdeklődés is kihagy. Milyen bánatosan felületi itt Benes dr. jellemzése! Mennyire nincs sehol a dolgok mélyén, mennyire nem ért meg belsőleg semmit ez a hihetetlen kultúrájú európeus, mennyire nem képes nekem megmagyarázni, hogy milyen erők hatottak benne és rajta át... Eszembe jut egy barátom szava: „a 19. századi ember legfeljebb artisztikus és művelt, de soha

sincs kozmosza”. Ez nem olyan megdöbbenő mélységű szlávság, amely ugyan valaha eliszonyított Dosztojevskijtől, de amellyel szemben mindig éreztem, hogy „Numen adest”, de nem is a francia írónak és ráció grandiózus, üde játéka, mely viszont az idők folyamán mindig nagyobb erővel von a gall szellem mágikus körébe. Masaryk olvasása közben bosszankodva éreztem valami féligséget, valami jegyzet és nem alkotásszerűt, valamit, amit szeretnék így kifejezni: eunuk-szellemiség.

Mi hát a humanizmusotok? — kérdeztem később is, sokszor csehektől és szlovákoktól. Nem jött felelet soha. Volt, aki összekeverte a szociális érzéssel, volt aki Európa műveltségét értette alatta. Ebből az a meggyőződésemmé támadt, hogy a cseh humanizmus, lehet egy elv, vagy doktrína, de semmiesetre sem élő, emberformáló erő, semmiképp sem olyan magatartás, amely mögött egy igazi világ-érzés áll. Országokat pedig nem lehet akként felállítani, mint egy hivatalt. A „keleti Svájc”, akármilyen érdekes lenne is különben, nem sikerült. Itt körülkerítettek egy csomó népet egy országhatárral, erre ráírták, hogy Csehszlovákia, beleraktak egy sereg szépen kongó jelszót — és az egészből még az sem sül ki biztosan, hogy jobb-e nekik ma, mint a monarchián belül? A cseh kultúrát jövőtlennek érzem, mert nem mélyen szláv és nem is egyéb. Cseh költőket olvasok — sajnos csak német fordításban — és valami sajátságos ürességet érzek. Pedig nem rossz költők ezek: Vichlicky, Sová és Brezina, a kultúrájuk is nagy. De hiányzik „az egységes világ látomása”; nincs egy soruk se, amely belém rögzülne, rögtön elfelejtem a benyomást, a hangulatot. Nem rezonálok. A hiba nem lehet bennem, hiszen még ismeretlen nyelveken át is velem jön egy-egy sor, s néha egy-egy régen olvasott kedves vers, hirtelen kinő a ködből és kivirágzik, mint egy ősi mítosz. A cseh szellemnek nincsen szárnya. Sokszor éreztem csehekkal való beszélgetés közben, hogy nincs metafizikájuk, a belső valóság számukra nem valóság. Innen van, hogy berendezkedésük nem tudott

semmit belülről adni, mindent csak megtanultak, mindig csak racionalisták, pozitivisták maradtak, de ez a magatartás természetszerűleg hajtotta őket a szovjet karjaiba, mert gyökértelen életüknek meg kellett kapaszkodnia valami erős programban, hogy ezt feszíthessék pajzsul a német, magyar, lengyel veszedelem elé! Sajátságosán Hinterland-nélküli, tradíciótlan világ a cseheké; meggyőző des es fiatal „csehszlovák” többször említette nekem, hogy ő még ma is „osztrák-magyar”-nak vallja magát, mert ez tradíciót, tehát történelmi erőt jelent: a 15 éves csehszlovákság még nem jelent semmit.

A sárkány testében nincs erő.

*

Magyar szempontból végső eredményképpen mégis csak pozitívan tudom felfogni Csehszlovákia létezését. Az odaszakadt magyarság ugyanis egy finitista, — Budapest középpontú életből, egy Prága-Budapest polarizációba lökődött át. Ez jelenthet ma szenvedést, parlagiasodást, ahogy *Borsody* írja, de historice a magyar diaspora mégis óriási jelentőségű, mert a roppant feszültség révén létrejön a Borsody-féle magyarokban egy merőben új típus: nálunk reálisabb, nyugatibb, hűvösebb fejű, európaibb és nem-finitista magyarság.

Cseh-magyar kultúrkapcsolatokról ne álmodozunk. Az az állam, ahol 15 évvel az új rend létrejötté után, még futhat egy olyan ostoba, oktalan és képtelen „hecc-film”, mint a Janosik, minden ilyen próbálkozásnak útját fogja szegni. Készüljünk azonban nyugodtan arra, hogy ha ez az érdekes történelmi kísérlet, amit végeredményben két ügyes ember: Masaryk és Benes hozott létre, — válságba jut, akkor ütött a mi óránk is . . .

Prága utcáin lépegetve, elvonatkozva a hazától, megszólal bennem a szimpátia, amit nagy emberi tényekkel szemben mindig érzek s bizonyos rezignációval gondolok Csehszlovákiára, mely íme hamarabb fog elmúlni, mint az én kicsiny életem. Azonban a sárkányok nehezen halnak meg, mert sok fejük van és rosszul esik elgondolnom,

hogy egyszer harcizaj veri fel a barokk utcácskák előkelő csendjét, elmenekülnek a Rilke-dalok és egy hatalmas szélvihar letépi a Hradzsín ősi fedelét. De ugyanez a szélvihar lesz az az erő, amely végigzúg apáim városán, a kassai dóm tornya körül. . .

Negyedik fejezet.

AUSZTRIA.

A múlt századi liberális-nacionalista gondolkodás ezt mondotta Ausztriától: „Ausztria még csak nem is nemzet. Neki a politikai philosophia még azt is contestálhatja, hogy joga van élni.” (Henri Martin idézve Kossuthnál.) Körülbelül ugyanabban az időben ezt írta Ausztriáról a cseh Palacky: „Ha nem létezne, ki kellene találni”.

Ausztria azonban az 1918-as összeomlás után valóban nem bizonyult nemzetnek s ha a politikai philosophia nem is, de a német népi erő roppant arányú megnövekedése valóban contestálta a független, öncélú Ausztriának ez élethez való jogát. Viszont négy évszázadon át az Ausztria nevű hatalmi képletben és értékrendszerben Középeurópa kifelé akcióképes, befelé tágas lehetőségű birodalmat uralt, amelynek szétomlása s a szétomlása nyomán támadt hallatlan zavar s a középeurópai tér teljes elerőtlenedése aláhúzza a Palacky fenti tételének igaz voltát.

Itt ellenmondás van, feloldható-e?

Hogy a feloldást megkísérelhessük, néhány kérdést teszünk fel magunknak:

1. Mit jelentett Ausztria különállása?
2. Volt-e osztrák nacionalizmus? s ha nem volt, mi volt az osztrák emberség tartalma?

A XIII. századi kicsiny hercegségben egy nagy

feszítőerejű történeti tudat ütötte fel szállását s ebben a termékeny feszültségben létrejött Ausztria. A XV. században már megmutatkozott, hogy itt egy nagy jövőre hivatott ország bontakozik ki, amely nyelvben német ugyan, de életszándékában a többi németségtől merőben idegen, sőt azzal gyakran ellentétes utat követ.

Ez a szándék a Habsburgok univerzális igényű hatalmi gondolata volt, s tudjuk, ez a XV. század végső éveiben világátfogó méretekké tágult. Magyarország, Csehország, az Örökös Tartományok s később Felsőitalia összekapcsolásával pedig csakhamar készen állt az a keleti birodalom, amelynek középpontja — nem idetartozó erők katasztrófális működése révén — nem a Hunyadiak Budája, hanem a Habsburgok Bécsé lett. Ugyanebben az időben pedig másirányú erők — a protestantizmus terfoglalása folytán a Habsburgok s velők Ausztria, a katolikus —, kiszorultak a német birodalomból. Talán érthető a helyzet: a Keletről ellenségekkel körülvett — a török — s a nyugattól szellemi és hatalmi síkon is elidegenített Ausztria öntörvényű, külön világgá vált. Egy új Németországot már többé nem ő, csakis egy protestáns-északi hatalom szervezhetett meg.

Mikor Magyarország felszabadult a török alól és Erdély függetlensége megszűnt, a középeurópai birodalom megkapta keleti kikerekítését, azzá vált, aminek eredetileg készült: dunai nagyhatalommá. Ugyanekkor szakadtak el a Habsburgok kapcsolatai a spanyol nyugattal: hazájuk végérvényesen Ausztria lett. A XVIII. század, a maga polgári és főúri formáival az, amely máig is az „ausztrialiság” teljességét, virágzását és uralkodását jelenti.

A feltörekvő, bomlasztó, „romantikus erők” révén azonban mindig jobban meglazultak a Habsburg-birodalom abroncsai, míg végre szétdőlt a századok óriási és tisztes építménye s a Monarchia utódállamai közt találtott egy tiszta német lakosságú Ausztria — amely egy ideig Deutschösterreichnek is hívta magát. — Deutschösterreich megpróbált a maga számára kialakítani egy sajátosan

osztrák nacionalizmust. Ez a kísérlet, amelynek kilátástalan hérióizmusa nagy egészében Dollí üss kancellár nevéhez fűződik — mint igen jól tudjuk, nem vezetett eredményre. Nem is vezethetett. Az európai nacionalizmusok — mint a francia, az angol, a spanyol és a magyar — a XIII. század óta már látható fejlődésben vannak. Az ausztriai nacionalizmus kifejlődése azonban sohasem volt európai süükségszerúség s így nála a történeti előzmények teljességükben hiányoztak, így aztán nem is sikerült Ausztriából mást, mint egy meglehetősen mesterkéltnek ható rendi-katholikus álladalmat teremteni. Ez volt az a forma, amelyen belül az osztrák nacionalizmus, mint tartalom elhelyezkedett.

Igen kitűnő gondolkodók igyekeztek ezt a formát és ezt a tartalmat szabatosan meghatározni: *Dietrich von Hildebrand-ot* annakidején magam is olvastam és hallgattam. Semmi kétség, hogy neki — a katolikus-latinos germánság nagy előharcosának — teljesen igaza van. Éles és finom dialektikája, erős logikája meggyőzte hallgatóit és olvasóit. Csakhogy az a történeti erő, mely végre is eldöntötte az új Ausztria sorsát, nem a dialektika és a logika síkjain mozgott. A történeti erő, az ú. n. „népiség-gondolat” volt, amelynek igen sajátos misztikája hatalmába kerítette a lelkeket. Vele szemben minden racionális okfejtés, minden logikai érvelés csődöt mondott. Az új gondolat egyszerűen *más* volt, mint az osztrák nacionalizmus gondolatrendszere. Más volt és főleg erősebb s így az „ausztriai náció” már eleve moribundus képződés benyomását tette.

Midőn 1936-ban átutaztam Bécsen, egy osztrák professzor vendége voltam. Ez a művelt, harmonikus és meglelelkü fiatalember különös megrendültséggel állott az osztrák probléma előtt. Izgatottan fejtegette nekem, hogy ausztriaiság voltaképpen nincsen és mégis van — és ezt az ellenmondást nem tudta feloldani. Hányszor vetette fel a kérdést, hogy német-e s ha nem német, akkor voltaképpen micsoda? „Was bin ich eigentlich?” Ez a

kérdés zavaró és teljesen érthetetlen lehet minden magyar ember számára. Hiszen igaz, sok minden felől mi is megkérdeztük már magunkat, hogy ez vagyok-e és az nem vagyok-e, — de az az egy dolog, hogy magyar vagyok-e, soha semmiféle formában sem vált kétségessé. Az én magyarságom létezőm axiómája, a tanár-barátom osztrák-sága az ő egzisztenciájának postulátuma volt.

„Die Revolution vom 12-ten November 1918 hat mehr Abgetanes — und durch die Überdauer des Krieges von innen her Abgestorbenes — beseitigen als organisch Vorbereitetes an seine Stelle setzen können ;— írja *Hans Tietze* 1931-ben megjelent „Wien” könyvében — „dem Volke war mit einem Schlag eine durch keine Kontrolle und Oberleitung beschränkte Selbstverwaltung gegeben, ehe das unerlässliche Korrelat des vollen Verantwortungsgefühls zu zuverlässiger Stärke hätte anwachsen können”.

Készséggel elismerjük, hogy *Tietze* megokolása nagyjában helyt áll. Ausztria valóban hirtelen, előzménytelenül kapta kézbe sorsának irányítását, hiányzott még a szükséges korrelatum; a függetlenség meglepetésszerűen jött. De nálunk is hirtelen jött. Nálunk is érezhető a megzavarodottság intermezzója: *Károlyi* és *Kun Béla* kísérleteire gondolok. Igen, de ez a megzavarodottság alig tart egy évig. Aki józanul szemléli az eseményeket, az fel kell ösmerje *Horthy Miklós* fellépésének rendkívüli biztonságát. *Horthy* és a szegediek egészen pontosan tudták mi a magyar teendő 1919-ben. A közjogi forma megtalálása, a jogfolytonosság felvétele és kiépítése, a konszolidálás nagy műve és a biztos vonalvezetés — amely gróf *Teleki Pál* alapjain elsősorban gróf *Bethlen István* nevéhez fűződik — azt bizonyítják, hogy az Ausztriától elvált s a Habsburg vezetést elvesztett magyar királyság természetes és magától értetődő gesztussal veszi újra birtokába sorsának irányítását. A *Horthy-féle* magyar forma most már időtállóan is bizonyult. Szerencsés jelenség, mert kereteiben a magyarság egyszerre visszakapta a világ és a saját világa közti egyensúlyt, amelyet a nagy összeomlás

náluk is kíméletlenül megzavart. Az ausztriai 18 és 38 közötti kísérletek viszont se nem tudtak elhelyezkedni a történeti időben, sem pedig nem voltak képesek rendezni az osztrák ember és a világ közt megbomlott viszonyt. Ebből az osztrák emberség rendezetlen volta következett. JB-s pedig úgy népi, mint történeti irányban.

Ausztria. 1918-ig mint a kettős monarchia német vezetésű fele, természetesen németnek tartotta magát, anélkül, hogy ebből a német voltából Németországhoz való csatlakozásának ötlete következhetett volna. A németek gondoltak erre már akkor is, az osztrákok helyzete azonban a középeurópai nagyhatalom élén hasonlíthatatlanul jobb volt annál s az ausztriai hivatás sokkal nagyobb arányú és igényű, hogysesem értelmes lett volna számukra egy Anschluss-idea határozott propagálása. 18 után azonban a nagyhatalmi helyzet lehetősége — úgy látszott — mindörökre megszűnt, a nagy középeurópai hatalmi és kultúr-hivatás ábrándként szertefoszlott s az új németnyelvű és tiszta osztrák lakosságú kisállam szembekerült a fent leírt „Was bin ich eigentlich?”-problémával. Nem tudta többé rendezni a németiséghez való viszonyát, mert ha elfogadta magát minden fenntartás nélkül németnek, szükségképpen felmerült az Anschluss gondolata; ha pedig letagadta német voltát, ezt valamely vértelen abstrakció kedvéért tette, ami azt jelentette, hogy kirúgta saját lába alól a talajt. Hihetetlen megzavarodás állott tehát elő, amelyet a Dollfuss—Schuschnigg-féle rendi állam és katolikonacionalizmus Habsburg-reminiscenciáival és náci külsőségeivel, hangsúlyozott katholicizmusával és lelki — és úgy látszik szociális — rendezetlenségeivel nem volt képes eloszlatni, sőt, ha akaratlanul is, talán még növelt.

Történeti irányban ugyancsak rendezetlen volt minden szellemi jelenség. A régi Ausztria barokk és polgári képződmény volt; kapui elsősorban a latin Dél felé állottak nyitva. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy lelki arca nem a bajuvárius ember lelki arca volt; Ausztria európeus-latin volta ezen az igen egészséges osztrák-német

talajon nyugodott. Lényegében az új Ausztria is ugyanaz a jelenség maradt, de latinizált szellemisége helyett, a délnémet népi alapokat kezdte elhatározóan fontosnak érezni a maga számára. Ausztriai történeti hagyomány és ausztriai népi szándék így indultak külön utakon s kerültek nem-sokára ellentétes helyzetbe egymással. 18 és 38 között egyenesen nevetségesnek tűnt arról beszélni, hogy Ausztria továbbra is vállalja Középeurópa vezetését, akár csak szellemi téren is. Az ősi középeurópai hagyományhoz olyan egyetemes hivatástudattól eltöltött és roppant értékű hagyományokon uralkodó család volt szükséges, aminők a Habsburgok voltak, vagy egy olyan formaerős és „a nagyság ösztönével” olyan mértékben bíró nép, mint aminők a magyarok. Hiszen egészen nyilvánvaló volt, hogy az „ausztriaiság” 18 és 38 közt is az Itália és Róma felé fordult latinizált és katolikus németiséget képviselte. Aki sokat járta Bécs, Róma és Berlin utcáit, az a városképben revelálódó történeti és kulturális, sőt népi tartalmakat mérlegelve bizonyára észrevette, hogy mennyi rokon vonás kapcsolja össze a két katolikus-barokk várost: Beesőt és Rómát s mily idegenül áll velük szemben a protestáns, amerikanizált, lázadó és profán Berlin. Párizson kívül egyetlen európai főváros sem jelentette hasonló értelemben Európát, mint éppen a latin Bécs. Bécs második otthonná válhatott úgy Metastasio, vagy Bessenyei, mint Mozart vagy Beethoven számára. Messze vezetne mindazon európai szellemek felsorolása, akik számára Bécs volt a világ színpada, a szívük szerint való igazibb haza, ahol teljesebben voltak képesek egyéniségüket megvalósítani, mint eredeti hazájukban. Ez a jelenség rokon a Roma mater természetével —, s arra vall, hogy Bécsben a humánus másutt szokatlan teljességével volt jelen. Ez azonban 18 után már nincs így. A modern Bécs már egyetlen európai szellem számára sum tudott — ahogy *Tetze* is rámutat erre — intellektuális, csupán szentimentális otthonná válni. Ez azt jelentette, hogy az új osztrák ember a 18-as összeomlás után

elveszítette termékeny kapcsolatait saját hagyományaival: a latinitásba ágyazott nagy ausztriai humanitással s midőn ez a kapcsolat elveszett, megrendült ősi egyensúlya, tévedezővé vallott és feladta a benne rejlő örök értékek megvalósulhatásának hitét — azaz feladta önmagát. Ami Ausztriát Ausztriává tette, az ausztriaiság, amit német szóval „das Bajuvarisch-Europäische” néven nevezhetünk, megszűnt. A város élete, amelyet még 1927-ben pezsgőnek és elevennek találtam, 1936-ban és 1937-ben fájdalmasán kihalt, fáradt, levert és bizonytalan volt: az új Ausztria emberei sehogysem lelték magukat az ősi Bécs falai között.

Az ősi — barokk és nagytípusú fin de siècle— város a császári sas hatalmáról regélő építményeivel idegenül állott időtlen vonásaival az új perc-emberkének feje felett. Egészen a Habsburg-forma roppant arányú monumentuma volt, amelyhez foghatót az új Ausztria még álmodni sem bírt. Új forma, mely felváltta az ősit, nem jelentkezett. A főváros mint egészségtelenül nagyra nőtt fej lógott a megkicsinyült osztrák testen. Az osztrák élet tele volt anomáliákkal. Ausztria nagyon rossz benyomást keltett. Az osztrák köztársaság története elhibázott kísérletek gyűjteménye volt. Ausztriát nem tette nemzetté, viszont engedte elkallódnni az ausztriai humánomot. Ausztria hivatása — ma már világosan kimondható ez — a latin-katholikus-délnémet hangsúlyú szupernacionalis Habsburg vezetés volt Közép-Európa népei számára; ezen túlmutatóan pedig az európai érvényű Habsburg-kultúra-centrum sugárzó ereje, amely Bécsből áradt. Mikor a Habsburgok kikapcsolódtak, elkallódott a nagy hivatás, megszűnt Bécs különleges szerepe.

Ilyen értelemben azt lehet mondanunk, Ausztria fogalma egyenlő volt a Casa Austriae fogalmával. Ausztria tartalma a Habsburg-idea volt, midőn ezt kivették belőle, az üresen maradt agyagforma összedőlt.

Miért? Azért, mert Ausztria sohasem volt nemzet,

hanem — ahogyan Kossuth mondotta — „Ausztia egy uralkodás”.

Ez az ausztriai uralmi forma azonban sohasem német uralmi forma volt, hanem a Habsburg uralmi forma volt.

Ha felvetjük a kérdést, német-e az osztrák ember? a kérdésre habozás nélkül *igennel* fogunk válaszolni.

Ha felvetjük a kérdést, német volt-e az ausztriai forma? a történeti jelenségek ösmeretében épp olyan habozás nélkül *nem*-mel kell felelnünk.

A Habsburg-forma a római császári idea utolsó, középeurópai érvényű reinkarnációja volt, azaz az utolsó isteni-világterv-értelmű egyensúlykísérlet Európában. E kísérlet kerete ugyan Középeurópa volt, de központja, alapanyaga és szimbóluma mindvégig Ausztia.

Ez volt éppen Ausztia lényege is: a supernacionalis, fajfeletti uralmi forma földje és népe segítségével való lehetősége.

Nem Ausztia német volta tehát.

Ha nem így volna, akkor Ausztia egész ötszázéves élete a német népen kívül, az ausztriai nagyhatalom élete mindenestül *tévedés* volna csupán; az a tény pedig, hogy a Habsburg-formának, mint az örökös tartományok magja, lehetőséget adott, azaz nem a német népi tartalomnak, hanem a Habsburg-ideának adott testet: ez a tény semmi egyéb nem volna, mint a németség egy részének feláldozása egy, a németségen messzi túlmutató, sőt annak élet-szándékaival néha ellentétbe is kerülő történeti feladat érdekében. Végző fokon tehát Ausztia nem volna egyéb, mint a németség egy részének önmagával ellentétbe kerülése.

Ez végre is elképzelhető; az európai népek életében bizonyára vannak inveterálódott tévedések. Tapasztalat azonban az, hogy ha egy nép önnön legbelső lényével ellentétbe kerül, abból szörnyű belső bajok támadnak. Portugália például a spanyol uralom évszázados korszaka alatt és azután elfojtotta és megfullasztotta ősi hispanitását, azt a mély ibér elemet, amelynek a híres luzitánság

— a portugál szellem végső lényegének tartott szellemin — is csak része volt. Ebből az elfojtásból azonban a portugál törpeség, a portugál világérzékenység és az az érzés következett, hogy a poeugálokra az égvilágon semmi szükség nincsen; azaz a „kis-portugál” szemlélet a portugál nagyságba került, a makrakozmosz és mikrokozmosz viszonya a portugál lélekben megdőlt és egészen a legutolsó Salazar-féle kísérletig képtelenül rendezetlen volt. Ilyenféle jelenségek azonban — amelyek germánság és osztrákság rendezetlenségére vallottak volna — 18-ig az osztrák psycheben fel nem ösmerhetők. Ellenkezőleg, a bécsi kultúra arra mutat, hogy Ausztria kitűnően ki tudta élni bajuvárius népiségét a Habsburg-f orma keretében. A híres osztrák *Gemütlichkeit* is az ausztriai emberiség teljes feszültségmentességéből származott. Ez azt jelenti, hogy a makrokozmoszsal való viszonya rendezett volt: semmi egészen fontosat, mélyen lényegeset a Habsburgok Ausztriában el nem fojtottak. Az osztrák lélek tehát nem vallotta kárát a Habsburg-formának, sőt abban jól találta magát, jobban mint a monarchia akármelyik másik népe. Mivel az osztrák nép sohasem volt nemzet, könnyen vállalkozhatott szupernacionális Európa-tartalom hordozó szerepére. Erre a szerepre csupán, mert az ausztriai birodalom nem az osztrákok birodalma volt. Birodalmat rómaiak, spanyolok, magyarok, türkök alapítanak, oly népek, mint az osztrákok és a poeugálok csupán képesek arra, hogy egy birodalom apparátusa legyenek. Az ausztriai nagyhatalom a Habsburg-ház nagyhatalma volt és néhány velök congeniális államférfié, amilyen Kaunitz volt, vagy Metternich, vagy — a XIX. század változott viszonyai- ban — az idősebb Andrassy. A portugál birodalom Aviz János és fiainak birodalma és néhány egészen megdöb- bentő, csaknem démoni formátumú kalandoré, amilyen Albuquerque és mindenekelőtt Vasco d'a Gama volt, de nem a poeugáloké, akik — akár az osztrákok 18 után — habozás nélkül feladják a napy-porcngál gondolatot, egy- idejűleg az Aviz-ház Szerencsés Manuel utáni elhanyagat-

lásával. Alig adják fel a nagy hagyományt, elvész Portugália is; 1580-ban a szomszédos, hatalmas rokon: II. Fülöp Spanyolországa annektálja kicsiny testvérét, ki még húsz év előtt a spanyol birodalom után a világ legelső nagyhatalma volt.

Sem Portugália, sem Ausztria nem volt egyéb, mint „egy uralkodás”.

Hiszen Ausztria mégcsak nem is az osztrák nép. Az osztrák nép csak kiszolgálta a nagy Habsburg gondolatot, mint elkényeztetett, talán értelmes cseléd; felérni hozzá, megérteni urait belső lényegük szerint meg sem kísérlé soha. Mikor azonban raja szakadt azok felelőssége, a feszültség hordozása elől sietve kitértek. Helyzetük, hivatásuk tragikumát nem tudták elviselni. Az osztrákok 18-al azonnal feladták a Habsburg birodalmi eszmét. Egy pillanatig sem azonosították magukat hatalmas uraik négyszáz esztendőös törekvéseivel, amelyeknek jólétüket, különleges helyzetüket köszönhatték. Osztrák irredenta például sohasem volt. Ausztria tulajdonképpen 1918-ban elpusztult, azon a napon, amelyen I. Károly császár aláírta lemondását.

Ha kivágod a béka agyvelejét, egy ideig még mozgatja tagjait — de már nem él.

Ausztria népe természetesen nem halt meg mindenesztől, Ausztria halála napján. A népek tudatalatti ösztönével azonban nagyon jól érezte, hogy Ausztria meghalt és hogy új helyzete tarthatatlan. Érezték, hogy számukra az adott viszonyok között két megoldás nyílhat csupán:

vagy azonnali restauráció;

vagy azonnali Anschluss.

Az előbbi megtört a külpolitikai szituáció kedvezőtlen voltán. Örökké kérdés marad, hogy ha sikerült volna, az új Habsburg-császárság megszűkült keretei között képes lett volna-e arra, hogy Ausztriát igazán fel-támassza, hogy az ausztriai humánusot visszaadja önmagának?

Az Anschluss azonban sikerült, mert erre időnk népi-

dinamikus hangsúlya erre lehetőséget adott. Ausztria elbukott hát s vele a délnémet-latin kultúra és a közép-európai katolikus-szupernacionalis birodalom gondolata is; az Ostmark népe azonban „hazatért”, mert a történeti formája iránt értetlenné vált osztrák nép egyetlen lehetőségének a népi erő előretörésének korszakában az ausztriaiság feladása és a németiségbe való visszaolvadás látszott.

Ausztria nem nemzet: vagy „uralkodás” vagy nép-rész. Ausztria megkívánja, hogy fölötte uralkodjanak. Megkívánja, hogy számára formát szabjanak, életének tartalmat rendeljenek. Ausztria nem férfiúi, hanem női fenomenon. . .

Ötödik fejezet.

MAGYAR TERVEK 1938 ELŐTT.

A magyar szabadság gondolat a magyar létezésnek önmagában való értelme és a magyarság létjogosultságának záloga Középeurópában.

1939-ben fújta le *Széchenyi István* „Hunniá”-járól a port *Joó Tibor*, arról a miiről, amelyben a legnagyobb magyar 1835-ben Magyarország és lakosai számára való-ságos etikai értékrendszer körvonalait rajzolta meg. „Széchenyi” — írja az idézett szerző — „egyenesen a magyarság lényegét látja a szabadság eszméjében és akaratában.”

„Az emberiség néhány nemzetei” — mondja *Széchenyi István* — „melyek a civilisatio és tökéletesülés központját alkotják, kivívták már az emberek e közös jogát; más nemzetek csak most vannak e küzdésben; mások alszanak még. Mi pedig több század óta bírjuk e kincsnek fő vázlatait a legvalódibb legitimitás szent törvényei szerint, és már bölcsőnktől fogva sajátunk volt

az a kincs, melyet más nemzetek minden áldozattal volnának megvásárlani képesek.”

Minden történetileg lehetséges és etikailag indokolható magyar elgondolás alapja kizárólag a magyar szabadságidea lehet. A rendezett magyar szabadságtartalom sokszor keresett magának közjogi formát. Ma már mindinkább felismerjük, hogy a közjogi forma csak külső köpenye a magyarság igazibb örökebb formájának: a magyar létezés etikai eidosának.

A befogadás népe azonban szabadságideájának evangéliumai nemcsak a, maga számára őrizgeti sovén vagy imperialista féltékenységgel, hanem kész és kész volt azt mindig kiterjeszteni Szent István Országa mindennyelvű lakosaira. „Mily kedvező körülmények között léteztek tehát Ti, honunk nem magyar lakosi Magyarországon! ... szabadságtok ... bizonyos idebenn, ha mivelünk magyarokkal ezentúl is oly hűséggel és elszánással fogtok osztani szerencsét és bajt, mint eddig ... Ha tehát honotokban van ezen egyesítő középpont, melyet annyi más nemzetek hiába és sokak oly visszás utakon keresnek, miért nem szegülnétek inkább a szabadságnak azon tisztas cserje körül...” (Széchenyi István.)

Talán érzékeli az olvasó a felhozottak alapján a magyar hivatástudatot, azt a kötelességérzést, amely minden magyar gondolatot és tettet mindenha eltöltött olyan irányban, hogy a magyarság előnyeit és vívmányait ne a maga számára foglalja le, hanem azonnal és maradék nélkül kiterjessze az egész közép-európai tájra és annak minden népségére. *Ezért mutat túl csaknem minden magyar gondolat a legszorosabban vett magyarságon és ez az alapja a magyar gondolat dunamedencei, sőt közép-európai érvényének ts.*

A nagy összeomlást követő években Magyarország azonnal gondolkodni kezdett a közép-európai együttélés új lehetőségein s mivel egész népe egyetértett a revízió kérdésében, mivel uralmi formáját, ha ideiglenes érvénnyel is, de rendezte, s mivel birtokában volt az évszázados

szabadságidea etikai erejének, ezért a tervek történeti jelentősége rendkívül nagy és mélyen indokolt a velük való reasszumáló foglalkozás. Indokolt annál inkább, mert Középeurópát illető nem-magyar eredetű rendezési tervek sorra kudarcot vallottak, a magyar szabadságidea azonban időtlen voltánál lógva végéig is az események fölé kerekedett és ma már újra vezető eszméje nemcsak a megnagyobbodott magyar államnak, hanem mindazoknak, akik egyensúlyt és egészséges rendet kívánnak a Duna völgyében. *Az olasz, francia, angol, német, utóbb jugoszláv oldalról is e tárgyban elhangzó vélemények meg kell erősítsenek abban a hitünkben, amelyet egy Kossuth-ídézet alakjában jelen könyvünk élére iktattunk.*

Az 1938 előtti magyar gondolkodásnak csaknem valamennyi formájára — amelyeket alább sorra veszünk — jellemző volt az, hogy bennük a Kossuth Lajos-féle emigrációs Duna-konföderáció tervnek több-kevesebb hatása nyilvánult meg. Ez a terv a Széchenyi-féle etikai kompozíciónak — és érdekes, hogy ezt ma már így lehet mondani — az első modern politikai formájú kísérlete volt. Kossuth valószínűleg nem ismerte Széchenyi István „Hunnia”-ját, 1858 előtt biztosan nem, mert a munka csak akkor jelent meg; de nem is itt van a hangsúly, hanem ott, hogy úgy Széchenyi, mint Kossuth Lajos Középeurópát illető elgondolásai a magyar szabadságidea emberséges kiterjesztésének gondolatából születtek, Kisfaludy Sándorral szólva, a Magyarok Istenének voltak két különböző lehellete.

Az 1938 előtti magyar gondolkodás formái időrendben csoportosíthatók. Ezalatt természetesen nem azt kell érteni, hogy egy-egy gondolatforma csak bizonyos időben volt jelen, épp ellenkezőleg, csaknem valamennyi szerepelt egymás mellett is, de kialakult formáik olyan östípusokra vezethetők vissza, amelyek a magyar gondolkodásban bizonyos történeti eseményekhez, tehát az időben elhelyezkedő tényékhez voltak kötve. Ilyen alapon beszélhetünk a magyar gondolkodásnak 1867-es vagy

1920-as formájáról és így tovább. Nem következik ebből, hogy az 1867-es gondolat 1937-ben — mondjuk — pontosan ugyanaz lett volna, mint 67-ben; mégis 67 volt az a történeti élmény, amely a magyarságban a ma 67-esnek nevezhető gondolatformát elindította.

Ilyen értelemben — az időben legközelebbin kezdve vizsgálatunkat — beszélhetünk a magyar gondolat 1933-as formájáról.

Ez a gondolkodás a magyar fajt helyezte a szemlélet középpontjába, anélkül, hogy ezt pontosan meghatározni képes lett volna. Az állam berendezésének terveiben a totalitánus gondolatnak magyar formáját próbálta ki-képezni. Az állam vezetését egy párt és annak vezére kezébe kívánta helyezni, e vezetőség tettei útjából eltörölve a felelőség elvét s a kormány ellenőrzéséről sem gondoskodva. Akármilyen szigorúan is vette a magyar „faj” fogalmát, Magyarországot nem volt képes csonka testnek állandósultan elképzelni. Amint azonban túllépte a trianoni határokat, egyszerre zavarba ejtette a közép-európai néprajzi kép tarkasága. Kossuth ideáinak végső torzulásaképpen a dunamedencei rendezést egy kaotikus államszövetségi képletben valósította volna meg, amelyben a különböző nemzetiségek területi autonómiás szerkezetekben egyesültek volna. Ezt a formációt hívei „Hungária Egyesült Földek és Gyepük”-nek nevezték el. Nem vették észre, hogy a fajgondolatnak németértelmű hangsúlyozása és a laza konföderációs szerkezet homlokegyenest ellenkező végletek; nem vették észre, hogy a „faj” ily megszorítású hangsúlyozásának a Dunamedencében semmi értelme sincs, különösen akkor nem, ha egy csaknem részvénytársasági ízű államkonstrukcióval kötik össze. Ugyanakkor végletekig „mitizálni” és ugyanakkor végletekig „racionalizálni” ugyanazt az eszmét, az állam fogalmát nem lehet: valamelyik értelmezés a későbbi fejlődésben helyet kell engedjen a másiknak. A 33-as gondolkodás fejlődésében a „Hungária r. t.” valóban visszavonult a faji eszme hangsúlyozása elől.

Lehetségessé ezt a gondolkodást az tette, hogy a széles tömegekre sikerült Magyarország szociális rendezetlenségének jelszavával hatni. Az a jelenség, hogy a szociális kendői» mindent elontó jelszóvá vált széles rétegek előtt, az 1931-és gondolati ormaik alakítóinak történeti bűne.

A 31-és gondolkodás megértése céljából nagyon érdekes hosszabban idézni *Féja Géza* „Márciusi Front” című röpiratából, anélkül, hogy megállapításaival azonosítanók magunkat:

„1920, tehát a győztes ellenforradalom politikai uralma óta a magyar jobboldalon két irányvonalat figyelhettünk meg: forradalmi ellenforradalmat és konszolidációs ellenforradalmat. Az előbbi egyrészt az antiszemitizmusban, másrészt a főleg németeredetű kispolgárság társadalmi s politikai előretörésében nyilvánult meg az ellenforradalom „hőskorában”. Az utóbbi viszont a háború előtti „nemzeti munkapárt” szellemében a 67-es Magyarország gazdasági és társadalmi berendezésének visszaállításán fáradozott, mihelyt az ellenforradalom lendülete némileg szárnyát szegte. Fáradozását tragikus történelmi „siker” kísérte.

„Az ellenforradalmi jobboldal természetesen nem nyugodott bele egykönnyen a kétségtelen csatavesztésbe. Helyzetét nagyon megkönnyítette az, hogy a konszolidáció sem tartotta helyénvalónak teljes felszámolását, hiszen a „baloldali” s egyáltalában minden demokráciával „fenyegető” lehetőségekkel szemben szüksége volt a „világnézeti tartalékra”. Az ellenforradalmi szervezetek s „szövetségek” időt s ezáltal életet nyertek és követték a trójai faló példáját. Bebújtak a falóba, látszólag „lehiggadva” benyomultak a konszolidáció várába... A fórumot ugyan elfoglalták, de ezzel párhuzamosan *nem hajtották végre az esedékes társadalmi átalakulást, mely nélkül komoly politikai fordulat elképzelhetetlen* Az esedékes harcot csellel megkerülték ugyan, de lehetőségüket is eljátszották történelmi gyávaságuk folytán.

„A győzők bevonultak a hatalom sóvárgott várába, de abban a percben a konszolidációs hatalmak fogságába kerültek. A konszolidációs hatalmak pedig ebből a „vereségből” is hasznot teremtettek maguknak. Rájöttek, hogy a „győztesek” e furcsa helyzetben legfeljebb retorikailag élhetik ki magukat, hagyták tehát, hogy beszéljenek, annál is inkább, mert a távbeszélés, e szónoklási láz komoly tömegindulatokat vezetett le: ennyi volt a falovasok kárpozlása azért, hogy semmit sem cselekedhettek.”

A 31-esek kétségtelenül elmulasztottak bizonyos szociális intézkedéseket, „szónoklási lázuk” azonban egyenesen felhívta a figyelmet a mulasztásra. Elérték, hogy Magyarországnak „feudális” híre kelt az utódállamokban, s elérték, hogy ősvé lettek a szóvirágaikon bátorodó kispolgári mozgalomnak, amely megkísérelte, hogy az 1920-as magyar berendezkedést felrobbantsa, azáltal, hogy a Horthy-formát oktan kezekkel széttöri anélkül, hogy képes volna valami elfogadhatót helyére állítani.

Mikor 1931 után az egykori „forradalmiak” valóban felülre kerültek, ez — ha átmenetileg is — tényleg a Horthy-forma megrendülését, a magyar bizonytalanság kellemetlen érzéseit jelentette, ugyanakkor pedig „a főleg német eredetű kispolgárság társadalmi és politikai előretörését”, amiből a fent vázolt 33-as ideológia értelmetlen formái vagy formátlanságai álltak elő.

Utoljára hagytuk „az esedékes társadalmi átalakulás” jelszavát. Miért esedékes? Mi indokolja esedékességét? Történeti tény, hogy minden országban, ahol a történelmileg kialakult — polgári, vagy nemesi-polgári — rétegek uralma az utolsó évtizedekben összeomlott és forradalmi úton feltörő új társadalmi formációknak adott helyet, ott a fejlődés minden esetben valamilyen formában bele-torkollott a világbolsevizmusba. Magyarország, mióta van, arisztokratikus szerkezet. Éppen ilyen volta képesítette történeti feladatára, tette a Dunavölgy, sőt az egész Közép-európa vezető nemzetévé. Arisztokratizmusa azonban soha-

sem elzárkózó, ellenkezőleg, befogadó természetűvé tette. Úrvolta volt fennmaradásának záloga. A grandseigneur biztonsága élt benne s ezért úgy a Középkorban, mint újra 67 után megnyitotta a sorompókat úgy a magyar nemzetiségbe, mint a magyar uralkodó osztályba beáramlók előtt. Társadalmilag tehát mindvégig alakult és alakul vezető rétege s éppen ezért Magyarországon semmiféle társadalmi átalakulás nem „esedékes”. „Nie kommt was besseres nach” — tartja egy német mondás. Vájjon kikkel kívánja „a főleg német eredetű kispolgárok” forradalma kicserélni a nagy típusú Horthy-formát ? Az ellenpólus ijesztő képe igazolja előttünk a 20-es be rendezkedést, amelyben magyarság, középeurópai hivatás, nemzetiség és emberség, társadalmi igazságosság, ha nem is tökéletes és kétségkívül konzervatív értelmű, de minden más kísérlet között egyedül megnyugtató formát nyertek. Az 1920-as gondolat Középeurópára vonatkozó részeit legvilágosabban *gróf Bethlen István* fejtette ki 1933-ban tartott angolországi előadásában, ahol leszögezte magát egy, a revízió gondolatán nyugvó dunavölgyi rendezés mellett, amelyben „az ipari utódállamok nem az összes, hanem csak egy-két agrárjellegű utódállammal egyesül- nének, vagy fordítva, az agrár utódállamok nemcsak a két ipari utódállammal egyesülhetnének, hanem rajtuk kívül még mással is.” Ez a gondolat egyenrangú államok- nak egy nagy gazdasági kooperációba, államszövetségbe való egyesítésének gondolata volt. Az idea egyrészt nem független a Kossuth-tervtől, de másrészt ugyancsak nem független a monarchiai ideától sem. *Bethlen* erőteljesen sürgette Angliában a rendezés kivitelezését; hang- súlyozván, hogy „most van a kellő időpont... az új rendezést keresztülvinni, amíg a két legnagyobb érdekelt partner, az orosz és a német, oly döntő súllyal bele nem szólhat az eseményekbe, mint később. Később ez nehezebbé fog válni, mert akkor az erősebb érdekek fognak maguknak érvényesülést szerezni.” „Mert vagy sikerül ezen kis népek között igazán békét teremteni, vagy

mutatis mutandis megismétlődhetik az utolsó 300 év története és újból német, illetőleg orosz vezetés alá kerülne; de hogy ez nem jog mindig békés úton lefolyni, az minden kétségen felül áll."

Az 1919-és gondolat a kommunizmus magyar formája volt. A vele való bővebb foglalkozás két okból is szükséges. Egyrészt a káros emlékű 19-es kísérlet kudarca után a magyar gondolkodás kilökte magából ezt a beteg képződményt úgy, hogy az a későbbi fejlemények folyamán a nemzeti életforma alakulására nem hathatott; másrészt pedig amennyi mégis megmaradt belőle, az alászállott egyes rétegek tudatában s részben a 33-as formát termékenyítette meg.

Az 1918-as gondolat már sokkal érdekesebb. Az októberi forradalom a maga módján bizonyára akart valamit. A demokrata magyar köztársaság eredeti elgondolása szerint széles alapokra öhajtott fektetni a nemzeti ideát, megpróbálta egy, a Kossuth-ideákon nyugvó rendezéssel létrehozni az 1918-as értelemben igazságos rendezésű nagy és független Duna-államot. Külpolitikai belátása azonban ugyanúgy nem volt, mint ahogy hiányzott a történeti szemlélete is. A Monarchiából éppen abban a pillanatban vált ki, amikor ez a kiválás valósággal felrobbantotta a Habsburg-építményt, amelynek magyarországi összeomlása semmiképpen sem volt szükségszerű; nem számolva a valódi helyzettel, a „nem akarok katonát látni” ostoba elvét éppen akkor proklamálta, mikor a fiatal köztársaságnak minden erejére szüksége lett volna, hogy megvédje „helyét a nap alatt”. Köztársaság-voltával pedig éppen azt a fogalmat iktatta ki a magyar életből, amely igazán a „vasabroncsnak” bizonyult, a soklelkű dunai táj egybefoglalójának: a Szent Koronáét. A magyar demokrata köztársaság ideája azonban nem múlt el véglegesen Károlyi Mihályék kudarcával. A *Jászi Oszkár*-féle Dunaállam-tervnek; a „keleti Svájcnak” később is lelkes propagátorai támadtak, különösen a fiatalság

körében, noha ez az idea csak ritkán jelentkezett 18-as értelmezésében és konzekvenciáival.

A magyar gondolkodásnak oly formái következnek, amelyeknek kiindulásait messze a mai nemzedék élete előtti történeti élmények indították meg. Mindenekelőtt a 67-es gondolat 1920 utáni értelmezéséiül van szó. A 67-es gondolat lényegében abban állt, hogy az 1918-as összeomlást, tehát a kiegyezést korszak megszűnését s a duális Monarchia szétesését, jogilag sohasem fogadta el. E gondolat hívei hát az orthodox legitimisták, a feltétlen restauráció hívei. A 67-esek, akár az egykori kiegyezők, a *pragmatica sanctio* érvényére támaszkodnak, mint oly alapkormányára, amely a magyar államforma és a magyar álladalom európai elhelyezkedésének kérdésében végérvényesen döntött. A Monarchia restituálásában a közép-európai rendezés is eleve foglaltatik. Magyarország királya számukra továbbra is IV. Károly, majd ennek halála után az örökös királyság jogán elsőszülött fia. Magyarország ma is, mert örökre, indivisibiliter ac inseparabiliter össze van kötve az örökös tartományokkal, úgy, hogy a Trianonban előállott helyzet, másnak, mint jogtalan intervallumnak nem tekinthető. Az ideiglenes államfő nem egyéb, mint a király helytartója, „a Szent Korona őre”.

Hiszen ez kezdetben mind rendben lett volna. Az idők folyamán azonban a 67-esek kénytelenek voltak tudomásul venni a *de jure* és *de facto* helyzet közt tántorgó discrepantiákat. Kezdetben csak azt kellett hangoztatniuk, hogy a király kényszerült aláírni lemondását, s így az jogilag nem tekinthető teljes érvényűnek. Később tudomásul kellett venniük, hogy a külpolitikai helyzet a Habsburg-restauráció számára mélyen kedvezőtlen. Észrevették, hogy Ausztria külön utakra tér s ez utak nem a Habsburg-hagyomány útjai Csehszlovákia ellenséges magatartást tanúsított nemcsak Magyarország, hanem mindennemű restaurációs gondolattal szemben is. IV. Károly hazatérés-kísérlete balul ütött ki. Ugyanakkor az egykamarás magyar parlament törvényt hozott, amely-

ben a Habsburg-házat trónfosztottnak nyilvánította. A legitimisták azonban — hivatkozással arra, hogy az 1921. XLVII. t.-cikket a nemzet külső nyomásra kényszerítve hozta — ezt a törvényt sem ismerték el. Ezáltal azonban bizonyos fokig ferde helyzetbe kerültek, *Szekfü Gyula* szavával élve, „extra dominium” maradtak. Taktikailag fellépésüket bizonyára elhibázták, szinte semmit sem követtek el a nép széles rétegeinek megnyerésére, viszont folyton hangsúlyozták lojalitásukat a velük valóban rokon 20-as gondolattal szemben; ebből azonban kettő következeit: 1. a legitimizmus légüres térbe került, de legalább is útjai elzárultak a nép felé; 2. királyhűség és 20-as forma igenlése közt a legitimisták helyzete bizonytalanná vált, egyre tisztázatlanabb lett az, hogy mit is akarnak tulajdonképpen. 1938 eseményei, úgy látszott akkor, végzetes csapást mértek rájuk; azonban csakhamar talpra álltak s néhány vezetőemberük nagy ügyességgel és körültekintéssel próbálja megtalálni a király-gondolat helyét a megváltozott körülmények között.

Égészen más világba vezetnek az 1851-es gondolat modern formái. Tudjuk, ez az év volt az, amidőn Kossuth Lajos az emigráció törökországi tartózkodása idején a Duna-konföderáció, szorosabban véve Magyarország, Erdély és az Aldunai Fejedelemségek államszövetségének gondolatrendszerét kidolgozta. 1920-ban, midőn a Kossuth-terv legnagyobb akadálya — Ausztria — eltűnt, sokak előtt látszott a tervek kivihetőnek. Sajnos, ezek a gondolkodók — ugyanúgy, mint az eredeti 1851-esek — nem vettek tekintetbe egy rendkívül fontos tényezőt: a mélységes lelki és történeti ellentétességet Magyarország és az Aldunai Fejedelemségekből kialakult Jugoszlávia és Románia között. Az új konföderalisták — akár a régiak — semmit sem érthettek el. Terveik legfőbb akadálya nem a világhelyzet, hanem a középeurópai meg nem értés volt, 1848 óta úgyszólván hagyományos jelenség. A magyarság szokásos nagylelkűségében ezen a téren is igen messzire ment: lemondott az integritásról, még vezető

szerepéről is, csakhogy igazságos békét teremthessen a régi haza földjén. Ebből a gondolkodásból alakult ki a középeurópai humanizmus is, amelyről alább még alkalmunk lesz elmondani véleményünket. Az 51-esek gondolkozásának érdekes végletei voltak a 20-as években feltűnt „turáni-szláv-paraszt-állam” konstrukció és a magyar-román perszonális unió terve. Az egyik terv megvalósult a magyar magaskultúra kétségtelen pusztulását jelentette volna, a második pedig a magyar királyság leválását a nyugati-római kultúrkörrel és lezuhanását a keleti-bizánci hagyományú balkáni kultúrkörbe.

A magyar gondolkodásnak e mindenáron kiegészítővel élesen ellentétes oldalait jelenti a 49-es gondolkodás. Ennek képviselői a szorosán vett „szabadkirályválasztók” és azok a kevésszámú magyar republikánusok, akik nem egy 18-as, vagy 19-es, hanem a 49-es debreceni elgondolások értelmében való polgári-nemzeti köztársaság hívei. A szabadkirályválasztók pedig úgy gondolják, hogy a 18-as lemondás és a 21-es trónfosztás tényével a nemzet kétségkívül visszajutott a magyar trón betöltésének jogához s ezért az új magyar nemzetállamnak mai helyzetében is és függetlenségének tudatában véglegesen döntenie kell, az állandó magyar államforma kérdésében. Ez a frakció általában nem is úgy képzei el Magyarországot, mint egy nagyobb államszisztéma tagját, hanem mint teljesen független, önálló és mindenki inástól szeparált nemzetállamot, természetesen az „ezeréves keretek” közt. Ez az elgondolás a legegészségesebb, a leghelyesebb, s a legegyszerűbb volna, élne csak vagy 30 millió magyar s Árvától Zengig ne beszélne 8 vagy 9, hanem csak egyetlenegy i diómát! Elképzelés és valóság közti ellentétet azonban a 49-esek feloldani meg se kísérlék, éppen úgy, mint ahogy a szabadon választandó nemzeti király személyében sem tudtak soha megegyezni, sőt még csak fel se vetették komolyan a király személyének problémáját. Nemzeti királyt alkarnak, mégis idegenből szeretnének idehozni egy herceget, vagy egy lordfiút, vagy mást. Ez

utóbbiak közt néha igen érdekes jelenségek. Apám egy öreg barátja, honfoglaló nemzetség sarja, olyan fejfel, mint Árpád vezér, egyszer megállít az utcán. „No bátyám, ki legyen király?” — kérdezem. — „Hát itt vagyok például én” — volt a komoly válasz.

Utoljára marad a magyar gondolkodásnak egy sajátos formája, amelyet 48-asnak szeretnénk nevelni. Annyiban 48-as, hogy akár 1848, teljesen független magyar királyságot akar, de elismeri, hogy más közép-európai képződményekkel vannak, lehetnek közös ügyek.

Belátja, hogy a Dunavölgyében egy nagyhatalmi alakzatra van szükség s egyben azt is, hogy ennek megalkítására a magyarság egymagában nem elég erős. Ez a gondolat sem független teljesen a Kossuth- vagy a fentebb idézett Bethlen-féle gondolattól s 1938 előtt az agrár Magyarország és az ipari Ausztria és Csehszlovákia együttműködését óhajtotta. Ez volt az a triális kompozíció, amelyben kialakítói — alapítva arra, hogy a magyar, az osztrák és a cseh ember körülbelül hasonló kultúrfokon Játszik állani — remélték, hogy Középeurópa népeinek új jegecedési pontot lesznek képesek teremteni. A főhatalom kérdését, nem úgy mint az 51-esek, nem hagyták nyitva, hanem a három ország élén közös uralkodót képzeltek el, aki alatt a három teljesen független álladalom perszonális uniót képezett volna. Ez a triális unió kifelé gazdasági és katonai egység lett volna, diplomáciai kart minden állam külön is tartott volna, bár a külügyek legfőbb irányítása magának az uralkodónak kezében futott volna össze. Ez a kisebb „Monarchia” tulajdonképpen annak előnyeit szerette volna visszaállítani, annak hátrányai nélkül. Kétségkívül elég erős lett volna arra, hogy — Magyarország középponttal — ellene tudjon állni más hatalmak étvágyának. Ez a terv azonban már eleve megtört Benes Eduárd makacs ellenállásán, ki állítólag egyszer úgy nyilatkozott volna: „Inkább az Anschluss, mint a Habsburgok!”

Az elgondolás természetszerűleg Habsburg-jogar alá

kívánta helyezni az új triális kompozíciójú nagyhatalmat. A Habsburg-koronáik történeti örökösén kívül ugyanis egyetlen ember sem találtatott volna az egész világom, akiben ez a három náció meg tudott volna egyezni. A 48-as gondolkodók azonban magyarországi viszonylatban nem a kiegyezési Magyarország restituálására törekedtek. Nem is követeltek tehát szorosan vett restaurációt. Gondolkodásuk sokkal kevésbé volt formai-jogászai, mint az orthodox legitimistáké: részükről helyt adtak annak a felfogásnak, hogy 1918 és 1921 kétségtelen tények: a Habsburg-ház végre is detronizálva van, 1918 óta de facto nem uralkodik; azóta — 1938-ig — összesen 20 év telt el, új nemzedék nőtt fel, új világhelyzet alakult: a jogfolytonosság tehát — akármi legyen is a helyzet papíron — a valóságban megtört s ez a törés meg nem történtté nem tehető. A Habsburg király visszahívása nem restaurációt fog jelenteni, hanem a történeti előzmények gondos szem előtt tartásával rendezendő új tartalmak új formáját; formailag tehát tulajdonképpen királyválasztás egy egyetlen lehetséges jelölttel, még pedig azon az okon, hogy a választás révén király és nemzet közt új szerződés köthető, ellenkező esetben meg kell maradni a *pragmatica sanctio* és 1867 alapján.

1938 démoni eseményei során azonban a közép-európai rendezésre vonatkozó régibb keletű magyar gondolatok sorra dugába dőltek, kivéve az 1920-as formát, amely képesnek bizonyult arra is, hogy az állam földjének meggyarapodása és népei számának megnövekedése időiben a Szent Korona visszatérő darabjait a magyar hagyomány és hivatás értelmében csatolja vissza a trianoni országmaghoz. A közép-európai egyensúlyt ma egymagában a Horthy-forma képviseli.

Hatodik fejezet.

NÉMET „TÉR” ÉS NÉMET „FORMA”.

„*Volk ohne Raum*”: ezt a kifejezést sokszor hallottuk az utóbbi évek során, *Hans Grimm* híres politikai regényének megjelente óta. Megvallom, e szárnyas ige mögött hatalmas szimbolikus jelentést tételeztem fel, valami ahhoz hasonló, átfogó, belső formákat és jelleget meghatározó jelentést, mint a Leopold Ziegler „*Wanderer*“-je mögött. Ezért méltán lepett meg egy magyar könyv, amely néhány hónapja került a kezembe. A könyv *Grimm* és a német grammatikai gondolat viszonyáról szól. Egy idézetet emelek ki, amely *Hans Grimm* tollából származik s amely a *Volk ohne Raum* jelszavát e módon oldja fel: „Mit unserem übervölkerten Volke wären wir beim Chaos angelangt, beim Chaos aus Hunger, aus Ratlosigkeit, beim Chaos, das einige von uns so nahe fürchten.” Maga a regény többet Játszott nyújtani; azt, hogy a materialisztikus problematika mögött van valami más is, egy ki nem mondott szó, amelyet az idéztem könyv szerzője, *Rothbard Jenő* is érzett s így próbált kifejezni: „Nem a külső kényszer az, ami a németiséget grammatosítás felé hajtja, hanem a *belső egyensúly keresésének feszítő ereje.*”⁽¹⁾

Ez az utolsó félmondat nagy távlatokat szakított fel bennem. A *Grimm-féle* elég materialisztikus gondolatrendszerből indultam el s így elsősorban külső tényezőket, a németiség elhelyezkedését kellett figyelembe vennem. Ez formátlan elhelyezkedés, amelynek semerre sincsenek határozott földrajzi s következésképp történeti határai. A németiség elhelyezkedése tehát határozatlan térben megy végbe, mint ahogy az olaszoké, a franciáké, a spanyoloké, a svédoké stb. határozott térben.

Egy nép elhelyezkedése akkor tekinthető megoldottnak, ha betölti a rendelkezésére álló teret s már itt kitűnik, hogy nem arról van szó, hogy egy népnek akkora

terület adassék, amekkorát népességével ki tud tölteni, hanem a történeti világtérnek bírjon egy oly részével, amelyet saját formája, a geopolitikai viszonyokból természetsszerűleg folyóan kitölt. S itt adódik az első kérdés: ez a *forma problémája*. A történeti tér létezői ugyanis mindig bizonyos formában jelentkeznek: ez a történeti egyéniségek platonai eidosa.

Ebben az összefüggésben „a belső egyensúly keresésének feszítő ereje” kifejezés igen mély színeket kap. A németiség elhelyezkedése tehát a maga történeti terében nem egy okból — az elhelyezkedés formátlanságának okából is — egyensúlytalan. A fentiek alapján a német probléma kultúrmorfológiai szempontból nem lehet más, mint a forma inkongruenciája a térrel. Azaz a fent elemzett egyensúlyi helyzet nincs meg s ez állandó feszültséget hoz létre tér és forma közt. A forma törekszik betölteni az egész rendelkezésre álló teret, de mert ez a tér körvonalatlan és szétfolyó, ehhez egy nagyon szilárd belső formára lenne szükség, úgy, hogy maga a forma adná meg a német tér határait. Ilyen a francia, az olasz, a spanyol, a svéd stb. forma is, amely e jellege révén vált kongruenssé a francia, az olasz, a spanyol, a svéd stb. történeti térrel.

Eszerint a német tér problémája a német forma problémája lesz. *Hát van-e német forma?* Semmiesetre sem lehet formaerős nép az, amely állami jegecesedését annyiszor kezdte újra s amely oly meglepően hosszú ideig többé-kevésbé csak névleges állami formában és egységben élt, de ugyanakkor kulturaliter magas fokon; sem pedig az, amelyben ez az állami forma annyira nélkülözötte az igazi táji, emberi, vérségi kapcsolatot, lévén irracionális birodalmi eszme, nem pedig nacionális állam-organizmus. A középkori szász, frank, sváb vezetésű Németország merőben más szándékú történeti képződmény, mint az újkor porosz és poroszos Németországa. Ilyen ellentmondást a francia történet nem ismer, nem

ismeri azt a végzetes táji eltolódást sem, amelyen a német elhelyezkedés keleti irányban a századok során átesett. Ez az eltolódás is formahiányra vall s oly konklúziót enged levonnunk, hogy a Volk ohne Raum igazi és legbelsőbb jelentése *Raum ohne Form* . . .

Egészen más világba jutunk, ha szemügyre vesszük a német szellem megnyilvánulásait. Itt éppen az előző tényező kompenzációjaként a formakeresés és formaalkotás a középponti élmény. Központi élménye első sorban Goetheé. Az ő életműve a legteljesebb megvalósulása annak a formakereső német lényeknek, amely a formát a déli klasszikával való kiegészülése folytán el is éri. Azonban a goethei megvalósulás a tömeg előtt mindig „titkos forma” marad: a nagy formakeresők elválnak a tömegtől s számára örökké elérhetlenné válnak.

A formaadók, a politikai akarók életművében a forma — akár Nagy Frigyes, akár Bismarck esetében — mint „Produktivität des Unzulänglichen” (Goethe) jön létre. A haló genius adott természeténél fogva kilép önmagából és formát erőszakol a formátlan közösségre, így válik egy-egy életmű időtartamára a német állami, népi és táji jelenségek egészére vagy legalább egy részére formaadóvá egy-egy nagy központi akarát.

Mindamellettt azonban van magában a németségben — s ez a tényező még oly tiszta és kiért típusoknál is, mint Dürer vagy Goethe, nyomon kísérhető — valami *ősformátlan*, nordikus, mondhatnók: Walpurgiséji elementum.

Ez ős formátlannak örökké kell a formáló akarát. Innen *Hitler* hatásának lehetősége és roppant jelentősége. Amit adni akar, az egy óriásforma, egyenes öröksége a porosz imperializmus formakísérletének (emlékezzünk a régi jelszóra: „Berlin—Bagdad”), tehát olyan formát jelent, amely nagyobb, mint a ma rendelkezésre álló német tér. Itt lesz a probléma égetővé, itt válik egyáltalán

problémává: életkérdésévé egy magát grandiózusán megvalósítani kívánó formaideának.

Itt — tér és fornia kézzel fogható ín kongruencia ja feszültségében — villan lel a Grimm-féle megoldás: *Ostdrang-politika helyett gyarmat-politika*, Egy nép számára, amely a határtalanba lépdél, egy nép számára, amelynek megfelelője a típuszimbólikában a *Vándor*, a végtelenség nyugtalanja — a gyarmat megfelelőbb, mint a közeli Kelet, ahol könnyen oly történeti formákba ütközhet, amelyek ha gyöngébbek is mint ő, makacsabbak és állandóbb történeti profilúak nála.

A gyarmatban azonban új veszedelem rejtőzködik. E téren Németország újra elvesztheti azt, amit oly küzdelmesen és annyi lemondással (Goethe jóslata: „Entsagung”) szerzett meg: a hitleri formát s néhány emberöltő alatt ez a forma újfent egy csonttalan képződménynek adhatna helyet. Ez pedig azonnal bekövetkezik, ha a középponti formáló erő munkája kihagy s ennek folytán a kiküzdött forma eresztékei meglazulnak. Németország tehát úgy az Ostdrang, mint a gyarmatpolitika terén óvatos kell legyen s a kellő pillanatban gyakorolnia kell majd a megállni-tudás művészetét.

Ez a megállni-tudás nem elgondolhatatlan. Végre is elképzelhető, hogy bizonyos új formáló élmények új formaöszönt hoznak létre, s ez az új létező módosítólag hathat a német alapmagatartásra. Ez esetben a Német Birodalom mint Európa legnagyobb hatalmassága kerülne ki napjaink káoszából. Talán sikerülne neki a fenti tényezők figyelembevételével ezt az állást századokig is fenntartani, sokkal biztosabban, mint a régi császárságnak. A régi császárságban ugyanis mindvégiglen tisztázatlan maradt egy alaptétel: a német népnek a német-római szent birodalomhoz való nem jogi, hanem valóságos viszonya. A szent birodalom, mint forma, sokkal több volt Németországnál, mint tartalom, pedig alig volt annyi, mint Németország a Harmadik Birodalom birodalmi ideája azonban a népi kiteljesülni akarás

gondolatából sarjadt. Ha ez valóban így van, úgy határozott nagy nyereség a múlttal szemben.

Mégis érezni kell, hogy a továbbrohanás a természetesebb s a németiség történeti lényegéhez közelebb-álló dolog.

Egyensúlyal jobban felszerelt, szerencsésebb népek, mint a franciák, vagy mint a magyarok, mindig képesek voltak formáikat a kellő pillanatban lezárni és kockázatos vállalkozásokba bizonyos mértéken túl nem kezdeni. Kétségtelen, hogy az utóbbiak sokat vesztek, amazokkal, a végtelenség nyugtalanjaival szemben. Hiszen ez a nyugtalanság más síkon a német szellemnek legnagyobb értéke is és legnagyobb vonzóereje. A Walpurgiséji elementum tette *Goethét* végső fokon azzá az univerzális lénnyé, aminek ma ismerjük és nem a nagynehezen kiharcolt forma, amely még késő aggkorában is komoly veszedelmekbe került, midőn talaj rázó támadások érték a vándorlás, a továbbterjedés, az öskiváncsiság és az ösformátlanság nyugtalan démonainak irányából.

Ha a messze történetben keresnénk illusztrációt, azt mondhatnók: a megállani-tudás az Árpádok magatartása, a továbbrohanás a hohenstaufi sors.

Mikor Barbarossa Frigyes szentföldi útja kapcsán meglátogatta III. Bélát, már csaknem 70 éves volt; híres rőt szakállá őszbeborult, de talán még fenségesebbé tette ezt a germán óriást, ki mintha a Nibelungok hősrégéből szakadt volna ide késő utódok közé, Bélához hasonlóan örökkévalósághoz szabott hatalmas testi adottságaival. Egész életében az akarat és a tett embere volt; személyileg szinte egészen problémamentes, a XII. századi lovag ideálja. Mögötte a hatalmas, lezártnak ható életmű: az érett középkori német birodalom római-keresztény formája, Nagy Ottó óta a németiség számára bizonyára a legnagyobb megvalósulás. S most, aggastyán korában felveszi a keresztet és elmegy Keletnek, a továbbáradás démonának nem bírván ellenállani. Végzete ott éri utól,

a kisázsiai folyón való átkeléskor, mint egy fiatal, vigyázatlan lovagot, kit elragadnak a rohanó habok.

Rá sokban hasonlító fiatalabb fejedelemtársának, a magyarok királyának más sors jutott. Az is felvette a keresztet, de hiába fenyegette a pápa, nem húzódozott. A pápa, szentté avatta nagyhitű ösbátyját: László királyt, csak hogy kedvezzen neki. A király azonban nem mozdult. A hadra gyűjtött kincseit második fiára hagyva, lemondott arról, hogy valaha is elhagyja hazája földjét.

Valami mélyen magyar van ebben a magatartásban: határok tisztelete, keretek betartása. Béla megült apái földjén, melyet ő tett nagy birodalomná s meghalt ősei várában, a tornyos Esztergomban. Az egykor kialakított forma ellenállott a továbbáramlás nyugtalan ördögének. Az egyensúly nem bomlott meg, mert a bomlás alkalmát óvatosan elkerülte a magyar király.

A nyugtalanság és a végtelenség nosztalgiaival vert német szellem történeti sorsa azonban alapvetően más.

A tér csábítva hat a formára s ez hiába növekszik óriásra, sehogy sem tudja kitölteni. Valóban ez „a belső egyensúly keresésének feszítő ereje”. A tér árad és omlik előtte a végtelenbe, a semmibe. Végtelen forma pedig el nem gondolható, mert lényege az, hogy zárt és határolt, azaz véges. Ennek a végzetes fejlődésnek a ritmusa legjobban egy történeti példán olvasható le.

A XVI—XVII. században a poroszság politikai formát talál s a porosz forma növekedni kezd: a brandenburgi fázis után jön a porosz királyság fázisa, úgy a Nagy Frigyesé, a vom Steine, végre a Bismarck-i forma. Am a Bismarck-i formára a II. Vilmos-féle formatörés és erre a weimari Németország formavesztése következik. Ennek reakciója volt a hitleri forma, egy nagyarányú kísérlet, amely napjainkban a végtelenbe növekedés lázaiban forr. A szemlélő retteg, hogy ez a forma, mint valamely külső burok, nem bírván el tovább forrongó belsejét, egy napon szétpattan s az ősformátlan kaotikusán buggyan fel ménéből.

LENGYEL TÉR ÉS LENGYEL FORMA.*András öcsémnek.*

A végtelenbe áradás nagy csábítás a Szarmata mezőségeken.

Ennek a síkságnak nincs határa; már sokan elmondták, hogy lényegében a holland partoktól Vladivosztokig ér. Birodalom csak három állt rajta, bár csak kettő volt lehetséges. A harmadiknak vagy le kellett törnie az egyiket, vagy meg kellett alázkodnia a másik kettő előtt, vagy valamelyik a két erősebb közt átmenetileg elhanyaglott s ezt kihasználta a gyengébb harmadik. Fatális körülmény, de talán természetes dolog, hogy a gyengébb harmadik a nagy tér közepén helyezkedik el, határozatlanul a határozatlanságban, fogózó nélkül, határok nélkül. Arra nagy, hogy beolvadjon, arra kicsi, hogy uralkodjék. Tragikus szituáció.

E határtalan és határnélküli síkokon áradni kell a végtelenbe, vagy össze kell törni a törpeség irtózatában. Tertium non datur. Németország rá támaszkodik kódös partjaira és onnan kísérli meg időről-időre a hatalmas ugrást a keleti végtelenség felé; Oroszország rátámaszkodik a keleti végtelenségre, kinyújtja kezét Északázsia irdatlan lapályairól és megragadja Európát. Lengyelország pedig áll középütt, gyermekesen, fantáziásan, bátran, elbukva, feltápászkodva, soha nem tanulva, soha nem hökkenve, megpróbálva, a német kultúra nagy lélekzetét, vagy az orosz hatalmi lendület roppant iramát.

Németország, midőn fölfeszül a végtelen elé, olyan élményekkel gazdagul, amelyekről nem is álmodhatna; ez teszi éppen a legmélyebb európai nációvá az ő népét: az ember a végtelennel való folytonos tragikus küzdelmében nyílik fel a világra, ahogyan az Istennel küzdő

Izrael felnyílt az istenségre. Németország elbukik a végtelen előtt, ám ez létezésének legmélyebb értelme, ez a nagyszerű bukás. A hohensaufeni démónia valaha egy ellentétes világrenddel vette fel a. még ma is megdöbbenő méretű harcot; 11. Frigyes elbukott, de a hohensaufeni élmény ma is él. Az orosz el bírta viselni a feszültséget: ő a szarmáti sík népe, egyedül ő van rajta otthon. Történetének nagy kihagyójú, szabálytalan, egészében mégis lomha, ám hatalmas ritmusa követi e táj parancsait. Ezért aztán ő bír is vele.

Lengyelország azonban összeomlik.

E tér közepén élnek a lengyelek: a balti partok alatt, azokat már el nem érve és a Kárpátokon túl, azokra csak igen kicsiny vonalon támaszkodva.

Itt tehát két természetes határ, két fogózó adva lehetne. Baltikum és Kárpáti ív. Csakhogy a Szarmata síkságon az erők nem észak-déli, hanem nyugat-keleti, vagy kelet-nyugati irányúak. Lengyelország természetes magatartása az észak-déli irány hangsúlyozása volna: ennek a kistömegű népnek az felelt volna meg, ha megkapaszkodik a tengerben és a hegyben, hogy el ne fújja a nyílt síkon a szél. Lengyelország azonban sohasem tudott lemondani a Nyugat-Kelet áramlásról, noha ez az irány nem az ősi lengyel magatartás, 'hanem talán első-sorban a litván-Jagelló hatalmi politika — a Balti-tenger-Fekete-tenger ív — hagyománya. Legalább is a Jagelló kísérleteknél régibb lengyel alakzatok — az I. Boleszlóé, az I. Ulászlóé és a Nagy Kázméré — még nem hódolnak feltétlenül ennek az áramlásnak; sőt éppen ezek politikája a hangsúlyos magyar barátság, aminek Nagy Kázmérnál a lovagrenddel és Litvániával való küzdelem a kísérő-jelensége. Ez azt jelenti, hogy Lengyelország hátát a magyar Kárpátoknak vetve verekszik a Balti-tenger birtokáért. Azonban Lengyelország sohasem volt képes emellett a reál politika mellett huzamosabban kintartani; a középkori lengyel állam apró hercegségekre tagolódott, a reneszánsz és barokk birodalom pedig sohasem számolt

le a valódi helyzettel és elfordult a nagylengyel imperialista álmok kedvéért a talán szerényebb, de biztosabb Közép-európa-politikától. Nagy Lajos, III. Ulászló, Báthory István korszakai csak gyorsan múló pillanatok a lengyel-ség életében, amelyet egészen Poniatowsky Szaniszló királyig a mentől nagyobb terület vágya éltet; azzal, hogy államának dolgai ziláltak, hogy hadserege gyöngye, hogy társadalma korhadt, a vidámszemű Lengyelország sohasem törődött. A XVIII. század vége felé egyszerre csak azt vette észre, hogy Varsóban, e nagyhatalmi székvárosnak épült gyönyörű barokk városban, az orosz nagykövet parancsol.

Elhanyagolta a Kárpátot s a balti partot, az orosz síkhoz pedig gyenge volt s kicsiny.

1918 után nem vette észre, hogy ugyanazokkal az ősi hibákkal támasztották fel, amelyek 1772 után halálát okozták. Területe megint benyúlt a porosz érdekszférába nyugaton, megint ráterjedt az oroszország népi szférájára keleten. A Balti-tengert azonban csak egyetlen végtelenül veszélyes ponton érte el, a korridorban, Németország mesterségesen elszelt két darabja közt, a magyar államterületre pedig egyáltalában nem tudott rátámaszkodni. Azzal, hogy Lengyelország és Magyarország közé odatolták Csehszlovákia vékony testét, Lengyelországot sikerült elszigetelni a kárpáti tértől. Azzal hogy Vlnát odaítélték neki, sikerült elvetni a lengyel-litván viszály magvát, amiből az következett, hogy Litvánia szovjet politikai bázis lehetett északon éppen úgy, mint Csehszlovákia volt a későbbi időkben délen. Délen Csehszlovákia miatt nem lehetett sohasem normális közép-európai politikát csinálni, északon Litvánia miatt nem lehetett balti politikát csinálni. Litvánia sohasem mondott le a litván irredentáról; a történeti jogon őket illető vilnai kerületről, amelyet ugyan nem litvánok laktak, nem is lengyelek, hanem túlnyomó többségben fehéroroszk. Egész keleti Lengyelországot különben oroszok lakták; viszont Nyugatlengyelország tele volt

német szigetekkel. Mindezzel azonban a lengyelek nem nagyon törődtek: a fontos az volt, hogy a lengyel hatalom alatt álló terület nagy volt és erősnek látszott. Két korridor biztosította ezt a hatalmi állást: az egyik a német területek kosát vezetett a tengerhez, a sokat vitatott balti parthoz, a másik orosz területen — Dunai Korridor — tartotta fenn a lengyel-lett-észt kapcsolatokat; tehát körülzárta Litvániát s elzárta a közvetlen érintkezést Oroszország felé, azaz elzárta a Szovjetet a Baltikumtól, így lógott Lengyelország, mint egy nagy tömlő, ráakasztva az egy Gdyniára és a kicsiny Lettországra, lengvén a határtalan Szarmata térben, meg se kísértve a Kárpátokon való lábvetést — s ezt a helyzetet használta fel arra, hogy nagyhatalmi politikát csináljon.

A nagyhatalmi politika alapja az volt, hogy Lengyelországnak a Németország keleti bekerítő jé szerepét szánták a győztes nyugati hatalmak. Azért kellett Lengyelországot lehetőleg felpuffasztani történelmi jogon, ugyanazon a jogon, amelyet Magyarországgal szemben nem ösmert el senki. Ez az óriási Lengyelország aztán csinált is északeurópai nagyhatalmi politikát — balti blokkot, kapcsolatot az oslói blokkal s egyéb ötletes szláv társasjátékokat —, középeurópai középhatalmi politika helyett. Ha magyarok és lengyelek érintkezésbe kerültek, akkor „fecerunt magnum áldomás” az ezeréves „testvériség” tiszteletére, hanem azért egy kézenfekvő, természetes, történeti praecedensekre támaszkodó komoly magyar-lengyel szövetségről szó sem volt. Pedig a cseh sárkány — végeredményben maga is egy kisantant-korridor Románia felé — nem bírta volna elviselni a lengyelség és a magyarság ketős nyomását s legalább is a Csorbái vízválasztótól Keletre terjedő területet fel kellett volna előbb-utóbb adnia. A lengyelek azonban kötöttek ehelyett a románokkal megneemtámadási és kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Tehát azzal a nemzettel, amellyel szemben

a középeurópai tér gazdájának minden oka megvan a haragra. A román szövetséget „az orosz veszély” indokolta. Később aztán volt orosz veszély, de akkor a román segélynyújtás egyszerre nem volt sehol és Lengyelország magára maradt. A balti szövetség egésze a talpraesett idea lett volna, persze, ha sikerült volna. Ám ennek előfeltétele Litvánia kibékítése, vagy teljes tönkretétele lett volna. Lengyelország azonban az utóbbihoz túlságosan szláv volt és nem tudta rá elszánni magát, elmulasztván az orosz passzivitás rövid időszakát, amikor Litvánia annektálása lehetségessé válhatott volna; az előbbihez viszont túlságosan is „nagy hatalom” volt.

Azzal is le kellett volna számolnia, hogy vagy a németekkel tart fenn jó viszonyt, vagy az oroszokkal, ha már mind a kettővel nem is sikerül. Ebben az irányban Pilsudszky világosan látta a helyzetet, nem úgy, mint az utána következő dekadencia képviselői. A természetes út a lengyel história értelmében, a német kiegyezéshez vezetett volna. Lengyelország azonban ehelyett az utolsó években állandóan ingerelte Németországot, a végtelenbe áradni akarót, amelynek pedig útjában állt s ezt tudta jól, hiszen a németek nem is titkolták sohasem szándékaikat. Keleten viszont az orosz ellen kötött szövetséget, hanem azért bízott az orosz megneptámadási egyezményben s a német ellen vitte azt a sereget, amely egy orosz ellen kiképzett modern steppei lovassereg volt és amely a technizált német haderővel szemben huzamosabb időre nem is állhatta volna meg a sarat. E két óriási malomkő közül kinyújtotta a kezét és a messziségben keresett szövetségeseket és Angliával és Franciaországgal szövetkezett, ahelyett, hogy gondosan tanulmányozta volna Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos, vagy a lengyel emigrációk iratainak idevágó kötegeit.

Egyben-másban párhuzamot lehetne vonni Lengyelország és Csehszlovákia közt. Mind a két ország

egy-egy ember műve: az egyik Pilsudszkyé, a másik Masaryké. Két szerencsés és nagy ember volt ez a két szláv államalkotó, ők maguk, sz. ö. ideájuk volt a modern Lengyelország is és Csehszlovákia is. Ez Pilsudszkyval, az ő követésével, amaz Masarykkal állt, vagy bukott. Különös dolog ez. Alig hogy kikapcsolódott a két hatalmas alapító tevékenysége, úgy a lengyelek, mint a csehek egyszerre gyerekek lesznek, naivak és meggondolatlanok. Benes, akiről pár éve még azt hallottam: „ein kalter Dämon über Mitteleuropa”, Benes, az Anschluss után sem lát be semmit, nem tart változtatandónak semmit, aztán kardcsapás nélkül feladja mestere egész életművét és megszökik Amerikába. A lengyelek pedig azt képzelik, hogy büntetlenül lehet játszani a tűzzel, kiélezni veszélyes helyzeteket s közbe naivul és kedvesen azt mondani: mi legionista nép vagyunk, elmegyünk a csatába s mi történhet? „Egy kis halál: semmi az^ őseinknek szinte volt!” Hiszen gyönyörű dolog volt, ahogyan a lengyelek meghaltak a hazáért s ezt még a győztes ellenfél is elismerte, de mennyivel bölcsőbb dolog lett volna élni érte. Lengyelország Pilsudszky, Csehszlovákia Masaryk nevéhez látzott kötve, legalább most a mi tudatunkban így látszik igaznak; utána az egyik nép a hetyke, a másik a gyáva halált választotta, ó, a magyar államnak is van mitikus őse, akinek ez az államiság csaknem mindent köszönhet. A magyar forma is kialakul egyszer egy nagy alakító pörölye alatt, de azóta — innen-onnan 950 éve — *ez a forma meg is van*. Pedig közben mi is tudfeunk meghalni; csak hogy mi bölcsen haltunk meg, s az a legnagyobb művészet. Az ország megélt és hű maradt az alapító ős törvényeihez. *Ám hiába prédikáltuk Középenrópának Szent Istvánt.*

A magyar tér problémája sohasem volt kétséges: ez a Nagy Magyar „Táj, úgy ahogyan a Kárpátok koszorújában elhelyezkedik. A magyar forma sem volt kérdései huzamosb időkig: a magyar forma az az állam-

*alakulás, amely a Nagy Magyar Tápra szabva azt harmó-
másan kitölti; egyszóval a Szent Korona Országá.*

A lengyel tér nem volt így kikerekítve soha; de két határa mégis lett volna: a Kárpát és a Balti-tenger. Ám a lengyelség az egyiket sohase vette komolyan, a másikat pedig dacára elhatározó Jagelló-győzelmeknek a Lovagrend felett — már századokkal ezelőtt feladta, mikor pedig 1918 után vissza akarta venni, akkor már a Balti-parti népi erők másirányú torlódása miatt *e* szándéka lebírhatatlan nehézségekbe ütközött. Nyugati és keleti határa a lengyelségnek nem volt soha. Éppen ezt a határt kellett volna időtálló érvénnyel magának a lengyel formának képeznie: ebben az esetben a lengyel forma, a magyarhoz hasonlatosan, mint élesen elhatárolható, mindenik irányban lezárt, autonóm organizmus működhetne az európai geopolitikai térben. A lengyelek azonban meg se próbálták soha komolyan ezt az időtálló lengyel formát kialakítani; így aztán nem tudtak a határtalan rónaságban határozott, kemény formát teremteni, hanem inkább kitölteni igyekeztek az egész határtalanságot — a 18 utáni lengyelek csaknem úgy, mint a barokk állam urai — és nem vették észre, hogy ahhoz, hogy oroszot játszanak, vagy, hogy németet játszanak, kevés a vágott dohányuk.

Az az oktan imperializmus éledt fel a szeptemberi események előtti Lengyelország éles és fenyegető németellenes magatartásában, amely valaha IV. Ulászló királyt a megalázott Moszkva falai alá vezette. Akkor az oroszokat akarták leigázni, most a németeket. Arra azonban sohasem törekedtek, hogy a történetileg is és geopolitikailag is határozatlan lengyel tér kérdéseit eligazítsák. Viszont feltárták sebhető oldalait és kihívták rendezetlen kérdéseikkel szemben az erősebb szomszédok ellenszenvét.

Mecklenburgot és Keletporoszországot akarták elvenni a németektől, mondván, hogy az a lengyel impérium természetes kiegészülése.

Számunkra ez a magatartás bámulatot gerjesztő. Mi sose akartunk mást, mint ami Isten-ember előtt minket megilletett és megillet; nekünk nincsen se életterünk, se sovén imperialista hagymázunk. Hanem van pátriánk.

Hogy ezt a pátriát, az ősi Regnumot visszaszerezzük, arra minden józan lehetőségű alkalmat megragadtunk; hogy megtartsuk, azt szolgáljuk minden erőnkkel. A lengyelek nagy-lassan kezdtek ráocsúdni arra, hogy esetleg mégis érünk valamit nekik. Kezdték sürgetni a lengyel-magyar határt. Mi aztán kihasználva Csehszlovákia második és végső felosztásának kedvező pillanatát, meg is csináltuk. A lengyelek szinte féleven belül elveseidték ezt a határt, el egész Lengyelországot. Mi azonban Állunk a Kárpátokon, most, mint ezer éve s őrizzük erős ököllel Európa pántos ajtaját.

Nyolcadik fejezet.

KÖZÉPEURÓPA ÚJ HELYZETE.

1938 és 1939 eseményei egészen új helyzetet teremtettek Középen topában. Azon a hosszú területen, amelyet a nemetek „Zwischeneuropa”-nak neveztek 1938 elején, még tíz teljesen független állam volt: Finnország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Csehszlovákia, Ausztria, Magyarország, Románia és Jugoszlávia; ezek közül 1939 végére teljes függetlenségét csupán négy ország volt képes megőrizni; ezek között is Finnország keserves és kétséges kimenetelű harcok árán, Románia pedig folyton veszélyeztetve egyrészt Oroszország, másrészt Magyarország és Bulgaria követeléseivel. 1938 elején úgy a németiség, mint az oroszország egészében ki-
vonulnak volt tekinthető a középeurópai térből; ebben

az időben ennek a térnek legnagyobb hatalma, kétségkívül Lengyelország, nemcsak mint az egész komplexusnak legerősebb állama, hanem mint természetes összekötő kapocs egyik irányban a balti és az oslói blokk, másik irányban a dunai területek államai felé. 1939 végén ez a Lengyelország nincs többé; területét az oroszok és a németek felosztották maguk között. Ez az osztozkodás a területi következménye az orosz-német kibékülésnek. 1938 közepéig Németország és Oroszország strukturális kapcsolataik ellenére is ellentétes magatartást foglaltak el egymással szemben, a m i tők legfőbb oka az volt, hogy 1. a világháború után megalázott német népnek egy túlzó nacionalista program jobban megfelelt, mint egy internacionális; amabban ugyanis nemzeti bukásának kompenzálását megtalálhatta, ebben pedig nem. 2. Az új szociális berendezkedés propagandisztikus okokból ellene kellett szegüljön a bolsevizmusnak, különben csak azon belül érhetett volna el sikereket. 1938 elején Csehszlovákia még azt a szerepet vállalta, hogy a németiséggel szemben az orosz érdekeket képviselje Középeurópában. 1939 folyamán azonban az angol-francia veszély és az angol-orosz szövetségzés lehetősége értelmetlenné tette a német szocializmus régebbi álláspontjának fenntartását s Németország Oroszországban „természetes” szövetségését ismerte fel. Oroszország ezzel elérkezettnek látta az időt arra, hogy visszatérjen Európába és Lengyelország területén közös határt teremtsen új szövetségeseivel. Jellemző módon az internacionalista szovjet-orosz vérei felszabadítása céljából foglalta el Kelet-Lengyelországot, tehát nacionalista-népi elvek alapján; Németország viszont már 1939 tavaszán eltért a népi elvtől Csehország és Morvaország anektálása alkalmából s Nyugatlengyelország elfoglalásával egyenesen az öncélú birodalom-növelés alapjára tért át, tehát valóban rendszerét terjesztette ki olyan területnek népeire, amelyeknek a németiséggel többé sem vérségi, sem nemzetiségi kapcsolataik nem voltak. Úgy Cseh-

ország annexiója, mint Szlovákia új formája, vagy Lengyelország elfoglalása német részről, vagy pedig a lett-orosz és észt-orosz paktumok és Finnország elfoglalásának kísérlete tulajdonképpen bizonyos archaikus birodalomszerkezeti formákhoz való visszatérést jelentenek. Szlovákia viszonya Németországhoz, Észt- és Lettországok viszonya a Szovjethez — mutatis mutandis — a középkori hűbéres államok viszonylataira emlékeztet, nemcsak mint jelenség, hanem létrejöttének okai-ban is. A cseh-morva protektorátus még erősebben magán viseli ezt a jelleget: a protektorátus felállítását Csehország és Morva geopolitikai helyzete indokolta. Ilyen geopolitikai szükségszerűség volt az Újkor elején a minden oldalról török tartományoktól köryezett Erdélynek török hűbéres állammá való válása; a Habsburg-komplexumhoz való csatlakozása pedig 1687-ig azért nem sikerült, mert ez Buda visszavételéig geopolitikai lehetetlenség volt.

Lengyelország elfoglalása, vagy Finnország tervbevett meghódítása pedig már hűbéres formákat sem mutat fel; itt két hatalmas nép a maga „geopolitikai” — hogy tovább használjuk ezt a szót — kiteljesedése kedvéért áldozatul veti kisebb álladalmak egész életét és ennek α kiteljesedésinek már jogcímet sem keres.

Ilyen (körülmények közt az összezsugorodott Közép-európában — amely ma mindössze a Kárpátaljával bővült Magyarországból, Romániából és Jugoszláviából áll — azok az elvek, amelyeknek alapján a „trianoni egyensúly” nyugodott, elvesztette létjogosultságát, sőt értelmét is. Megmutatkozott az, hogy a történelem valóban ható erőivel szemben, olyan mondvacsinált erők, mint a statisztikai alapon kiagyalt és a néprajzi kereteket jól-rosszul kitöltő államformációk fönnállani nem voltak képesek. Azok az államok, amelyek bár nemzetiségileg keverttek voltak, mégis a nemzetiségi elveken épültek, sorsdöntő óráikban éppen a nemzetiségi elv rendezetlenségébe buktak bele. Magyarországot annakidején nemzetisé-

geinek okán szabdalták darabokra és pontosan ugyanilyen okok alapján tették tönkre húsz év múlva a csehszlovák államot is. Lengyelországnak kézzelfogható veszedelmévé vált az, hogy olyan nagyszámú kisorosz kisebbségei voltak, hiszen ez volt nyilvánított oka az oroszok lengyelországi betörésének. Ugyanezen okokból Románia sem tekinthető a fennmaradt Közép-Európa megnyugtató egységének, mert óriási magyar, bolgár és orosz kisebbségi szétfeszítéssel fenyegetik a román állam épületét.

Ebben a helyzetben érthető az, hogy Magyarország súlyának szükségképpen meg kellett növekednie. Ennek két oka van: Az első a tények külsőleges csoportosulásából származik. Magyarországot 1938 elején négy kis állam vette körül, amelyek közül kettő nála kétségkívül sokkal erősebb volt, a harmadik — Csehszlovákia — pedig sokkal gazdagabb, jobban felszerelt és fontosabb fekvésű. 1939 végén a megnövekedett Magyarország két kisállam és két világbirodalom között fekszik. E kisállamok közül az egyik barátságos magatartása, a másik rendezetlen házatájú s így kétségkívül gyöngébb. A nagy birodalmak határait s így viselkedése egész Európa szempontjából sem közömbös többé.

A második ok belső. Bizonyos az — ez feltétlenül kitűnt a párizskörnyéki békék teljes kudarcra kapcsán —, hogy a Dunavölgyben egészséges nemzetiségi rendezést teremteni nem lehet. *Középeurópa megmaradt részét — a Balkán kulcsát s az Adria kapuját — a hatalmak szabad játszóterévé átengedni szintén nem lehet.* Kinek van tehát készen egy harmadik javaslata? — kérdezi Európa.

Egyedül a magyarságnak,

Mikor ezt leírjuk, nem azokra a vértelen humanista konstrukciókra gondolunk, amelyek Budapesten az utolsó húsz év alatt olyan nagy számban burjánoztak, s amelyekre vonatkozóan teljességében osztjuk

Gogolák Lajos nézetét: Ezek hirdetői „előzetesen megkonstruálnak valamely tetszetős és kétségtelenül figyelemreméltó Közép-Európa fogalmat s aztán igyekeznek ehhez az előzetes és kissé légius konstrukcióhoz a közép-európai népi és történeti valóságból adalékokat keresni ... Ez az oka, hogy nem egyszer közepén rópai kérdésekben vagy tiszteletreméltó, de a valóságnak meg nem felelő középeurópai illuzionizmussal találkozunk, vagy pedig a legfurcsább nézeteken kell csodálkoznunk minduntalan.”

„Akik ösmerték a középeurópai népeket közelről” — írja később *Gogolák Lajos* — „láthatták, hogy ezeknek egyedül saját 1918 utáni állaguk megtartása a fontos” és „ijedten állapították meg, hogy hiszen a cseh vagy román középenrópai gondolat egészen más, mint a mienk s tőlünk követel csupán lemondást vagy belenyugvást, de nem saját népétől.”

E Középeurópa-elméletek főhibája, nézetünk szerint, abban rejlik, hogy arra számít: valaha is lehetőségessé válhatik Középeurópa népei számára a „békés együttműködés” oly értelemben, hogy egy olyan föderatív államrendszerben egyesülnek, ahol elismerik egymás egyenlő jogait és kiegyensúlyozódnak racionaliter kiagyalt törvényeiknek megfelelően.

A történelem azonban nem felületi erők játéka és nem békés megalkuvások és kiegyezések sora. A történelem kíméletlen és sötét háborúság, valóban bellum omnium contra omnes.

Végeredményben nincs tehát egyéb, mint harc. „Πολρμον ηατρ πάντων”, „Ami nem harc, tehát nem állandó erőmegfeszülés idegen erők gátjain, az dekadencia és élettelenység. Mikor szemügyre vettük Középeurópa bontakozásait, ezt dinamikus történetlátásunknak megfelelően, mint harcot ábrázoltuk, a maga ősi kíméletlen-

* *Gogolák Lajos*: Eszmei Középeurópa — középeurópai valóság. Magyar Nemzet, 1940 január 16.

ségében, mert e módon hittük leginkább megközelíthetőnek az egykori valóságot, amely nem nyárspolgári elképzelések lassú áramlása, hanem az alakuló nemzetek érdekellentéteinek, tehát „önző óriásoknak” mitologikus háborúja volt.

Megpróbáltuk egy rövid leírás keretében feltárni és jellemezni azokat az erőket és folyamatokat, amelyek legtöbb esetben a dunai tájról hatva kifelé és hordoztatva egy nomád-török eredetű nép által, létrehozták Középeurópát, ezt az elsősorban hatalmi alakulatot. Az elmondottak alapján pedig kijelenthetjük, hogy *Középeurópa*, legalább is, ahogyan mi e kicsiny munka keretében értelmeztük, — *éppen ma nincsen*. Ezzel a ténnyel szemben azonban itt áll a mai magyar Középeurópa gondolat, ez a jóakarató, sok szempontból igen méltányos és nemes, humanista konstrukció.

Kísértsük meg feloldani ezt az ellenmondást.

A „Középeurópa gondolat” tulajdonképpen nem egyéb, mint a régi magyar birodalmi gondolatnak egy kompromisszumos, a mai idők hangulatába beleilleszkedni kívánó reinkarnációja. Abban a magyar nemzedékben ugyanis, amely a háború után növekedett fel, a régi Habsburg és ezen belül a magyar birodalom emléke már nem élmény. Ennek ellenére sem tudunk azonban beleilleszkedni mai kisállam mivoltunkba, mert ahogyan *Pethő Sándor* egyszer olyan szépen mondta: „*bírjuk a nagyság ösztönét*”. Azaz bírunk egy hatalmas hagyományt: az Árpádok és Hunyadiak keleteurópai nagyhatalmának mítoszáét. A mítosz sorsa az, hogy racionalisták, humanisták — tudósok — kezén megszürikül, kivetkőzik emberfölötti formáiból, maga is racionalizálódik. Ahogyan a középkori tudós krónikás minden ősi hitregei tartalmától megfosztva tálalja elénk a szarvas-űzés csodálatos kalandját, úgy a jelenkori racionalista is megkopasztja, lefosztja „régii dicsőségünk” káprázatos mondakörét.

Ennek a folyamatnak minden erővel ellene fogunk

mondani. *Meg kell gátolnunk, hogy másként is lehessen felfogni a Kárpátmedence problémáit, mint a szónak Hunyadi Mátyási értelmében.* A nemzetek be fogják látni, hogy az oktan nemzetiségi szétforgácsolódás nem nyújthat biztonságot a nagyobb erőkkel szemben, hanem csakis az, ha felsorakoznak — jószántukból vagy kényszerűségből — saját jól felfogott érdekükben egy megifjodott magyar királyság oldalán.

„ . . . csak a független Magyarország lehet nyugopontya (hyponochlson) egy oly szövetségi combmátiónak, mely a kisebb nemzeteket a nagy agglomerációk általi elnyeléstől megóvhatja, e megóvás nélkül pedig Európa szervezetét, azt, amit józan értelemben hatalmi egyensúlynak nevezhetünk, szilárd alapra helyezni teljes lehetetlenség.”

Kossuthnak ezeket az 1858-ban Angolországban elhangzott szavait írtuk könyvünk élére és ezekkel a szavakkal kívánunk elbúcsúzni olvasóinktól. Végigvezettük e bonyolult problémák egy részén, mert valamennyire kiterjedni nem állott módunkban. *Minden tényből az a felismerés beszélt hozzánk, hogy az elrontott Magyar Birodalom helyére nem sikerült másik értékrendszert állítani s innen a chaos, a világraszóló megzavarodottság és bizonytalanság Középeurópa népei között.*

Me elsősorban Olaszország, de mellette Anglia és Franciaország is visszhangozzák Kossuth szavait. A jövődő talán még fokozottabb mértékben neki fog igazat adni; ugyanakkor azonban egyre fokozottabban távolodni kell a nemzetiségi elv merev alkalmazásától is s az egyházközségi autonómiák s a középkori privilégiumus szerkezetek mintájára kell rendezni a nyelvek és jajok autonómiáit olyan kevert területen, amilyen a közé p európai. Ez a gondolat is legnagyobb részben Kossuth Lajosra megy vissza.

A kicsiny, nemzetiségi szerkezetű és mesterséges álladalmak nem bizonyultak életképeseknek; különösen nem az imperializmusnak mai korszakában, midőn a

nagy agglomerációk valóban elnyeléssel fenyegetik, sőt el is nyelik a kisebb nemzeteket.

A Magyar Birodalom restitúálása tehát európai érdek.

A Kárpátmedencében erős hatalmi bázis építendő ki, mely a kisebb népi egységeket rugalmas autonómiákkal csatolja a hatalmi maghoz, amelyet a Duna Királynője: Budapest szimbolizál.

Az utolsó évek története mellettünk tett tanúbizonyságot s ez a bizonyosság az, amely arra a reményre jogosít, hogy egy valamilyen, most még meg nem jósolható formában a Magyar Táj egysége éppen azon a réven, hogy centrumát még ma is az a faj lakja, amely létrehozta, felújul és „Középeurópa” mégegyszer kibontakozik. Éppen a bennünk élő mítoszok azok, amelyek ezt a kicsiny népet nem engedik kicsiségébe beletörődni, amelyek rehabilitálást kívánnak. Ezért jelenti a Szent Korona testének mítosza mai napig is a Nagy Magyar Táj ősi egységét, dinamikus értelmű egészét, mert még tovább akar áradni és növekedni, hogy valóban Középeurópává legyen. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt, hogy az igazi Középeurópát Magyar Birodalomnak hívták és hegemonise mindig az a nép volt, amely bírta e táj természetes közepét: a Duna derekát. *Középeurópa független életének lehetősége a magyar hegemonia gondolatával áll vagy bukik.* Ennek a gondolatnak érvényt kell szerezniünk — ha élni akarunk — tollal, szóval, s ha úgy fordul: karddal.

Ha azonban az ellentétes erők kerekednének felül s a Magyar Táj egysége és ezzel a magyar értelmű Középeurópa nem bontakozna ki néhány generáción belül és ez a tény azt eredményezné, hogy a kis hazán kívüli magyar tömbök a szlovák, román és jugoszláv államba teljesen beleolvadnának, azaz elvesztenék magyarságuk öntudatát és apáik nyelvének ismeretét, — akkor a magyarság erős egyénisége és úrnemzet mivolta ezeknek a fiatal népeknek olyan szerencsés ötvözést volna

képes adni, amely a vezetésig emelkedve számukra a nemzeti kiteljesülés ismeretlen és felmérhetetlen távlatait nyitná meg. Ez egyben azt jelentené, a megmaradt magyarság számára, hogy tulajdonképpen történeti funkcióját befejezte, mert örökét — akár az avarságét az Avar Birodalom bukása után — a Nagy Magyar Tájbán vele egyenrangúvá vált népi tényezők veszik át. Ez egymás ellen forduló fiatal egységek chaosában „Középeurópa” ködös mítosza megint hosszú időre elmerül, az úrnemzettel együtt, akire 1200 -nál több évvel a nagy előd eltűnése után, az Istvánok, Bélák, Anjouk, Hunyadiak és Széchenyiek minden bölcsessége ellenére is, az avarok heroikus és fanyar sorsa vár.

VÉGE.

TARTALOM

BEVEZETÉS	3	Oldal
-----------------	---	-------

ELSŐ RÉSZ:

KÖZÉPEURÓPAI ALAKZATOK.....	5
<i>Első fejezet: A fogalom és tartalmai</i>	<i>7</i>
<i>Második fejezet: Néprajzi kép és történeti sors</i>	<i>10</i>
<i>Harmadik fejezet: Kereskedelmi kapcsolatok.....</i>	<i>13</i>
<i>Negyedik fejezet: Középeurópa kezdetei</i>	<i>19</i>
<i>Ötödik fejezet: Középkori „kisebbségpolitika”</i>	<i>28</i>
<i>Hatodik fejezet: Az Anjou-kísérlet</i>	<i>32</i>
<i>Hetedik fejezet: A Hunyadi-kísérlet</i>	<i>45</i>
<i>Nyolcadik fejezet: Újkori formák</i>	<i>50</i>

MÁSODIK RÉSZ:

A MAI KÖZÉPEURÓPA:

HELYZET ÉS KÖVETELMÉNY	61
Az olvasóhoz	62
<i>Első fejezet: A berlini Humboldt-Club, 1936.....</i>	<i>65</i>
<i>Második fejezet: Vitaest a Humboldt-Clubban</i>	<i>68</i>
<i>Harmadik fejezet: Prágai levél.....</i>	<i>77</i>
<i>Negyedik fejezet: Ausztria</i>	<i>83</i>
<i>Ötödik fejezet: Magyar tervek 1938 előtt.....</i>	<i>93</i>
<i>Hatodik fejezet: Német „tér“ es német „forma”.....</i>	<i>106</i>
<i>Hetedik fejezet: Lengyel tér és lengyel forma.....</i>	<i>112</i>
<i>Nyolcadik fejezet: Középeurópa új helyzete</i>	<i>119</i>